

BASIN KANUNU VE İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK BASINI

Caner ARABACI*

GİRİŞ

Bu makaleyle, İnönü devri basını, çok yönlü olarak ortaya konmak istenmiştir. Basının uymak zorunda olduğu yasal yapı, siyasi sistem, ekonomik durum, dünyayı dolayısıyla Türkiye'yi etkileyen savaş ortamında devrin basını değerlendirilmeye çalışılmıştır. 11 Kasım 1938 ile 14 Mayıs 1950 tarihleri arasında kaplayan İnönü döneminde, genel hatları ile basın ve basın faaliyetlerini etkileyen unsurlar da göz önünde tutulmaya çalışılmıştır. Devrin kendine özel atmosferi, aslında önce ve sonraki gelişmelerle irtibatlıdır. Tek parti rejimi, yasaları, kurumları, ekonomik durumuyla, basını derinden etkilemiştir. Onun için, bir yönüyle dönemi ihata etmede güçlük çekilmiştir.

Makalenin çalışma yöntemlerinde, basın taramaları öne çıkmıştır. Dönem basını, doğrudan zengin malzeme sunduğu için, mümkün olduğunca basın üzerinde tarama yapılmıştır. Basın faaliyetlerinin siyasi, resmi yapı ile irtibatını en keskin hatları ile ortaya koyan malzeme Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunmaktadır. Onun için arşiv belgelerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Dönem çok yakın olsa da belgelerde geçen bilgilerin gerekçeleri, geri planı örtülü durumdadır. Onun için ulaşılabildiği kadar hatıratlar, ardından dönemle ilgili telif eserler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dönemin ana hatları ile ortaya konması, günlük hayatın bir gereği olarak gözükmektedir. Çünkü İnönü devrinin günümüze yansıyan bir yüzü bulunmaktadır¹.

BİRİNCİ KISIM

TEK PARTİ REJİMİ

Dönem, dünyada otoriter rejimlerin yükseldiği bir devirdir. Rusya'da Stalin (1924-1953), Almanya'da Hitler (1933-1945), İtalya'da Mussolini (1922-1943), İspanya'da Franco (1939-1975), Portekiz'de Salazar'ın (1932-1968) dikta yönetimleri vardır².

---

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, carabaci@selcuk.edu.tr

¹ Siyasi kültür, basının yakın geçmişi ile ilgili konular hakkındaki değerlendirmelerde dönem, sık sık geçmektedir. Babası, İnönü devrinin bakanlarından (Cemil Sait Barlas) olan bir gazeteci ile yapılan görüşmede, Tek parti devrinde basına ciddi kısıtlamalar getirildiği vurgulanmıştır. Söyleşide geçen bilgiler ilgi çekicidir. Buna göre, Hüseyin Cahit Yalçın, yazı yazması yasaklandığı için, “tapu memuru olarak” çalışmıştır. Ahmet Emin Yalman'ın gazetecilik yapması yasaklanmıştır. Yalman, “Anadolu Kulübü'nde karısı masanın üstüne çıkıp şiiri” okuduktan sonra tekrar yazmaya başlayabilir. Çok partili hayata geçildikten sonra, *Ekspres* gazetesinin sahibi, 1946-50 arasında 248 defa tutuklanır. Benzer durumlar sonra da olur. 12 Mart döneminde Çetin Altan, İlhan Selçuk gibi gazeteciler, halılara sarılıp toplama merkezine götürüldükleri için bir hafta ortada gözükmezler (Mehmet Barlas, Özgür olmayan basın değil medya patronları, röportaj, *Yeni Şafak*, 12 Mayıs 2014, s. 11).

² Dikta yönetimlerinin en çok etkilediği alan basın-yayın hayatıdır. Diğerlerinde olduğu gibi, basın yayın kurumları İspanya'da, diktatörlük etkisiyle, 1977 yılına kadar baskı altında tutulmuştur. 1938 yılında çıkartılan basın yasasıyla, sansür siyaseti, hâkim kılınır. Tüm basılı eserler, devlet kontrolüne tabidir. 1939'da kurulan EFE Haber Ajansı, ülkede haber tekeli oluşturarak, gündemi belirler. 1975 yılına kadar her sinema seansından önce, yaklaşık 10 dakika belgesel-haber niteliğinde, Franco rejimini yücelten programları göstermek zorunludur (Bkz.

Zaten İnönü de Atatürk'ten, “tek şef, tek parti ve otoriter hükümet nizamını” devralmıştır.

CHP'nin 1936 yılına kadar yürütmekte olduğu iktidar, bundan sonra parti-devlet bütünleşmesi olarak devam etmiştir. Başbakan İnönü'nün 18 Haziran 1936 tarihli tebliği ile parti, devletle bütünleştirilir. Devlet, Halk Partisi olur. Altı maddelik beyannameye göre, Devlet başkanı aynı zamanda parti başkanı, İçişleri Bakanı parti genel sekreteri, valiler partinin il başkanı olmuşlardır. Vilayetlerdeki müfettişler, bölgelerindeki bütün devlet işlerinde olduğu gibi partinin de denetçisi ve müfettişi olacaklardır³. Başbakan Refik Saydam'ın, “CHP demek, Türk Milleti demektir ve CHP demek Türk devleti demektir. Bu mefhumlar birbirine o kadar sıkı bir şekilde bağlıdır ki, birini diğerinden ayırmak imkânsızdır” sözü, beyannamenin açıklaması gibidir⁴.

İnönü, Atatürk devrine göre daha sert bir otoriter yönetim kurar. “Totaliter” denilebilecek İnönü yönetiminin, kurallarla ilgili alt yapısı oluşturulur. 26 Aralık 1938'de Ankara'da toplanan CHP Üsnomal (Olağanüstü) Kurultayı'nda İnönü, Değişmez Genel Başkan seçilir. Devlet partisi olarak CHP'nin parti tüzüğü de değiştirilir. CHP'nin olağanüstü kurultayında yapılan tüzük değişikliğiyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 375 üye ve 216 delegenin sürekli alkışları arasında “değişmez genel başkanlığa” seçilir. Ancak vefat eder, vazife yapamayacak şekilde hastalanır veya istifa ederse, genel başkanlığı sona erecektir⁵.

Tek parti rejimi, kendine has bir devlet kültürü de oluşturmuştur. Mevcut anlayış dışında görüş, aykırı düşebilecek bilgi ortaya koyma, rejim sorunu haline gelebilecek unsur olarak görüldüğü için yasaklanmıştır. Bu yasaklardan nasibini alanlardan birisi Kâzım Karabekir'dir. 19 Eylül 1939'da Anadolu Ajansı aracılığı ile “Kâzım Karabekir'in beyanları dikkate alınmayacak ve ondan asla bahsedilmeyecektir” emri yayınlanmıştır. Benzeri bir emir, 23 Aralık 1940'ta Başbakan'ın emri ile Basın Yayın Genel Müdürlüğü aracılığı ile bütün illere gönderilir: “Mebus General Kâzım Karabekir'in 23 Aralık 1940 günü TBMM'de yaptığı beyanat gazetelerimizde hiçbir şekilde yayınlanmayacak ve bu beyanattan bahsedilmeyecektir.”⁶

Franco Diktatörlüğü, http://tr.wikipedia.org/wiki/Franco_diktat%C3%B6rl%C3%BC%49F%C3%BC, Erişim: 18 Ekim 2014).

³ Tekin Erer, **Basında Kavgalar**, Rek-Tur Kitap Servisi, İstanbul, 1965, s. 25-26.

⁴ Süleyman Kocabaş, **İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, İstanbul, 2009, s. 245. 1934 yılında kabul edilen Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun 18. Maddesi polise, fevkalâde hallerde, “Devletin emniyet ve selameti” için “şüphe edilenleri, sebep ortadan kalkıncaya kadar” nezaret altına alma, genel ve özel ulaşım vasıtalarını kontrol etme gibi yetkiler vermiştir. Bu durum devleti, “Polis Devleti” haline getirmiştir. Bütün profesörler, talebe arasına karışık derslerde dikkatle not tutan ve notlarını parti merkez bürosuna bildiren sivil polisler tarafından kontrol edilmiştir (Kocabaş, **a.g.e.**, s. 248-249). Sertel, İnönü yönetimini, “faşist diktatörlüğü, polis devleti” olarak nitelendirir. Polisin verdiği rahatsızlıktan yorulan üniversite hocalarından Muzaffer Şerif, Amerika'ya giderek Ohio Üniversitesi'nde sosyal psikoloji profesörü, Pertev Boratav Paris'e giderek Sorbon Üniversitesi'nde folklor profesörü, Niyazi Berkes Kanada'nın Montreal şehrindeki üniversitede sosyoloji profesörü olmuştur (Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 208, 210).

⁵ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 64-65.

⁶ H. Nedim Şahhüseyinoğlu, **Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür**, Paragraf Yayınları, Ankara, 2005, s. 55.

Üstelik 1939-40'ta Karabekir Paşa'nın, evinde gözetim altında tutulma durumu kaldırılmış, Millî Şef İnönü tarafından milletvekili olması sağlanmıştır. Sözlerine yasak konan şahıs, sıradan biri değil, Millî Mücadele'nin liderlerinden, CHP milletvekili olarak mecliste görev yapan bir parlamenterdir. Karabekir'in dile getirdikleri, bugüne göre değerlendirilirse, faydalı şeylerdir. Paşa, askerın elbiselik kumaşlarının kısa sürede karşılanması için, yurt dışından ithal edilmesini eleştirmiştir. “Yerli malı kullanılmalı” sloganını bayrak yapan bir ülke için bu eleştiriden daha doğal ne olabilirdi? Ya da Millî Mücadele dönemi ile ilgili bildiklerini açıklaması nasıl yasak çerçevesinde ele alınabilir? Ama bu tür açıklamaları bile tek parti rejimini sarsacak mahiyette bulunca yasakların ardı arkası kesilmemektedir.

Terk parti rejimini, devrinin yetkili ağızlarından birisi olan CHP Genel Sekreterliğini yapan Memduh Şevket Esendal'dan dinleyerek Hıfzı Veldet anlatır. Aslında kendisi de tanınmış bir hukukçu ve aynı zamanda CHP İstanbul il yönetim kurulu üyesidir. Velidedeoğlu'nun, Esendal'la 1944'teki görüşmelerinden hatıralarına aldığı, “Millî Şeflik çağının özellikleri” şöyledir: “Siz bir hukuk profesörü olarak bilirsiniz ki, bazı memleketlerin anayasası yazılmış, bazılarının ise yazılmamıştır. Meselâ Fransız Anayasası yazılmış, İngiliz Anayasası ise yazılmamıştır. Türkiye'ye gelince, bizim iki anayasamız vardır. Bunlardan yazılmış olanı, (1924) Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'dur. Yazılmamış olanı ise, şimdiki fiili durumumuz, yani “**Şef Sistemi**”dir. Bu sistem kuvvetini Cumhuriyet Halk Partisinden (CHP) alır. Bu sistemi Türk İnkılâbının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başından beri birbirini takip eden çeşitli hadiseler yaratmış ve içinde bulunduğumuz İkinci Dünya Savaşı bunun devamını zaruri kılmıştır. Bununla birlikte elbet bir gün gelecek, **yazılı** Anayasamız harfi harfine tatbik olunacaktır.”⁷

CHP, “güdümlü” bile olsa bir partinin kendi iktidarı için tehlikeli olabileceğini SCF denemesi ile gördüğükten sonra, iktidarını “hiçbir zaman tehlikeye düşürmeyecek ama kısmen de olsa denetim işlevini sağlayacak bir yol” arar. Bulunan yol önce, “Müstakil Mebusluk” ardından “Müstakil Grup”tur⁸. Farklı düşünce, parti ve fikirlere olan sosyal ihtiyacı karşılamak üzere, CHP içinden bir kısım milletvekilini görevlendirerek, “CHP Müstakil Grup”unu oluşturulur⁹. Müstakil Grup, zaman zaman meclis içinde toplantılar yaparak rejimdeki eksikliği, kontrollü olarak içeriden gidermeye çalışır¹⁰. Fakat bu denemelerin, hiçbir yararı olmamıştır.

Dönemin adalet anlayışı, sorunludur. Mahkemelerin, siyasi iradeye bakarak karar vermeleri, adalet duygusunu zedelemiştir. Rıfat Ilgaz'a 1 Ağustos 1944'te verilen mahkûmiyet, bu yönden ilgi çekici bir örnek teşkil eder. *Sınıf* adlı kitabındaki on dokuz şiirden, “milliyetçilere

⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye'de Üç Devir Cilt: II İzlenimler-Anılar**, İstanbul 1973, s. 11, 25. Velidedeoğlu'nun, 1943'te CHP İstanbul İl Yönetim Kurulu üyeliği için bkz. **a.g.e.**, s. 17-21. Velidedeoğlu, “parti ideologu, siyasi düşünür”, eski Afganistan Büyükelçisi, “ırkçı denecek kadar Türkçü” Esendal'ın, konuşma tarihine göre “Millî Şeflik sistemini” değerlendirir: “Bu konuşmanın tarihine göre, 20 yılı aşkın bir süre, **yazılmamış** Anayasaya dayanan geleneksel bir şeflik sistemi bu memlekette yürümüş ve yürümekte bulunmuştu. Eğer 1924 Anayasasının demokratik ilkeleri harfi harfine uygulanırsa ve çok partili sisteme hemen geçilseydi, ya sosyal ve kültürel devrimler hiç gerçekleştirilemez, ya da Anayasayı büsbütün ortadan kaldırarak bir diktatörlük rejimi kurmak zorunluluğu doğardı.” Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

⁸ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 123-124.

⁹ “CHP Müstakil Grubu”, **Ulus**, 11.12.1945, s. 1.

¹⁰ “Önemli yurt işlerinde/Müstakil Grubun fikri ve Görüşleri/Müstakil Grup Başkanvekili Ali Râna Tarhan dün Mecliste önemli bir demeç yaptı”, **Ulus**, 18.12.1945, s. 1, 2.

taş atma”, “cemiyyetin içyüzüne tarizde bulunma” gibi çıkarımlarla Ilgaz hüküm giymiştir. Hükümü veren mahkemenin bilirkişileriye, “şiiirlerde hiçbir suç ögesi” görmemişlerdir. Mahkeme kararının gerekçesine, “hükümet bu kitabı toplatmış bulunduğuna göre suç ögesi taşıdığıın açık” olduğu belirlenerek, Ilgaz “yazmadıkları için” cezalandırılırken, mahkeme de karar verirken ne tarafa baktığını gösterir¹¹.

İnönü devri tek parti rejiminin talihsiz bir yanı, İkinci Dünya Savaşının bu sırada olmasıdır. Savaşa girilmemiştir. Fakat savaşın sıkıntıları, bütün eziciliğiyle hissedilmiştir. Hükümetin istikrarlı bir ekonomi politikası yoktur¹². Genelde, harp ekonomisi politikaları uygulanır. Kontroller gereği gibi yapılmamaktadır. “Kararların bir gün alınıp ertesi gün bozulması, bir olacak sıkıntıyı on yapıyordu. ‘Karaborsacı’ tipi de, ‘Hacıağa’ tipi de o günlerin icadıdır.” “Vatandaş eline verilen bir parça ekmekle karnını doyurmaya” bakmaktadır. “Yiyecek ve giyecek mallarındaki sıkıntı ile karaborsa” azmıştır¹³. İnsanlar, “ölüsünü sarmak için dahi kefen bezi” bulamamaktadır. 1940 yılında özel otomobiller, günlük trafikten kaldırılır. Ticari olanlar da plakalarına göre, bir gün tek, diğer gün çift plakalı olanlar trafiğe çıkacaktır¹⁴. Gıda, giyim gibi konularda, şehirde yaşayanlar daha mağdur durumdadırlar. Onun için yaygın hoşnutsuzluk, şehirlerde gelişmiştir. Bunun etkisi, çok partili hayat başlayınca da kendisini göstermiştir. “Aydınlar, yavaş yavaş gördükleri haksızlıklardan, eşitsizliklerden, adaletsizliklerden dolayı iktidardan” uzaklaşmışlardır. Karaborsa ile mücadele, “hoş, fakat boş bir laftan” ibarettir. Karaborsa ile mücadelede görevli olanlar, “büyük rüşvetlerle susturuluyorlar”, buna karşılık “beş on kuruşluk ihtikâr yapanların dükkânları” kapatılmakta, kendileri hapsilere atılmaktadır. “Varlık Vergisi ayrı bir dert, şikâyet konusu olmuş ve karakuşiliğiyle herkese parmak ısırttırmış”tır. “Türkiye savaş ateşinin dışında, fakat vurguncuların pençesinde ve kötü bir hükümet yönetiminin tam içinde”dir¹⁵. 10 Birincikanun (Aralık) 1940 tarihli *Cumhuriyet*’in manşetten verdiği habere göre, ekmeğin yeni fiyatı tespit olunmuştur. Ayın 13’ünden itibaren birinci nevi ekmeğin, 14 kuruş yirmi para olacaktır. Fakat bu ayarlama, bir hafta bile sürmez. Bursa’da ekmeğin fiyatı, 14,5 kuruşa çıkar¹⁶. Ayrıca Ticaret Bakanlığı, yakında daha ucuza satılmak üzere, “biraz esmer olarak” üretilecek, “halk ekmeği tipi” tespit edecektir. Zeytinyağı ve sabun satışları sınırlandırılmıştır. Bir çeşit karne uygulaması 1945 sonuna kadar devam eder. *Ulus* gazetesi, Aralık 1945’te, “Parti Grubunda

¹¹ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 218-219.

¹² Başbakan Refik Saydam’ın (25 Ocak 1939-8 Temmuz 1942), başa geçtiğinde söylediği, “Her şey A’dan Z’ye bozuk cümlesi ünlüdür. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 139.

¹³ Refik Halit, 23 Haziran 1948 tarihli, “Vesikalılar Komedyası” başlıklı yazısında, ekmeğin, Sümerbank bezi, şeker gibi vesikaya bağlanan ihtiyaç maddelerinin, düzen, adalet, eşitlik yerine tam tersini sağladığını anlatır. “Kırpi” dünyanın tersi olan uygulamayı iğnelemeden edemez: “Bereket havayı vesikaya bağlamak lüzumu hâsıl olmuyor. Yoksa bir kısmımız havasızlıktan boğulur, bir kısmımız hava ile şişerek balon gibi havalara yükselirdik!” Refik Halid Karay, **Aydede 1948 2**, Hazırlayan: Mustafa Apaydın, İnkılâp Kitabevi, 2013, s. 192-193. Bir *Aydede* karikatüründe de konuya vurgu yapılır. Çocuk, önündeki gazeteden bir kelimeyi ağabeyine sorar: “Ucuzluk ne demek acaba?” Cevap şöyledir: “Bilmem; babama sor; herhalde eski bir kelime olacak!” Refik Halid Karay, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁴ “Seyrüsefer tedbirleri-Hususi otomobiller dün akşamdan itibaren kalktı”, **Cumhuriyet**, 28 İkinciteşrin 1940, s. 1.

¹⁵ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973/1. Kitap: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, 1998, s. 23-24.

¹⁶ “Bursa’da ekmeğin fiyatı”, **Cumhuriyet**, 19 Birincikanun 1940 Perşembe. Salı gününden itibaren dendiğine göre fiyat artışı, 17 Aralıkta başlamıştır.

Zeytinyağı ile sabun satışlarının serbest bırakılması kararlaştı” manşetini atar¹⁷. Fakat diğer tüketim maddelerinde aynı rahatlama yoktur. Bez alma, elde fotoğraflı tasdikli belge veya karne olmadan yapılamayan ciddi bir iş durumundadır. “Sümerbank Yerlimalar Pazarları Müessesesi Ankara Mağazası Müdürlüğü”, gazete ilanları ile elinde, “Ekmek Karnelerindeki (H) kuponu bulunanlara, 5 metre basma veya kaput bezi veyahut Hint malı Amerikan bezi satılacağını duyurur. Yalnız ilanın ikinci kısmında “Hint malı Amerikan bezinin” henüz gelmediği, bu maldan almak isteyenlerin “H” kuponunu, ikinci bir ilana kadar ellerinde saklamaları gerektiği bildirilir¹⁸. Bakanlar Kurulu kararı ile “Pamuk ipliklerinin devri, nakli, imali yasak” edilmiştir¹⁹. Bir gün sonrasında, gazetenin sekiz sütunu kaplayan manşeti, tabloyu; zihinde canlandırarak şekilde ortaya koymaktadır: “Artırım Haftası Başladı/Halkevinde yapılan törenle/Başbakan güzel bir söylevle haftayı açtı/Ş. Saraçoğlu ekonomik hayatımızın tam ve veciz bir bilânçosunu yaptı”²⁰.

Dönemin işaret taşlarından Varlık Vergisi, tek başına bir uygulama değildir. Yeni vergi icatları ile resmi yapı, “vergi devleti”ne benzetilmiştir²¹.

1945’ten itibaren çok partili hayata geçilir. İnönü, 19 Mayıs 1945’te okuduğu nutukta, demokrasiye geçileceği müjdesini vermiştir. 1 Kasım 1945 konuşmasında, demokratikleşmenin ilk adımları olarak Basın Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Ceza Kanununda değişiklikler yapılacağını bildirir. Demokrasi ve hürriyet isteyen gazeteler olduğu gibi, tersi de vardır. *Tasvir-i Efkâr, Tan, Vatan*, Fransızca çıkan *La Turquie* birinci grupta; işleri İnönü’nün iradesine bırakan *Ulus, Akşam, Vakit, Cumhuriyet* ikinci grupta yer alırlar²². *Ulus* yazarı Nihat Erim, “İnönü”den sonra memleketin hali ne olacak” endişesi içindedir. Bu yüzden, “bir müddet için hürriyet ilanının üzerine şal örtmek” gerektiği kanaatindedir. O, “yukarıdan aşağıya bir otorite” kurmaktan yanadır. Prof. Dr. Erim’e, bu yüzden, “Şalcı Erim” lâkabı takılmıştır. Benzeri bir anlayış, *Ulus*’ta Falih Rıfkı Atay, *Akşam*’da Necmettin Sadak’ta da vardır. Kalemini, “Çankaya’dan eser rüzgârlara göre ayarlayan Atay”, daha sonra

¹⁷ *Ulus*, 12 Aralık 1945, s. 1.

¹⁸ “Kaput bezi, basma ve Hint malı Amerikan bezi”, *Ulus*, 12.12.1945, s. 5. İlanın baş kısmı şöyledir: “Kaput bezi, basma ve Hint malı Amerikan bezi dağıtımına 1.12.1945 tarihinde başlanmıştır. Şehrimizin belediye sınırları içinde oturmakta olan halka Kasım ve Aralık ayları ekmek karnelerindeki (H) kuponu mukabilinde beşer metre basma veya kaput bezi veyahut Hint malı Amerikan bezi dağıtılacaktır. Bu dağıtımdan faydalanmak isteyenler ellerindeki ekmek karnesiyle isim ve adresleri aşağıda yazılı bayilerimize başvuracaklardır. (Hint malı Amerikan bezi henüz gelmediğinden bu mallardan almak isteyenler de (H) harfli kuponları ikinci bir ilanımıza kadar ellerinde saklayacaklardır.) Elledinde ekmek vesikası olmayıp ekmeklerini kendi dairelerinden alan daire veya müesseseler mensuplarının daireleri ita amirlerince tanzim olunacak tasdikli bordrolara eklenecek resimli mutemet vesikaları mukabilinde basma, kaput bezi ve Hint malı Amerikan bezi haklarını aldirmaları lazımdır. Bordrolu satışlar yalnız *Ulus* Meydanındaki mağazamızdan yapılacaktır.”

¹⁹ *Ulus*, 12.12.1945, s. 4.

²⁰ *Ulus*, 13 Aralık 1945, s. 1.

²¹ Toprak Mahsulleri Vergisi, dünyada örneği az olan Hayvan Vergisi (29 Mayıs 1941), Yol Vergisi, İhracat Vergisi (1942-1945) bunlardan bazılarıdır. Devletin dar zamanda, en önemli gelir kaynağı, o dönem üretimden çok halktan alacağı vergilerdir. Yalnız vergilerin uygulanış şekli, zulme dönüşmüştür. Toprak Mahsulleri Vergisinde, 40 bin köyün vergi takdiri, köy ihtiyar heyetine değil, maaşlı memurlara bırakılmış; onlardan bazıları bilmeden, bazıları rüşvetle, yanlış işler yapmışlardır. Bütün ürettiklerini verse vergisini ödeyemeyen, öküzünü, tarlasını satlığa çıkararak köylüler vardır. Yol Vergisi, önce altı lira iken sonra 12 liraya çıkarılır. Veremeyenler, 15 gün yollarda çalıştırılır. Hayvan Vergisi, hayvan başına 10 kuruştan 125 kuruşa kadar çıkarılır. Jandarma eşliğinde dağ-tepe gezilerek sayım yapılır. Vergisini veremeyenlerin hayvanları satılır (Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 233-234). O dönem Anadolu’unda, sirkat olayları yaygındır.

²² Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı yayın, Ankara, 1994, s. 107-228.

İnönü'nün demokrasi mesajı ile demokrat hale gelir. Demokratikleşme süreci, 1947 Kurultayında alınan bazı kararlarla hızlandırılır. Şubat 1948'de okullara din derslerinin konulması, "imam hatip kursları"nın açılması kararlaştırılır. Hacca gitme serbest bırakılınca, bazı hacıların, "Arabistan'dan şapkasız dönerek rejim ve inkılabları" tehlikeye düşürme riski doğar. Ama, risk uyarısına rağmen, "Hac yasağı" kaldırılır. Bütün bunlar, halka sempatik gelerek, 1950 seçimlerine hazırlık gibi de değerlendirilir²³.

Devrin İfade Özgürlüğü ve Basma Bakışı

İfade özgürlüğü, demokratik, hür bir toplum için vazgeçilmezdir. İfade özgürlüğü ile toplumda kanaat oluşumu, kamusal tartışmalar var olabilir. Fikirlerin serbestçe ifade edilemediği yerlerde, toplumu ilgilendiren konularda sağlıklı bilgi edinmek, fikir sahibi olmak, neyin kamu yararına, neyin zararına olduğunu tartışmak mümkün değildir. Özgür eleştiri ve konuşmanın olmadığı yerde, "ortak iyi"yi bulmak mümkün değildir. Demokraside en üst otorite halk olduğuna göre, bir fikrin halka ulaşmasını engellemeye, hiçbir kimse veya makamın hakkı yoktur. Düşünceleri yasaklamakla, kişilerin erişebileceği görüş ufku daraltılmakta, insanlar yetişkin/reşit sayılmamaktadır. Neyin iyi, neyin kötü olduğuna, yönetici makam değil, halk karar verme hakkına sahip olmalıdır. Paternalist himayecilik, kişinin yalnız iradesine, tercih özgürlüğüne değil, aynı zamanda insanlık onur ve kişiliğine de saygısızlıktır²⁴. Üstelik düşünce yasağı, işe yaramadığı gibi, zararlı sonuçlar da doğurmaktadır. Yeryüzünde, yasakla ortadan kaldırılabilmemiş fikir bilinmemektedir. Yasaklanan görüş, kendini ifade için başka yollar bulmaktadır.

İnönü devrinde bu anlamda yasaklara çokça rastlanır. *Cumhuriyet* başyazarının anlattığına göre; "Telefon emriyle gazete kapatmak, kapanan gazeteleri aylarca açtırmamak (umuru-âdiye) den sayılır olmuştur. İçini serbestçe dökemeyen vatandaş, hükümete karşı küskünlüğünü nasıl göstereceğini bilemiyordu. İki buçuk liralık, beş liralık kâğıt paralara, üzerindeki İnönü resimleri kulağından sigara yanığı ile delinmiş olarak, piyasada bol bol rastlanıyordu. Şefe hoş görünmek gayreti, bir kısım yöneticileri, hiç de psikolojik olmayan yanlış kararlara sürüklüyordu. İnönü Armağanı, *İnönü Ansiklopedisi*, İnönü Okulu gibi tesislerin gittikçe çoğalması artık iyiden iyiye sınırlara dokunmaya başlamıştı." "Basın sindirildiği için sorumluları uyarmak imkânı da hemen hemen kalmamıştı."²⁵

Susturma veya kontrole almanın bir yolu da önemli görevlere getirmedi. İnönü devrinde, gazeteci kökenli, otuz iki milletvekili mecliste görev yapmıştır. TBMM üyeliği yapan gazetecilerin, yüzde 53'ünü gazete sahipleri; yazarlar, editörler, yüzde 39'unu muhabirler oluşturmaktadır²⁶. Geri kalan kısım için, yönetime hâkim olan düşünceyi Refik Halit,

²³ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 378-379, 536.

²⁴ Mustafa Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s. 21-23.

²⁵ Nadir Nadi, a.g.e., s. 243-244.

²⁶ O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşında Türk Basını Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi**, Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1991, s. 66-68. Güvenir'in verdiği liste, harp yıllarına ait olduğu için 24 gazeteci milletvekili bulunmaktadır. Diğerleri de katıldığı zaman sayı 32'ye çıkmaktadır. Bunlar: Falih Rıfkı Atay (*Ulus* başyazarı), Asım Us (*Vakit* sahip ve başyazarı), Ahmet Şükrü Esmer (*Ulus* dış politika yazarı), Hüseyin Cahit Yalçın (*Yeni Sabah*, *Haber* gazeteleri, *Yedigün* dergisi yazarı, 1943'ten itibaren *Tanin* sahip ve başyazarı), Sadri Ertem (*Vakit* yazarı), Cavit Oral (*Bugün* sahip ve başyazarı-Adana), Yunus Nadi (*Cumhuriyet* sahip ve başyazarı), Abidin Daver (*İkdam* başyazarı, *Cumhuriyet* yazarı), Ethem İzzet Benice (*Son Telgraf* sahip ve başyazarı), Ferit Celal Güven (*Yeni Adana*, *Türk Sözü* başyazarı), Ömer Asım Aksoy (*Gazisancağ*, *Halkdili*

gazetecilik tecrübesi ile açıklar: “Hükümet, gazetecileri bir nevi memur veya muzır unsur sayardı. Elimize meslek vesikasını o verirdi; isterse geri alır, meslekten kovardı. Sonra gazetelere direktifler yollar, dilediğini yazdırır, dilemediğini yazdırtmazdı. Ayrıca gazeteyi kapayıverirdi de..”²⁷

Her ne kadar gazeteciler tehlike olarak algılsa da tek partinin milletvekili olan gazeteciler, kamuoyu oluşturma, halka ulaşma açısından önemli araçlar durumundadırlar. Onun için Millî Şef İnönü, zaman zaman gazeteci milletvekilleri ile bir araya gelmiştir. Yemekte bir araya geldiği milletvekili gazetecilerin başında *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay vardır. Ardından Hüseyin Cahit Yalçın gelmektedir. Defterine kaydettiğine göre, 28 Ağustos 1942’de N. Sadak (Sivas milletvekili), F. R. Atay (Ankara), Asım Us (Çoruh) ve Korgeneral Sabit ile akşam yemeğinde birlikte olmuşlardır. Böylesine bir akşam yemeğinde buluşma, Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Mümtaz Öktem ve Saraçoğlu ile birlikte, 19 Eylül 1949’da gerçekleştirilir²⁸.

1939 CHP Nizamnamesininin 160. maddesi, “partili gazetecilerin riayet edecekleri noktaları” açıklamaktadır. Buna göre, partili gazeteciler, basın içinde bir çeşit yönlendirici, düzenleyici zaptiye gibi görülmektedirler: “Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti azalarının neşriyatı, parti prensipleri bakımından gözönünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yapılır. Partililer, sermayesiyle alakalı, idaresinde müessir buldukları gazete, mecmua ve matbualarda parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatları ile yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yayınları neşrettiremezler”²⁹. Gazeteci milletvekillerinin suç işlemeleri halinde, dokunulmazlıkları olduğu için yargı işlemi yapılamamaktadır. Ancak yasama dokunulmazlığı kaldırıldıktan sonra yargı devreye girecektir. Onun için Meclis’te dokunulmazlığın kaldırılması gerekmektedir. Bu konuda hakkında en çok tezkere verilen yazar/gazete sahibi Muğla Milletvekili Yunus Nadi’dir. 22 Mayıs 1940 tarihinde hakkında ard arda dört mazbata oya sunulur. Fakat Nadi’nin dokunulmazlığı kaldırılmaz³⁰. Ancak 1943’te, partisi tarafından aday gösterilmediği için milletvekilliği düşer.

---

gazeteleri yazarı), Fazıl Ahmet Aykaç (yazar, hiciv şairi), İbrahim Alaettin Gövsa (*Akşam* yazarı), Ahmet Hilmi Kalaç (*Hikmet* dergisi yazarı), Nafi Atuf Kansu (*Ülkü* genel koordinatörü), Hayrettin Karan (*Türk Dili* gazetesi sahibi), Hamdullah Suphi Tanrıöver (*Türk Yurdu* yazarı), Ahmet İhsan Tokgöz (*Servet-i Fünun/Uyanış* sahip ve yazarı), Ahmet Ulus (*Ulus* yazarı), Nebizade Ahmet Ülkümen, Emin Kılıçoğlu (*Siirt* gazetesi sahibi), Şefik Özdemir (*Babalık* sahibi), Cemal Alış (*Bartın* gazetesi sahibi), Necip Ali Küçük (Hakikat ve Cumhuriyet yazarı), Necmettin Sadak (*Akşam* sahiplerinden), Kemal Ünal, Reşat Nuri Güntekin, Halil Nihat Boztepe, Refik Ahmet Sevengil, Zeki Mesut Alsan, Nasuhi Baydar, Feridun Osman Menteşeoğlu.

²⁷ Refik Halit, 28 Temmuz 1948 tarihli, “Lodostan Poyraza” başlıklı yazısında, siyasetçi-gazeteci ilişkisini tasvir eder: “Üç yıl evvelki tek parti toplantılarına da bakanların geldiği olurdu. Lâkin şimdiki gibi hazıruna karışmazlardı, sipsivri ortada dururlar yahut baş masada yer alırlardı. Gazeteciler Bakan’ın etrafında -epeyce ara vermek şartıyla, yani uzaktan- bir halka teşkil ederlerdi. O söylerdi, biz dinler gözükdük. Biz söyledik, o dinler gibi davranırdı. İki taraf da birbirini pek dinlemezdi. Zira dinlenecek şeyler konuşulmazdı ki.. Konuşulanlar da incir çekirdeği doldurmazdı. Belli etmemekle beraber birbirimize düşman kardeşler gibi bakışırdık.” Refik Halid Karay, **a.g.e.**, s. 343-344.

²⁸ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973) 1. cilt**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, YKY, İstanbul, 2001, s. 337, 527.

²⁹ Süleyman Tüzün, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005, s. 63.

³⁰ Süleyman Tüzün, **a.g.e.**, s. 63.

Dönem basının tek ve zorunlu haber kaynağı, resmi Anadolu Ajansı'dır. Bu ajans da yabancı ajanslara bağımlı çalışmaktadır. Fakat ajans üstünden iktidar, basını yönlendirmektedir. Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün, Anadolu Ajansı tarafından verilen haberlerin kullanılması ile ilgili uyarıları, denetlemenin işleyişi açısından dikkat çekicidir. Parti devleti olmanın gereği olarak ajans da CHP'lileşmiş bir yayın organı haline getirilmiştir. Devlete hükmeden partiye de hükmetmektedir. İbretlik gelişmeler yaşanır. Bunlardan birisi, 4 Mayıs 1942'de Almanya'nın baskısı ile Anadolu Ajansı'nda çalışan 26 Yahudi işten çıkarılmasıdır³¹.

Tek parti devrinin basınla ilgili önemli özelliklerinden birisi de basının polis tarafından takip edilerek, sistem açısından olumlu-olumsuz fişlenmesidir. İçişleri Bakanlığına bağlı olarak Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde, gazetelerin yayın politikaları, siyasi duruşları hakkında fişler tutulmuştur. Bu konuda yalnız yaygın basın değil, yerel basın da takip edilmiştir³².

Dönem itibariyle basının üzerinde kapatma tehdidi, sürekli dolaşmıştır. İstanbul'da yayımlanan *Haber* gazetesi, 8 Mayıs 1939 tarihli kararnameyle bir ay kapatılır. Kapatma nedeni, belgelerde genelde yer alan maymuncuk bir cümledir: "Devletin umumi siyasetine zarar verecek neşriyat" yapmak³³. Aynı gerekçeyle, mizah basınından *Koroğlu* gazetesi, 17 Temmuz 1939 tarihli kararname ile "muvakkaten (geçici)" olarak kapatılır³⁴. Geçiciliğin ne kadar süreceği belirtilmemiştir. İstanbul'da yayımlanan Fransızca *İstanbul* gazetesi ise, 6 Ekim 1939 tarihinde, "memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyatta" bulunmaktan "bir gün müddetle tatil" edilir³⁵. İstanbul'da çıkartılan *Türkische Post* gazetesi, "devletin harici siyasetine mugayır yazılar" yazmaktan geçici olarak, 27 Mart 1940 tarihli kararname ile kapatılır³⁶. *Türkische Post* gazetesinin diğer kapatılması 17 Şubat 1944'tedir. Kararnamede neden belirtilmezken, sürenin geçici olduğu kaydedilmiştir³⁷. İstanbul'da yayımlanan *Son Havadis* gazetesi, 18 Haziran 1940 tarihli kararname ile gerekçe belirtilmeden "muvakkaten" kapatılır³⁸. Mersin'de çıkartılan *Ege* adlı gazete, "memleketin umumî siyasetine aykırı neşriyatta" bulunmaktan dolayı, 1 Nisan 1941 tarihinden itibaren, kararname ile "bir hafta müddetle tatil" edilir³⁹. Adana'da yayımlanan *Bugün* gazetesi, "devletin harici siyasetine dokunacak neşriyat yaptığı görüldüğünden", 5 Kasım 1941 tarihinden itibaren iki hafta müddetle kapatılır⁴⁰. İstanbul basınından Fransızca yayımlanan *Beyoğlu* gazetesi, 10 Eylül 1940 tarihli sayısında "hükümetin umumî siyasetini haleldar edecek neşriyatta bulunduğu"

³¹ Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Çeviren. A. Gelen, Onun Yayınları, Ankara, 1968, s. 26.

³² İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Dosya No: 91111-51/9131-56 A-11 "Babalık gazetesine ait fiş"te, gazete ile ilgili kimlik bilgileri verildikten sonra, "gazete veya mecmuanın karakteri" sütununun karşısına, "Düzgünsa da zaman zaman D. Partiye meyleder" ifadesi bulunmaktadır. Aynı arşivdeki, Dosya No: 91111-52/9131-57 C-2'de, "Ekekon gazetesine ait fiş"te, "gazete veya mecmuanın karakteri" sütununun karşısına, "Düzgündür" ifadesi yazılmıştır. Bilindiği üzere *Ekekon* gazetesi, CHP Konya il yönetimi adına çıkartılan bir yayın organıdır. Bkz, **Ekekon**, S.1.

³³ BCA, 030-0-018-001-002-86-39-18.

³⁴ BCA, 030-0-018-001-002-87-71-14.

³⁵ BCA, 030-0-018-001-002-88-98-12.

³⁶ BCA, 030-0-018-001-002-90-29-2.

³⁷ BCA, 030-0-018-001-002-104-14-3.

³⁸ BCA, 030-0-018-001-002-91-61-2.

³⁹ BCA, 030-0-018-001-002-94-34-10.

⁴⁰ BCA, 030-0-018-001-002-93-103-20.

için, 11 Eylül 1940 tarihli kararname ile yedi gün müddetle kapatılır⁴¹. Ardından yine İstanbul'da yayımlanan Fransızca *Journal d'Orient* gazetesi, “hükümetin umumî siyasetine dokunur neşriyatta” bulunmaktan, yedi gün 21 Eylül 1940 tarihli kararname ile kapatılır⁴². İstanbul'da Rumca çıkarılan *Metapolitefsis* gazetesinin yayını, 13 Temmuz 1944 tarihli kararname ile “muvakkaten” kapatılır⁴³.

Yücel dergisi, Muhtar Fehmi Enata ve Kemalettin Birsen yönetiminde, “aylık sanat ve fikir mecmuası” olarak İstanbul'da, 1935'ten beridir çıkarılmaktadır. Eylül 1940 tarihli sayısında, “umumî siyasetimizi bozacak mahiyette yazıları taşıdığından” Matbuat Umum Müdürlüğü'nün, 4 Eylül 1940 tarihli teklifi üzerine, bakanlar kurulu kararı ile kapatılır. Kararnamede, kapatma süresi ile ilgili bir bilgi yer almamıştır⁴⁴. 1956 yılına kadar çıkarılan dergi, Kemalist düşünceyi benimsemiştir. Behçet Kemal Çağlar'ın, Atatürkçülük düşüncesini temel alan yazıları yayınlanır. Kapatılmasında, 1940'tan itibaren dergide yer alan hümanizm düşüncesi etkin olmuştur. Yazı kadrosunda, Ceyhun Atuf Kansu, Cahit Sıtkı Tarancı, Celal Sılay, Necati Cumalı, Mehmet Başaran, Sabahattin Kudret Aksal, Talip Apaydın, Fakir Baykurt, İlhan Tarus, Haldun Taner, Cevdet Kudret Solok, Yaşar Nabi Nayır, Sabahattin Ali, Halit Ziya Uşaklıgil, Samet Ağaoğlu, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi isimler bulunmaktadır. Dergi sahibi Muhtar Önata'nın, kapatma kararı üzerine Orhan Burian ve Vedat Günyol tarafından *Yeni Ufuklar* adlı dergi çıkarılmıştır.

Kararname ile 26 Eylül 1940 tarihinde, *Küllük* mecmuası, “devletin umumî siyasetine aykırı neşriyatta bulunduğu görüldüğünden” kapatılır⁴⁵. 22 Temmuz 1943 tarihinden itibaren *Yürüyüş* dergisi kapatılır. Derginin son nüshası olan, Haziran-Temmuz tarihli 17-18. sayısı da toplattırılır. Kapatma, Matbuat Kanununun 50, 51. Maddelerine göre gerçekleştirilmiştir⁴⁶.

Kapatılan veya toplatılan gazeteler sadece Türkiye'de yayımlananlar değildir. İnönü devrinin ilk yasaklarından birisi, Varşova'da basılan *Çağırış* adlı dergiye uygulanır. 1 Aralık 1938 tarihli kararname ile “zararlı yazılar taşıdığı anlaşılan” mecmuanın, “satışı ve Türkiye'ye sokulması” yasak edilmiştir⁴⁷. 8 Aralık 1938 tarihli “Reisicumhur İsmet İnönü” imzalı bir başka kararname, Paris'te çıkarılan *Le Jour-Echo de Paris* adlı gazetenin, 1 Aralık 1938 tarihinden itibarenki sayılarının toplatılması, memlekete sokulmaması hakkındadır. Gazetede “memleket siyasasına dokunur yazılar” bulunmaktadır⁴⁸. “Memlekete sokulması yasaklanan”, 27.11.1938 tarihli nüshası ve ardından çıkartılanların toplatılması kararlaştırılan Ermenice *Aras* gazetesi, Bükreş'te Taşnak teşkilatı tarafından yayımlanmaktadır. *Aras* hakkındaki kararnamenin çıkartılması, İçişleri Bakanlığının teklifi ile gerçekleştirilmiştir⁴⁹. 31 Ağustos 1939 tarihinde kabul edilen bir kararname ile Beyrut'ta çıkartılan *Ararat* adlı Ermenice gazete, “memleketimiz için zararlı görülerek”, mevcut sayıları toplatılıp, yurda sokulması

⁴¹ BCA, 030-0-018-001-002-92-88-7.

⁴² BCA, 030-0-018-001-002-92-94-13.

⁴³ BCA, 030-0-018-001-002-106-55-6.

⁴⁴ BCA, 030-0-018-001-002-92-85-16.

⁴⁵ BCA, 030-0-018-001-002-92-93-11.

⁴⁶ BCA, 030-0-018-001-002-102-56-6.

⁴⁷ BCA, 030-0-018-001-002-85-100-13.

⁴⁸ BCA, 030-0-018-001-002-85-102-17.

⁴⁹ BCA, 030-0-018-001-002-87-55-5.

yasaklanmıştır⁵⁰. Amerika'daki Yeprat adlı Ermeni cemiyeti, "memleketimiz için zararlı neşriyat" olarak, *Hayastan Goçnak* adlı dergiyi çıkarmaktadır. Bu derginin yurdumuza sokulması, 5 Şubat 1941 tarihli kararname ile yasaklanmıştır⁵¹. Torino'da (İtalya) çıkarılan *La Stampa* adlı gazete, önce "memleketimiz için zararlı görüldüğünden" toplattırılmış, ardından 25 Ağustos 1939 tarihinde bakanlar kurulu kararı ile, yurda sokulması yasaklanmıştır⁵². Berlin'de çıkarılan *Nowoje-Slovo Neveswort* gazetesi, "memleketin siyasetine dokunur zararlı yazılar taşıdığı anlaşıldığından", yurdumuza sokulması ve dağıtılması, 13 İkincikanun (Ocak) 1941 tarihli kararname ile yasaklanmıştır⁵³. Bunlara daha sonra, Milano'da basılan *Italie*, Roma'da basılan *L'Italie Pour les populations İslamikues de L'Afrique İtalienne* adlı Fransızca kitaplar, Tiran'da basılan *Yeni Arnavutluk*, İstanbul'da basılan *7 April 1939-41* adlı kitaplar eklenir. Kitapların, "zararlı yazıları taşıdığı görüldüğünden Türkiye'ye sokulmaları ve dağıtılmaları"⁵⁴; Belgrat'ta Rusça yayımlanan *Russky Golos* adlı gazete, "memleketimiz için zararlı yazılar" yazdığından ülkeye sokulması yasaklanmıştır⁵⁵.

Tek parti rejiminde gazete kapatma anlayışı ile ilgili Zekeriya Sertel ilgi çekici bir hatırasını anlatır. Sahibi olduğu *Tan* gazetesi, "sudan bahanelerle" sık sık kapatılmaktadır. Böyle bir belirsiz süre için kapatıldığında, nedeni anlamak üzere Ankara'ya gider. O zaman Basın Yayın Müdürü, sonradan Dışişleri Bakanlığına getirilecek olan Selim Sarper'dir. Başbakanı görmeden önce, Sarper'le görüşmek ister. Keyfi davranıştan, sertçe yakınır. Hem faşistlerin hem komünistlerin çıkardığı gazetelere dokunulmadığı halde, "*Tan*'a neden musallat olduklarını" sorar. Soruya gülen Selim Sarper'in cevabı, dönem anlayışını yansıtır mahiyettedir: "Bunda anlamayacak ne var ki.. Bak, ne faşistlerin, ne de komünistlerin gazetelerine dokunuyorum. Bunun manası şu: Bekliyorum ki, faşistler ve komünistler gazeteleri etrafında toplanıp kendilerini meydana versinler, sonra hem gazetelerini kapatacağım, hem kendilerini yakalatacağım." Sertel hatırasını şöyle tamamlar: "Çok geçmedi. Selim Sarper bu sözünü yerine getirdi. Her iki gazeteyi de kapattı ve bu gazetelere yazı yazanları tutuklattı. Mesleğinde başarıya erişmenin sırlarını keşfetmişti!"⁵⁶ Sarper'den benzeri bir bilgi, Ziyat Ebuzziya'dan nakledilir. Aynı yazının değişik gazetelerde yayınlanması (hükümet taraftarı, hükümet karşıtı), farklı muamele görmektedir. *Akşam*'da çıktığında ses çıkarılmayan yazının, *Tasvir*'de çıkması suç görülebilmektedir. Sebebi, Selim Sarper'e soran Ziyat Ebuzziya, şu cevabı alır: "Gayet tabii, ben senin gazeteni (*Tasvir*) kimlerin okuduğunu tespit ediyorum. Senin gazeteyi sakallılar okuyor, ötekini (*Akşam*) sakalsızlar okurlar. Sakallılar senin yazdığın yazıyı başka türlü tefsir eder, onun için kapatıyorum."⁵⁷

Dönem itibariyle, gazete, dergi kapatma yanında bir çeşit "yazar kapatma" denebilecek yasaklar da uygulanır. Kalem sahiplerine yazma yasağı getirme, tarzındaki uygulamayla, birçok insanın, yazması engellenmiştir. Bunlardan birisi, Ziyat Ebuzziya'nın amcası Velit

⁵⁰ BCA, 030-0-018-001-002-88-83-15.

⁵¹ BCA, 030-0-018-001-002-93-129-20.

⁵² BCA, 030-0-018-001-002-88-80-20.

⁵³ BCA, 030-0-018-001-002-93-122-20.

⁵⁴ BCA, 030-0-018-001-002-95-44-11.

⁵⁵ BCA, 030-0-018-001-002-94-16-20.

⁵⁶ Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 196.

⁵⁷ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 259.

Ebuzziya'dır. 1941'de Velit Ebuzziya'nın *Tasvir-i Efkâr*'da yazması yasaklanır, "Aksi halde gazeteyi kapatırız" denir⁵⁸. 1941 başlarında *Tan* geçici olarak kapatıldığında Sabiha Sertel'in yazması yasaklanır. Aynı yazara ikinci yasak, Almanların Stalingrad'da bozguna uğradığı sıra, yazdığı yazılar üzerine gelir. Basın Yayın Genel Müdürlüğünden gelen bir telefonla, Sabiha Sertel'in, "bu nazik durumda tartışmalara devam etmemesi, iki ay süreyle yazı yazmaması" istenir. Daha sonra aynı kurum, emperyalizm hakkında bir yazısı üzerine, bir yıl yazmasını yasaklar. 1943'te Kerim Sadi, Kemal Sülkar, A. Kadir (Abdülkadir Meriçboyu), Arif Dino sürgün edilirler. A. Kadir'in sürgünü beş yıl sürer⁵⁹.

1945'ten itibaren ifade özgürlüğü ile ilgili tutum, biraz daha yumuşamıştır. Basın ve Yayın Umum Müdürü Nedim Veysel İlkin'in Başbakanlığa yazdığı 20 Mart 1945 tarihli yazıdaki "suç" unsuru, önceki yıllarda kapatma sebebidir. Bu tarihte sadece, "gazete müdürlüğünün dikkat nazarının çekildiği" bildirilmiştir. Gerekçe, İstanbul'da yayımlanan *En Son Dakika* adlı gazetenin, 14 Mart 1944 tarihli sayısındaki, "Bir dakika başbaşa" sütununda yayımlanan "Felsefe" başlıklı yazıdır. Yazıda "ruhu ve Allah'ı inkâr edenlerin ancak ahmak ve cahiller olduğu tebarüz ettirmek suretiyle, din propagandası" yapılmıştır⁶⁰.

Dönem yönetiminin tenkitlere, farklı düşünceye tahammülü bulunmamaktadır. Ama "övmek ve desteklemek serbest"tir. Cumhuriyet başyazarı Nadir Nadi'den alıntı dönem psikolojisini verecek mahiyettedir: "Her gün 'Oh ne iyi ediyorsunuz, bundan iyisi can sağlığı!' diye yukarıya alkış tutacaksın. Baştaki sağa sapsa sen bir adım arkadan sağa, sola sapsa sen yine bir adım arkadan sola. O yerinde durursa sen de olduğun yerde mihlanacaksın; yürürse yürüyecek, hep arkadan.." ⁶¹

Tek parti devrinin haber politikasının mahiyetini, Millî Şef ile ilgili haberler, ortaya koyacak durumdadır. İsmet Paşa, Siyasal Bilgiler Okulu'nu ziyaret etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi, ziyareti üç gün birinci sayfadan verir. Okul ziyartisi iki günü manşetten verilmiştir. 5 Birincikanun (Aralık) 1940 tarihli manşet: "Millî Şefimizin Yüksek Bir Hitabesi-Siyasal Bilgiler Okulunda-İnönü, yeni mezunlara millete hizmetin veciz bir izahını yaptılar" şeklindedir. 6 Birincikanun 1940 tarihli birinci sayfa haberi: "Cumhurreisimizin gençliği yüksek irşatları" şeklinde, yer alır. 7 Birincikanun 1940 tarihli gazete başsayfasının en üstünü, ikisi kalabalık ortadaki tek başına İnönü olmak üzere üç fotoğraf kaplar. Bir cumhurbaşkanının okul ziyaretinin elbette haber değeri vardır. Fakat "gençliğe irşadlarda bulunma"nın, bir sözünü öne çıkarmadan üç gün boyunca verilmesi, "yağdanlık" tavrı⁶² dışında nasıl değerlendirilebilir?

⁵⁸ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 259.

⁵⁹ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti yayını, İstanbul, 1990, s. 140-142.

⁶⁰ *BCA*, 030-0-010-000-000-86-572-6.

⁶¹ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 218; Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 245.

⁶² *Cumhuriyet*, 10 Birincikanun (Aralık) 1940 tarihli başsayfasının sol üst köşesinde, üç gün öncesine ait, "kıyırık" denebilecek bir haberle ilgili olarak İnönü fotoğrafı yayımlar. Fotoğraf altı şöyledir: "Cumhurreisimiz İsmet İnönü'nün, evvelki gün, Ankara Hipodromunu teşrif ettiklerini bildirmiştik. Yukarıdaki resim, Millî Şefimiz at yarışlarını takip ettikleri sırada Ankara foto muhabirimiz tarafından alınmıştır." *Cumhuriyet*, 18 Birincikanun 1940 tarihinde birinci sayfanın sol üst kısım üç sütunu kaplayan başlık, "Millî Şefimizin avdetleri"dir. İki ayrı fotoğrafla zenginleştirilen haberde, İnönü'nün Meclis Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, bakanlar, milletvekilleri ve kalabalık bir halk kütlesi tarafından karşılandığı belirtilmiştir. Böylesine

Tek Parti İdeolojisi

İnönü devrinde tek parti ideolojisi hâkimdir. “Kemalizm-Atatürkçülük-CHP-Altı Ok bir ideolojik bütündür.” Tarih, mantık, semantik yönlerden birbirinden ayırıştırılamazlar. 1947’ye kadar “özde ve sözde”, “tek doğru olmak, yalnız kendine benzemek, başkasını âdi ve zararlı bulmak, ebediyen geçerli olmak” iddiasını korumuştur. “Bu katı siyasal ideoloji, şefçi, paternalist, elitist ve vesayetçidir. Çoğulcu, hoşgörülü, uzlaşmacı değildir; tek partidir, muhalefete izin vermez; özde çok partililiğe karşıdır. Siyasal tartışma ve katılıma açık değildir. Otoriter, yer yer de totaliterdir. Para-militer, yer yer de doğrudan militaristtir. Bir kelimeyle: anti demokratiktir.” Liberalizm, sosyalizm karşıtlığıyla üçüncü yol olma iddiasında, “Korporatist kapitalistliğin ve otoriter devletçiliğin bütün ayırdedici özelliklerini taşımaktadır.” Altı Ok’un nasıl anlamlandırıldığı önemlidir. Cumhuriyetçilik, monarşizm ve teokratizm karşıtlığıdır. İçi, “karizmatik şef-sistemi, fiilen de resmen de hiyerarşik alt-şefler sistemi, tek particilik, güdümlü seçim ve millet meclisi vb. ile doldurulmuş, anti-demokratik bir cumhuriyetçiliktir”. Ulus egemenliğini yönlendirip belirleyen şef ve şefin partisinin iradesidir. Gelenksel otorite yerine, hukuki ve rasyonel olmayan, hukukun üstündeki şefin iradesi, karizmatik otorite olarak hâkim kılınır. Halkçılık, demokratlık, sosyal demokratlık, sosyalizantlık değil, liberallik ve sosyalistlik karşıtlığıdır. Böylece “organik, tek parça bir halk-millet” oluşturulmak istenir. Milliyetçilik, kültürel, savunmacı, dış politikada saldırgan olmayan; iç politikada çoğunluğu bastıran etnik, ırkî, şoven bir milliyetçiliktir. Halkçılık, milliyetçilik, cumhuriyetçiliğin, siyasi-idari devletçiliğin gerisinde “tek millet/halk, tek devlet/parti, tek şef/ata” prensibi vardır. “İktisadi devletçilik” olarak anlaşılan devletçilik “ok”u, en erken aşınmıştır. Laiklik, dini siyasetten çıkarıp, devletin denetimine alma, geniş anlamda, “dünya görüşünün dinsel inançlardan tamamen arınması, bilimde, felsefede ve ahlâkta dine yer kalmaması anlamında sekülerizmdir.”⁶³

Bu doğrultuda 1943 yılında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından basına, Allah ve ahlâktan bahsetmek yasaktır!” yazılı emri gönderilir⁶⁴. Necip Fazıl’ın dergisi, “Allah’a itaat etmeyene itaat edilmez!” anlamında bir hadis yayınladığı için, Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılır.”⁶⁵

önemli bir karşılama yapıldığına göre nereden geldiği merak konusu olacaktır. Gazete merakı giderir: “Millî Şefimiz Reiscumhur İsmet İnönü Ankara civarında yaptıkları seyahatten avdet buyurmuşlar”dır. Haber içeriği, bu kadardır. **Cumhuriyet**’in, 5 Birincikanun 1940 tarihli başsayfasında sekiz sütunu da kaplayan menşet şudur: “Millî Şefimizin Yüksek Bir Hitabesi”. Altta ise mahiyet gene pas geçilerek başlığın devamı verilir: “Siyasal Bilgiler Okulunda/İnönü yeni mezunlara millete hizmetin veciz bir izahını yaptılar”. “Yüksek Hitabe”, “veciz bir izah”ın ne olduğu başlığa yansımaya da övmeye, yaranmaya ait kısımlar cömertçe kullanılmıştır.

⁶³ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 322-323, 325-326, 328. Kemalettin Kamu’nun rağbet bulan şiiri, devrin anlayışını özetler mahiyettedir: “Burada erdi Musa/Burada uçtu İsa/Bülbül burada varsa/Hürriyet için öter. Ne önümcek ne yosun/Ne mucize ne füsün/Kâbe Arab’ın olsun/Çankaya bize yeter.” Ahmet Açıköz, Bir Keşf-i Kadim Olarak Büyük Doğu ve Necip Fazıl, **Sanat ve Aksiyon İçinde Bir Portre Denemesi**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Özer, Kayseri Eğitim ve Kültür Vakfı yayımı, Kayseri, 2012, s. 291.

⁶⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **Bâbüâli**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1976, s. 285. Bu sıra Necip Fazıl, *Büyük Doğu* dergisinin ilk sayılarını çıkarmakta ve etkili olan bir anketi yayınlamaktadır. Sorularına kısaca, “Evet!” veya “Hayır!” cevapları istenen anketin ilk sorusu: “Allah’a inanıyor musunuz?” olmuştur. “Hayır” cevabı verenlerin başında, Zekeriya Sertel, karısı Sabiha Sertel, Falih Rıfkı Atay, Sedat Simavi, Hüseyin Cahit Yalçın, Sadri Ertem bulunmaktadır. “Bal gibi inanıyorum!” cevabını Profesör Salih Murat Uzdilek verir. Necmeddin

İnönü dönemindeki dilcilik çalışmaları, kalem erbabını bunaltacak düzeyde baskıcı olmuştur. Basının, yazı yazma güçlüklerinden biri de dil kullanımı olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı kaynaklı, uydurulan kelimelerle yazmak zordur. Onun için köşe yazarlarının yazıları, baskıya girmeden elden geçirilir. Gazeteler, adam tutarak, yazarların yazıları içinden, istenmeyen kelimeleri çıkararak Dil Kurumunun uydurduğu kelimeleri koyup dizgiye verir⁶⁶.

Tek parti yönetiminin, kendine has “devlet kültürü” denebilecek değerlerine rağmen, ideolojik bir duruşunun olduğunu söylemek zordur. Güce göre, meyil alan bir siyasi maslahat öne çıkmıştır. Başbakan Saraçoğlu, ileride belirtileceği üzere Türkçü, fakat Almanya yanlısı bir tavra sahiptir. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Alman taraftarı, hatta “Almanya safında savaşa girmeye meyilli” birisidir. Bu yüzden Müttefikler ona cephe almışlardır. “İngiliz yanlısı” duran İnönü, onu tasfiye edecektir. Almanya’nın işgallerde başarılı olduğu sıralar, Alman Büyükelçisi Papen’in etkisi, popülaritesi yüksektir. Ama Müttefiklerin isteği ile 5 Ağustos 1944’te Almanya ile her türlü ilişki kesilince, Papen, eline pasaportu verilerek, üç bin kişilik Alman vatandaşı ile birlikte ülkeden çıkartılır⁶⁷.

Basın Kanunu ve Basınla İlgili Düzenlemeler

İnönü devri basın kanunu, 25 Temmuz 1931 tarihinde yürürlüğe giren Matbuat Kanunu’dur⁶⁸. Bu kanun üzerinde, 1940 yılına kadar dokuz yıl içinde altı

Sadak, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Reşat Nuri Güntekin kesin cevap vermezler. Kısakürek, **a.g.e.**, s. 282-283.

⁶⁵ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 285. Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Necip Fazıl ile karşılaştıklarında yayınladığı hadisi kasederek, “Bu hadisi neşretmek, bize itaat edilmez demektir” der. Ahmet Açıkgöz, **a.g.m.**, s. 299. Dönem itibarıyla dini yayımları yasaklama örnekleri çoktur. Ezanı, asli şekliyle okuduğu için tutuklanan, mahkemeye verilenler de.. Yalnız din aleyhtarı yayımlar serbesttir. Zühtü Oray’ın, 1943’te yayımlanan *Tanrı..?* adlı kitabı, Auguste Comte’un, “yeni bir insanlık dini yaratılması” tezini savunmaktadır. Önceleri boşaltılan dini değerlerin yeri milliyetçilikle doldurulurken, İnönü devrinde milliyetçilik yerine Yunan ve Latin (hümanist) kültürü konmaya çalışılır. Kalkınma, altyapı, ekonomik gelişmelerden çok bir kültür değişimi sorunu olarak görülür. Onun için okullarda Batı müziği öğretilip, hümanist anlayışın eserleri çevrilir. 1950’ye kadar bin civarında eser çevrilip yayımlanmıştır. Okullara, Latince, Yunanca dersleri koyma yoluna gidilir. Türk müziği icrasının yasağı devam ettirilir. Evrensel kültür tuzağına kapılarak, Yunan-Latin kökenli Batı kültürünün yerleştirilmeye çalışılması gönüllü bir kültür emperyalizmidir. Kocabaş, **a.g.e.**, s. 280-286, 289.

⁶⁶ Atatürk’ün, bütün dünya dillerinin Türkçe kökenliliğiyle ilgili Güneş-Dil Teorisi terk edilir. Dilde 1 Aralık 1949 Altıncı Dil Kurultayına kadar Arapça kökenli kelimeler temizlenmeye gayret edilir. Kocabaş, **a.g.e.**, s. 287.

⁶⁷ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 243.

⁶⁸ Bu kanunun, 21 Temmuz 1931 tarihli kanun teklifinde gösterilen gerekçeleri, basının varlığı ve basın hürriyeti açısından dehşet vericidir. Gazetelerin, vatandaşlar üzerinde fikir eşkıyalığı yaptığı, felâketli bir akım olduğu, millî varlığı kaplamaya başlayan zehirli hava ile toplum vicdanını ıstıraba soktuğu, onun için basın hayatının yeniden düzenlenmesi istenir. İşin daha ürkütücü yanı, Hükümete doğrudan gazete kapatma yetkisi veren bu kanunu, meclis gündemine taşıyarak teklif edenler, bir ömür gazetecilik, gazete sahipliği yapmış olan milletvekilleridir. Ortak kanun teklifi getirenler, Elazığ Milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç, Aksaray Milletvekili Ahmet Süreyya (Orgeevren-Bahkesir’de gazeteci ve yazar), Ordu Milletvekili Ahmet İnsan Tokgöz’dür. 21 Temmuz 1931 tarihli kanun teklifi gerekçesi şöyledir: “Bazı gazetelerin takip ettikleri istikamet, vatandaşların siyasi iz’an ve medenî vicdanı üzerinde sarih bir fikir şekaveti icra ederek, masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler almaya başladı. ..hiç bir faydası olmadığı gibi, âtiye de birçok vahamet ve zarar hazırlayan bu felâketli cereyan karşısında Hükümet, ne düşünüyor?. ..Millî varlığı istilâya başlayan şu zehirli havadan ammenin vicdanı pek mustarıptır. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin vaziyeti mütalaa ile, bu hususta bir karara varmasını elzem görüyoruz.” Kanun teklifinin yapıldığı dönem, tanınmış şairlerin, Şark İstiklâl Mahkemesi’nde idam talebiyle yargılandıktan sonra, salıverildikleri ve yazı yazmalarının, gazetecilik yapmalarının yasak olduğu sıralardır. Hüseyin Cahit Yalçın, ömürboyu Çorum’da ikamete; Ahmet Emin Yalman, ömürboyu yazı yazmamaya, gazetecilikten uzak durmaya mahkûm edilmiştir. İsmet Bozdağ, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s. 159.

defa değişiklik yapılır. Muhalefetsiz, meclis ve kamuoyunda yeterince tartişılıp olgunlaştırılmadan aceleye getirilerek kabul edilen 1931 Matbuat Kanunu, daha üzerinden on yıl geçmeden eskimiş bulunmaktadır⁶⁹. İnönü devrinde uygulanan şekli ile kanunun, basına getirdiği sınırlamalar vardır. Dokuzuncu maddesi, yayın çıkmadan önce ruhsat almayı mecbur kılmaktadır. Günlük veya belli aralıklarla gazete ve mecmua çıkarmak isteyenler, yayın yerinin en büyük mülkiye âmirine istenilen bilgileri içeren bir beyanname vererek ruhsatname almak zorundadırlar. Ayrıca, yüklü bir teminatın yatırılması gerekmektedir. Teminat, nüfusu 50 bin ve daha aşağı olan yerlerde 500, 50 binden 100 bine kadar olan yerlerde 1000, yüz binden yukarı olan yerlerde 5.000 liralık, millî bir bankanın kefaletiyle alınan teminat mektubu olacaktır. On iki, on sekizinci maddelere göre, gazete veya dergi sahipleri, Türk olmak, yirmi yaşını bitirmiş bulunmak, yüksekokul veya lise ile buna denk bir okuldan mezun olmak zorundadır. Devlet memuru, asker/ordu mensubu, kötü şöhret sahibi olmayacaktır. Cezalar ağırdır. Gazete veya mecmua, “en büyük mülkiye memurunun emri ile derhal” kapatılır. Ruhsatname alınmaksızın yayımlanan gazete veya mecmuayı neşredenlerden, 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası alınır. Tekrarı halinde, bir aydan altı aya kadar hapis cezası ile beraber 300 liradan aşağı olmamak üzere para cezası kesilir. Müstear ad, istenildiğinde bildirilmek zorundadır. Yayından doğan sorumluluk, genel neşriyatı fiilen idare eden kişi ile bu gazete veya mecmuanın sahibine aittir. “Millî hisleri inciten veya bu maksatla millî tarihi yanlış gösteren yazıları neşredenler, elli liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar”.

İNönü'nün damadı Metin Toker, aynı zamanda bir gazeteci olarak, Basın Kanunu'nun ellinci maddesini şöyle değerlendirir: “50. Madde Basın Kanununun en zorlu maddesiydi ve hükümete gazete kapatmak yetkisi veriyordu. Orkestra şefinin istemediği bir ses korodan çıktı mı, bu değnek akortsuz sesin sahibinin kafasına iniyordu.”⁷⁰ Kanunla, nelerin yayımlanamayacağı belirlenmiştir. Mahkemede iddianamenin, son tahkikatın açılmasına ait karar, bir suça ait herhangi tahkikat evrakı ve vesikaların, duruşmada okunmazdan evvel neşri yasaktır. Ancak mahkeme veya savcının müsadesiyle vesikalar yayımlanabilir. İspatı uygun olmayan sövme ve hakaret davasına ait zabıtlar ile buna ait şikâyetlerin aynen ve özet olarak yayını yasaktır. İçeriği genel âdap ve ahlâka dokunabilen tıbbi, adli raporların yayını da yasaktır. Muhakemesi gizli olan dava zabıtları, mahkeme izni olmadan yayımlanamaz. Ceza incelemesi başladıktan sonra ilk tahkikat esnasında sorgu hâkiminin katılımı ile ve hazırlık tahkikatı esnasında yalnız cumhuriyet savcısının emriyle yapılmakta olan tahkikata ve adli muamelelere ait havadisler, suçu işleyenlerle suça kurban olanların fotoğraflarının neşri yasaklanabilir. Savcının bu konudaki yazılı emri, gazete veya mecmua idarehanesine tebliğine rağmen yazan, on liradan yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır. Yayımlanması

⁶⁹ Değişikliklerin bazıları şunlardır: Matbuat Kanununun 51 inci maddesinin tadiline dair kanun; Matbuat Kanununun 38 inci maddesini tadil eden kanun; Matbuat Kanununun muvakkat B maddesini tadil eden kanun; Matbuat Kanununun 19 Mayıs 1932 tarih ve 1959 numaralı kanunla tadil edilmiş olan 51 inci maddesini değiştiren kanun; Matbuat Kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun; Matbuat Kanununun 30 uncu ve 35 inci maddelerini değiştiren kanun. Bkz. Caner Arabacı, Basın Birliği, **Medya ve Siyaset**, Editör: Zülfikar Damlapınar, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya, 2008, s. 83-84.

⁷⁰ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 27.

uygun eski bir mahkeme kararının, yeni bir hükmün kötü niyetle yayımlanması, sövme ve hakaret iddiasıyla takibat yapılmasına ve ceza verilmesine mâni değildir. Devlet emniyeti ile ilgili meseleler hakkında yapılmakta olan incelemelerden ve yine devlet emniyeti bakımından alınan tedbirlerden bahseden yazılar yasaktır. Ancak bu tahkikatı yapmağa veya bu tedbirleri almağa yetkili makam, bu hususta izin verilebilir. Mahkeme görüşmelerinin yayımlanması yasaktır. Bir ceza davasının başlamasından son hükmün verilmesine kadar, hâkim ve mahkemenin karar ve muameleleri hakkında görüş serdedilemez.

Böylece basın, neyi yazıp neyi yazamayacağı belirlenerek, haber alma hakkına konan engel, bu kadarla bitmemektedir. Matbuat Kanunu dışındaki kanunlar da ek sınırlar getirerek, basının elini kolunu bağlamaktadır. Doğrudan alanla ilgili diğer kanun, Basın Birliği adını taşımaktadır. Ayrıca devlet, yöneticiler, devlet memurları ile ilgili koruma; “devletçilik” anlayışının hangi seviyede uygulandığını da ortaya koymaktadır⁷¹.

28 Haziran 1938 tarihinde “Basın Birliği Kanunu” kabul edilmiştir. Yasa, aynı gün teklif edilip, benimsenmiş, muhalif görüş bildiren olmamıştır. Dört kısımdan oluşturulmuştur. Toplam 35 maddedir. Kuruluş maksadına uygun olarak ilk madde, alanda çalışanların tümünü kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Birliğin dışında kalanlara gazetecilik hakkı tanınmamıştır. Ayrıca gazetecilik okulları ve meslek kurslarının açılmasını öngören yasa, basını rejimin çıkarlarına hizmet ettirmeyi amaçlar⁷². Kanun ülkeyi, merkezleri Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ve Trabzon’da olmak üzere beş mıntıkaya ayırarak örgütler. Birliğin, yaptırım gücü yüksektir. Kurulacak olan, “Mıntika haysiyet divanları, ihtar, açık ihtar ve bir aya kadar” meslekten atmaya kadar ceza verebilmektedir. İhtar ve açık ihtar cezaları kesindir. Meslekten men kararlarına karşı ise, 15 gün içinde yüksek haysiyet divanına itiraz hakkı tanınmıştır. Yüksek haysiyet divanı, diğer cezalar yanında üç aya kadar meslekten men ve birlikten çıkma kararı verme yetkisine sahiptir. Bu tür durumlarda, son müracaat yeri, İçişleri Bakanlığıdır.

Birlik, fiilen İçişleri Bakanlığının çağrısı ile 10 Temmuz 1939 tarihinde, aynı bakanlık salonunda gerçekleştirilen “Fevkalâde Kongre” ile kurulmuştur. Toplantıya katılan Bakan Faik Öztrak, basını, dördüncü kuvvet değil, görev ve sorumluluklara ortak olan bir “yardımcı” olarak tanımlar. Bütün ülke basın temsilcileri huzurunda bakan, aslında dönemin basın rejimini vurgular. Öztrak, alkışlarla karşılanan konuşmasında: “*Milletin hakiki göz bebeği olan Milli Şefimiz ve Reiscumhurumuz İsmet İnönü’nün her vesile ile matbuat ve onun hürriyeti hakkında bize ne güzel dersler verdiğini hepimiz bilirsiniz. Matbuatın esas*

⁷¹ Arabacı, a.g.m., 84-86.

⁷² İlk iki ve beşinci maddeler: “*Türkiye’de çıkan gazete ve mecmuaların sahipleri ile bunların ve Türk istihbarat ajanslarının yazı, haber, resim, fotoğraf ve tashih işlerinde ücretle, devamlı ve muntazam surette çalışarak bu işi kendine meslek edinen kimselerden mürekkep olmak ve hükmî şahsiyeti haiz bulunmak üzere ‘Türk Basın Birliği’ adı ile bir birlik teşkil olunmuştur. Birliğin merkezi Ankara’dır.*” “*Yukarı ki maddede sayılan ve birliğin kanunî azasını teşkil eden kimseler, birlik dışında gazetecilik mesleğini icra edemezler.*” Maksat: “*birliğe dâhil Türk basın mensuplarının maddî, manevî, ferdî ve müşterek menfaatlerini müdafaa ve temin etmek, mesleğin şeref ve vakarını korumak, meslekte inzibat ve intizamı idame etmek, tesanüt duygularını kuvvetlendirmek, gazetecilik mektepleri veya meslek kursları açmak, beynelmîlel meslek temasları yapmak, Türk basını temsil etmek, matbuatı millî maksatlar uğrunda uyanık ve toplu bir halde bulundurmak, cumhuriyetin menfaatlerine hâdim kılmaktır.*”

premsipleri demek daha doğru olan bu işaretlere uymak hepimiz için millî ve vatanî vazife olduğunu hatırlatmak benim için bir borçtur” uyarısını yapar⁷³.

Resmî Gazete dışında bütün gazete temsilcilerinin katıldığı kongrede, Birlik organları seçilir. Türk Basın Birliği yetkili organ yöneticilerinin tamamı yakını, gazeteci kökenli CHP milletvekillerinden seçilmiştir. Merkez idare heyeti başkanı, *Ulus* başyazarı ve Ankara Milletvekili Falih Rıfık Atay’dır. Merkez İdare heyeti üyeleri; Asım Us (milletvekili, *Vakit* başyazarı), Ahmet Şükrü Esmer (milletvekili, yazar), Abidin Daver (milletvekili, yazar), Sadri Ertem (milletvekili, yazar), İbrahim Alâettin Gövsa (Milletvekili, yazar), Kerami Kurtbay (Anadolu Ajansı müdürlerinden, yazar), Selim Ragıp Emeç (*Son Posta* sahiplerinden) ve Sedat Simavi’den (*Yedigün* ve *Karikatür* sahibi) oluşturulur. Merkez yönetiminin yedek üyeleri, Yüksek Haysiyet Divanı, beş bölgenin idare heyeti üyelerinin çoğunluğu da milletvekilidir⁷⁴. Böylece hükümet, basın üzerinde denetim gücünü artırmıştır. CHP Grubundan oluşturulan komisyona göre, Basın Birliği, “Memleketimizde çıkan gazete ve dergilerin sahipleri, bunların ve haber alma ajanslarının, haber alma, resim, fotoğraf ve tashih işlerinde ücretle, devamlı ve muntazam bir suretle çalışan ve bu işleri kendilerine meslek

⁷³ **Aydın Tarihi**, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü yayını, No. 68, Temmuz 1939, Ankara, s. 59-60.

⁷⁴ Merkez yönetimi yedek üyeleri: Ferit Celâl Güven (milletvekili, yazar), Fazıl Ahmet Aykaç (milletvekili, yazar), Kemâl Ünal (milletvekili, yazar), Şefik Özdemir (milletvekili, *Babalık* gazetesi), Cemal Âliş (milletvekili, *Bartın* gazetesi sahibi), Ertem Hidayet Akımsar (yazar), Ali Ekrem Uşaklıgil (*Son Posta* gazetesi sahiplerinden), Ali Naci Karacan (*İkdam* gazetesi sahibi) isimlerinden oluşur. Yüksek Haysiyet Divanının altı asil üyesi: Nafi Atıf Kansu (milletvekili, *Ülkü* genel direktörü), Necip Ali Küçük (milletvekili, yazar), Necmettin Sadak (milletvekili, *Akşam* başyazarı), Reşat Nuri Güntekin (milletvekili, yazar), Halil Nihat Boztepe (milletvekili, yazar), Hüseyin Cahit Yalçın (milletvekili, yazar). Yedek üyeler: Zeki Mesut Alsan (milletvekili, yazar), Muvaffak Menemencioğlu (Ajans Genel Müdürü), Sabri Baysuğ (Ajans müdürlerinden), Burhan Cahit (*Koroğlu* gazetesi sahibi), Ahmet İhsan Tokgöz (milletvekili, *Uyanış* gazetesi sahibi), Rifat Yüce (İzmit’te gazete sahibi). Basın Birliği, bütün ülkeyi kapsayacak bir örgütlenmeye gitmiştir. Beş bölgeye, beşer kişiden oluşan idare heyetleriyle, üçer üyeden oluşan haysiyet divanları seçilir. Yedekler de üçer kişidir. Buna göre **Ankara bölgesi idare heyeti**: Nasuhi Baydar (milletvekili, yazar), Kemâlettin Kâmi Akyüz (milletvekili, yazar), Mümtaz Faik (*Ulus* yayını müdürü), Naşid Hakkı Uluğ (yazar), Mekki Said Esen (yazar). Ankara bölgesi haysiyet divanı: Nurettin Artam (*Ulus* yazarı), Hıfzırahman Raşid Öğmen (yazar), Fazıl Kurtiş (Ajans yazarlarından). Yedek üyeler: Sabahattin Sönmez (*Ulus* yazarı), Şerif Arzık (Ajans yazarı), Fevziye Abdullah (*Ülkü* yazarı)’tır. **İstanbul bölgesi idare heyeti**: Hakkı Tarık Us (*Vakit* gazetesi sahibi), Etem İzzet Benice (*Son Telgraf* sahibi), Orhan Seyfi Orhun (*Akbaba* sahiplerinden), Zekeriya Sertel (*Tan* gazetesi sahibi), Peyami Safa (yazar). Haysiyet divanı aslı üyeleri: Enis Tahsin Til (*Akşam* yayını müdürü), Ömer Rıza Doğrul (yazar), Refik Ahmet Sevengil (yazar). Yedek Üyeler: Mithat Cemâl (yazar), Halit Fahri Ozansoy (yazar), Rasim Us (*Haber* gazetesi sahibi) isimlerinden oluşur. **İzmir bölgesi idare heyeti**: Haydar Rüştü (milletvekili, *Anadolu* gazetesi sahibi), Rahmi Gökçe (*Anadolu* gazetesi yayını müdürü), Hakkı Ocakoğlu (*Yeni Asır* gazetesi başyazarı), Şevket Bilgin (*Yeni Asır* sahibi), Sırrı Sanlı (*Halkın Sesi* sahip ve başyazarı). İzmir bölgesi haysiyet divanı aslı üyeleri: Hayrettin Karan (milletvekili, *Türk Dili* gazetesi sahibi), Hamdi Nüşet Cancan (*Anadolu* gazetesi başyazarı), Rahmi Balaban (*Fikirler* mecmuası yayını müdürü). Yedek üyeler: Vasfi Bilge (*Bergama* gazetesi sahibi), Ethem Menderes (*Aydın* gazetesi sahibi), Kemalettin Şükrü (*Yeni Asır* yayını müdürü). **Adana bölgesi idare heyeti**: Coşkun Güven (yazar), Basri Erkmen (*Ege* gazetesi sahibi), Ahmet Remzi Yüreğir (*Yeni Adana* gazetesi sahibi), Fuat Akbaş (*Yeni Mersin* gazetesi sahibi), Nuri Genç (İskenderun). Adana bölgesi haysiyet divanı aslı üyeleri; Nevzat Güven (*Türk Sesi* gazetesi sahibi), Rüştü Ata (*Halk Dili* gazetesi sahibi), Seyret Bayar’dan (*Ulus Sesi* gazetesi sahibi) oluşur. Yedek üyeler: Ragıp Yazman (*Kilis* gazetesi sahibi), Fehmi Barlas (*Yeni Adana* yazarı), Nihat Tangüner (*Türksözü* yayını müdürü)’dir. **Trabzon bölgesi idare heyeti**: Ali Rıza Gürsoy (*Gür Ses* gazetesi yayını müdürü), Bekir Süküti Kulaksızoğlu (*Yeni Yol* gazetesi sahibi), Nuri Eyüboğlu (*Olca* gazetesi sahibi), Nuri Ahmet Cemşit (*Yeşil Giresun* gazetesi sahibi), Talât Akyazı (*Gür Ses* gazetesi sahibi). Trabzon bölgesi haysiyet divanı: İsmail Cenani Orla (*Ahali* gazetesi sahibi), Bilâl Göyök (*Güzel Ordu* gazetesi sahibi), Şükrü Uygur (*Halk* gazetesi sahibi). Trabzon bölgesi yedek üyeleri: Fuat Kaya (*Karadeniz* gazetesi sahibi), Veysi Aksan (*Karadeniz* gazetesi başyazarı), Bahadır Gülger (*Erzurum Ata Yolu* yayını müdürü). Bkz. Arabacı, **a.g.m.**, s. 118-122.

edinen kimseleri bir disiplin teşekkülüne bağlamak maksadı ile” kurulmuştur. Zaten Basın Birliği Kanununun beşinci maddesi, basını “millî maksatlar uğrunda uyanık ve toplu bulundurma”, “cumhuriyet menfaatlerine hadim (hizmetçi) kılma”, meslek şeref ve vekarını koruma, meslekte huzur ve düzeni sağlamayı hedeflemektedir. CHP grubunun istediği de bunlardır. Onun için basınla ilgili hükümet makamları, Basın Birliği Kanununun 12. maddesinden faydalanarak “basını muntazam şekilde direktiflerle” aydınlatmalı, uygunsuz yayın yapanları da takip ederek aynı kanunun 19. maddesinin verdiği yetki doğrultusunda, birlik teşkilâtını ve haysiyet divanlarını harekete geçirmeli, görüşündedir.

Fakat kanunun eksiklikleri vardır. Öncelikle birliğin mali imkânlarının genişletilmesi gerekmektedir. Bunun için hükümet, resmî ilanların gazete ve dergilere dağıtımının, Basın Birliği aracılığı ile yapılmasını kararlaştırmıştır. Aracılık ücreti olarak elde edilen para, teşkilatı güçlendirecektir. Bu doğrultuda birliği daha da güçlendirmek için özel ilanların da teşkilat aracılığı ile yayımlanması sağlanması istenir. Böylece “*memleketimizdeki yabancı propagandaların önlenmesi*” de mümkün olacaktır. Bu yön düşünülerek iki yıl önceki Basın Birliği Kongresinde hazırlanan özel ilanların birlik kanalı ile yayımlanması kanun projesi, Basın Yayın Umum Müdürlüğü tarafından Başbakanlığa sunulmuştur. Bu projenin gecikmeden Meclise gönderilmesi gerekmektedir. Ayrıca memleketin en uzak köşesine kadar gazete, dergi ve kitapların ulaşabilmesi için, 1939’da “Basın Dağıtma Şirketi” kurulması kararlaştırılmış fakat bu gerçekleştirilememiştir. Bu şirketin birlik bünyesinde, ilgililerle irtibat kurularak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu kuruluş aynı zamanda, “*basın vasıtasıyla iyi fikirlerin memlekette neşrinin kolaylaştıracağı gibi kötülüğü dolayısıyla selahiyetli makamlar tarafından toplattırılmasına karar verilecek eserlerin de kolaylıkla ortadan kaldırılmasına yarıyacaktır*”⁷⁵.

Devrin tek partisine göre, üstünden beş yıl geçmeden kanun yetersiz hale gelmiştir. Basın Birliği yasasında, kanuna uymayanlara verilen cezalar yetersiz kalmıştır. Onun için yasaklara uymayanlara verilen beş liradan 25 liraya kadar olan ve tekrar edildiğinde 50 liraya çıkarılan cezaların şiddetlendirilmesi istenir. Kanuna göre, gazete hizmetlerinde kullanılmaması gereken kimseleri barındıran gazetelerin ağır cezalara çarptırılması, suçta ısrar edenlerin gazetelerinin kapatılması gerekir. Bu doğrultuda kanunun değiştirilmesi lazımdır. Teklifler içinde, hem Basın hemde Basın Birliği kanunlarında ortak değişiklik talebi vardır. Buna göre yazı işleri müdürleri, yardımcıları veya yerlerine bakanlar, çıkartılan gazeteden yasal olarak sorumlu tutulmalıdır. Bunun için gazetede yayımlanan her yazının müsveddesi üzerinde, sorumlu birinin imzası olmalıdır. Yazı işleri müdürleri de en az dört yıllık tecrübesi olan, birlikten sorumluluk alabileceğine dair ehliyetname verilen kimselerden seçilmeli, “devletin umumi siyasetine aykırı yazılar” yayımlayanların ehliyetnamesi iptal edilmelidir. Müstehcen yayınlar konusunda mahkemelerin bilirkişiye başvurması yanlıştır. Çünkü bilirkişiler, meslek dayanışması hislerine kapılarak müsamahalı davranmakta, müstehcen esere ilim/sanat eseri demektedirler. Milletın ortalama ar, hayâ hislerine, ahlâk anlayışına aykırı eser müstehcendir. Buna da doğrudan hâkimler karar vermelidir. Bu türden davalar da gizli duruşmalarla muhakeme edilmelidir. Çünkü müstehcen yayın davasının aleni yapılması, müstehcenliği yayma, zararı genişletme anlamına gelmektedir. Yayın yoluyla yapılan hakaret davalarına ait

⁷⁵ BCA, 030-01-00-00-42-249-3-1, s. 6-8.

duruşmalar yapılırken ropörtajlar, karara kadar yayımlanmamalıdır. Basın/yayın yoluyla haysiyet ve şerefe tecavüz, söğüşmelerde doğrudan takibat yapılmalı, cezalar düşürülmemelidir. Zira mevcut cezaların en azı, altı ay ve bir yıldan başladığı için suçu hafif bulan hâkimler, berat kararı vermektedirler. Cezasız suçun kalmaması için, kanuna daha alt seviyede cezalar girmelidir. Ahlâk ve vatandaş haysiyetine tecavüz eden kitaplardan kazanılan paralar, suçlulara bırakılmamalıdır. Verilen para ve hapis ceza miktarı artırılmalı, para cazası kazancın iki katına kadar çıkarılmalıdır. Gençleri muzır neşriyattan koruma kanunu hükümleri yenilenip güçlendirilmelidir. Zararlı piyeslerin kontrolü için gereken nizamname, bir an evvel çıkartılmalıdır. “Millete bağlılık duygularını zayıflatacak, Kemalist dünya görüşüne ve rejime karşı inanı sarsacak surette yazılar neşreden bir kısım dergilerde bu türlü yazıların altında muhtelif derecedeki okullarda vazifesi bulunan bazı öğretmenlerin imzaları görülmektedir.” Öğretmen çalıştıran bakanlar, “inkılâpçı bir neslin idarecileri ve rejimin dayanağı esaslara inanmış insanlar sıfatıyla, Türk Gençliğini yetiştiren, terbiye eden hocalara bu sıfatların bir icap ve zarureti olarak ne türlü yazıları yayımlayamayacaklarını işaret etmeye haklı ve selahiyetlidirler.” Bakanlar, “emirleri altında çalışan öğretmenlere yayımlayacakları yazılarda yabancı bir ideolojiyi, yabancı bir rejimi öğmemelerini, Türk Gençliğini bizim dünya görüşümüzden ve rejimimizden soğutmamalarını, millet fertlerine ve zümrelerine birbirleriyle anlaşmazlık, birbirlerine karşı garaz ve kin duygularını telkin etmemelerini, meslek arkadaşlarını kötülememelerini emretmelidirler.” Bu durum diğer devlet memurları için de geçerli olmalı. Zıt hareket eden, devlet memuriyetinde kalmamalıdır. Öngörülen tedbirler bu kadar değildir. “Zararlı ve değersiz yayın” yapan gazete ve dergilere, devlet ve CHP tarafından ilan verilmemeli, satın alınarak vb. şekilde yapılan yardımlar kesilmelidir. Gazetecilik, “refah ve emniyet veren bir meslek” haline getirilmelidir. Bunun için gazeteci ile iş sahibi arasındaki iş sözleşmelerinin bir nüshası basın birliğine verilmeli, gazete çalışanlarının her birinin ücretinin ne olacağının en alt sınırı, hükümet ve basın birliği tarafından belirlenmeli, gazete çalışanlarının emekliliği, ölüm, hastalık ve kazaya karşı sigorta edilmeleri basın birliğince temin edilmeli, anlaşmazlık halinde kimlerin hakemlik edeceği belirlenmeli, basın kuruluşlarına alanda çalışmış yetkin kimseler alınmalı, “gazetecilik tahsil müesseseleri kurulmasına başlanmalıdır”⁷⁶. CHP grubuna yapılan öneriler, tek parti zihniyetini yansıtmaması bakımından önemlidir.

Onca yetkilerine göre Basın Birliği Yüksek Haysiyet Divanı, bir defa 20 Mayıs 1945’te meslekten çıkarma cezası verir. Nedeni, siyasi değildir. İzmir’de yayımlanan *Yeni Piyasa* gazetesi sahiplerinden Kâmi Oral meslekten çıkarılmıştır. Sebep, devletten aldığı gazete çıkarma hakkını, yasalara aykırı olarak başkalarına devretmesidir. Aynı gazetenin sahiplerinden Cevdet Tunca ile yine İzmir’de çıkarılan *Yeni Ekonomi* ve *Piyasa* gazetesi sahibi İlhami Kaymak’a, üçer ay gazetecilik yapmama cezası verilmiştir. İktidarın, Türk Basın Birliği aracılığı ile sahip olduğu yetki ve yaptırımları çok uygulamamasının nedeni,

⁷⁶ BCA, 030-01-00-00-42-249-3-1, s. 8-17. Önerileri yapan komisyon üyesi CHP milletvekillerinin isimleri verilmemiştir. Fakat gazeteci kökenli, Basın Birliği çalışanı, aynı zamanda fiilen yazar, başyazar, gazete sahibi konumunda bir hayli CHP milletvekili bulunmaktadır. Komisyon üyelerinin, öncelikle bu özellikleri taşıyanlar içinden oluşturulduğu belirtilebilir.

buna ihtiyaç duyulmamasıdır. Diğer yasalar, mutlak otorite ile temin edilen denetim ve emir altına almadan dolayı birliğin işletilmesine gerek kalmamıştır⁷⁷.

Cumhurbaşkanı nasıl devlet başkanı, tek partinin değiştirilmesi teklif edilemez lideri ve “Millî Şef” ise, Basın Birliği başkanı olarak Atay da kurum ortadan kaldırılıncaya kadar ülke basınının tepesinde görev yapar. Demokratikleşme sürecinin başlatılması, basın mensuplarını harekete geçirmiştir. Resmi arayışlar devreye girer⁷⁸. Değişmez Basın Birliği başkanı, indirilmek istenilince, tek parti zihniyetinin ürünü olan birlik, yasa ile feshedilir. Matbuat Kanunu, 1950 yılına kadar yürürlükte kaldığı halde, Basın Birliği Kanunu, 18 Haziran 1946’da ortadan kaldırılmıştır.

İnönü devri basını ile ilgili yasalar kadar kararnameler de belirleyicidir. Meclisi devre dışı bırakarak başta cumhurbaşkanı, başbakan olmak üzere bakanlar kurulu imzası ile alınan kararlar, hem karar verme hem de uygulamada sürati, etkin olmayı hedeflemektedir. Gazete, dergi kapatmalar, haber vermeden kâğıt kullanım miktarına varıncaya kadar kararnameler, Anayasanın tanıdığı basın hürriyetini sınırlandıran siyasi tasarruflar olarak devreye girmiştir. 15 Temmuz 1941 tarihli, “gazete sayfalarının yeniden tahdidine dair” kararname, bunlardan biridir. 2 Mart 1940 tarihli kararname ile getirilen sınırlandırma şöyle değiştirilmiştir: “a. Bir sayfasının ebadı 0.42x0.58 metre yani 0.2436 murabba metre (metrekare) ve daha büyük olan gazeteler günde dört sayfadan fazla intişar edemezler. b. Bir sayfasının ebadı (a) fıkrasındaki miktarlardan az olanlar günde altı sayfadan fazla neşrolunamazlar. Şu kadar ki, tabı makineleri altı sayfa basmağa müsit olmayan gazeteler, haftada dört gün dörder ve üç gün de sekizer sayfa intişar edebilirler.”⁷⁹

1931 yılında doğrudan İçişleri Bakanlığına bağlı olarak teşkilâtı yeniden gözden geçirilip kurulan Matbuat Umum Müdürlüğü, basın üzerinde önemli bir otorite, denetleme kurumudur. Müdürlük, Şükrü Kaya’nın göreve getirdiği Vedat Nedim Tör zamanında⁸⁰ “bir basit kupür müessesesi” olmaktan kurtarılarak, iç ve dış basını takip eden, yayınlar yapan birim olarak güçlendirilir. “Kemalist Türkiye’yi”, “kültürü, sanatı ve devrim hareketleri ile dünyaya tanıtmak” üzere Fransızca *La Turquie Kemaliste* adlı üç ayda bir yayınlanan dergi çıkartılır. “Sansür yok ama çok titiz bir devlet murakabesi (denetleme) vardır.” İç basına bakan yetkin

⁷⁷ O. Murat Güvenir, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁷⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, 7 Şubat 1946 tarihli kararla, “Basın rejimi ve basın teşkilatı konularında inceleme yapmak için Avrupa ülkelerine” “yevmiye ve yolluk” verilerek gönderilir (**BCA**, S.3/3710, FK.30..18.1.2., YN.110..19.). “Fransız, Belçika ve İsviçre basın mevzuatı ile Türk Basını’nın karşılaştırılması” üzerine çalışma yapılır (**BCA**, 30..1.0.0., YN.128.834..13.).

⁷⁹ **BCA**, 030-0-018-001-002-95-63-10. Nadir Nadi de kâğıt konusunda şikâyetçidir: “Yurdun ekonomi durumu da gittikçe nazikleşiyordu. Sanki en önemli madde imiş gibi ilkin gazete kâğıdında tasarruf yoluna gidildi. Sayfalar sekizden altıya, altıdan dörde indirildi. Gazetelerin sürümü dikkate alınmıyor, her gazeteye aynı miktar kâğıt veriliyordu. Böylece, daha savaşın ikinci yılında bir kâğıt karaborsası aldı, yürüdü. Çok tirajlı gazeteler kâğıtsızlıktan kıvrınırken, sürümsüz gazete sahipleri zengin oluyorlardı.” Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 141.

⁸⁰ Kurumda, Matbuat Umum Müdürlüğü (1933-1937), yapanlardan birisi Vedat Nedim Tör’dür. Tör (1897-1985), İsmet Bozdağ’a göre, Türkiye Komünist Partisinin genel sekreterliğini yapmış bir fikir ve aksiyon adamıdır (Bozdağ, **a.g.e.**, s. 174). Umum Müdürlüğü sırasında kadrosunu kurarken “Kadro” dergisinden yakınlık duyduğu isimlerden Burhan Belge ile beraber çalışır (Bkz. Vedat Nedim Tör, **Yıllar Böyle Geçti**, YKY, İstanbul 1999, s. 26, 28). Tör’den sonra, 1940’tan 1944’te Moskova elçiliğine atanıncaya kadar Selim Rauf Sarper (1899-1968), Umum Müdürlük yapar.

görevli (Sadri Ertem, Server İskit gibi), ekibiyle birlikte her gün, “bütün gündelik gazeteleri, dergileri, kitapları tarayıp inceler ve Basın Kanununa, ‘İnkılâp Prensipleri’ne aykırılıkları tespit eder ve gereken muameleleri yapardı.” Vedat Nedim, devlet denetlemesinin nelere dikkat edilerek yapıldığını da özellikle belirtir: “*Kemalist ilkeler ve ille lâiklik prensibine, iç ve dış siyasete en küçük bir aykırılık için derhal ilgililerin dikkati çekilirdi. En olumsuz koşullar altında ve ancak Atatürk’ün üstün kişiliği ile gerçekleştirilmiş olan devrimlere karşı, bilhassa Hilâfet, Şeriat, Turancılık, Irkçılık, Komünistlik tahriklerine karşı çok hassas davranılıyordu.*”⁸¹ Kurum, 1940’ta Başbakanlığa bağlanmıştır. Yeni düzenleme, yönetimin basın üstündeki etkinliğini daha da artırır. Hükümet, Matbuat Umum Müdürlüğü vasıtasıyla, gazeteleri gerek gördüğünde kapatmaktadır. Genel Müdürlük, hükümet adına basına günlük talimatlar vermekte, hangi habere ne ölçüde yer verileceğini bildirmektedir⁸². Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, 19 Eylül 1939 tarihli yazısı ile Başbakanlığa, *Yeni Sabah* ve *Tan* gazeteleri hakkında işlem yapılması için müracaat eder. *Yeni Sabah*, “Müzelerimiz naklediliyor” diye; *Tan* da, “bir takım antika eserler muhafaza altına alınıyor” diye haber yapmıştır. Yücel’e göre bu haberler, M.E.B. tarafından “Seferberlik Talimatnamesine göre” yapılmakta olan gizli hazırlıkları ifşa mahiyetinde görüldüğü için”, “gizli kalması Devletin yüksek menfaatleri icabından olan haberlerin gazetelerde intişarına meydan verilmemesi ve bu gibi halleri neşreden gazeteler hakkında kanuni takibat yapılması husunun icabedenlere emir tebliği” gerekmektedir⁸³. Müze, eski ve değerli kitapların korunması ile ilgili haberlerden çıkarılan suç, basını nefes alamaz hale getirecek bir uygulamanın belirtisi durumundadır. Benzeri bir belge, Ulaştırma (Münakalat) Bakanlığı ile ilgilidir. Bakan, İskenderun Limanına gelen eşya ile liman işleyişini, işçi ücretlerini konu alan bir yazıyı, “memleketin umumi siyasetine dokunacak mahiyette ve hilâfi hakikat ve tezyifkâr (aşağılayıcı)” bulur. “Neşriyat yapan gazetenin umumi neşriyatını idare eden zat ile gazete ve makale sahipleri hakkında İstanbul Örfi İdaresince takibat yapılması”nı talep eder. Başbakanlığa iletilen yazı, 2 Kasım 1942 tarihli. Makale, *Vatan* gazetesinin 27 Birinciteşrin (Ekim) 1942 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Makale yazarı, Cem Rifat Menemencioğlu’dur. Ulaştırma Bakanı, makale hakkında çok daha ileri bir önyargıyı dillendirir: “Vekâletimce Cem Rifat Menemencioğlu’nun; bu makaleyi yabancı bir devlet ajanının teşvikiyle yazdığı neticesine varılmaktadır.” Çünkü yazıda, “Acınacak hal”, “İskenderun’da millî servet nasıl yok ediliyor” gibi başlıklar kullanılmıştır⁸⁴. Bakanın şikâyeti karşılıksız kalmaz. *Vatan* gazetesi bu gelişme üzerine, 8 Aralık 1942 tarihli kararname ile “memleketin umumî siyasetine dokunacak mahiyette neşriyatta” bulunmaktan dolayı, “iki ay müddetle” kapatılır⁸⁵. Bu iki aylık kapatma olayını Yalman çok farklı anlatır. *Vatan*’ın 7 Aralık 1942 tarihli sayısında Hitler’le alay için “Diktatör” filmini çeviren Şarlo’nun, Hitler rolü ve kıyafetinde fotoğrafı yayınlanmıştır. Fotoğrafta, Şarlo’nun arkadaşı da Göring kıyafetinde, yanındadır. Fotoğraf bitişiğinde, Şarlo’nun Türk halkı için yaptığı radyo konuşmasından imalı bir aktarma vardır. Nasreddin Hoca’nın; eşek hikâyesindeki, eşeği isteyen komşusuna “yok” dediğinde hayvan anırınca, “işte eşek burada” sözüne karşılık söylediği, “bana mı inanacaksın, eşeğe mi?” cümlesi,

⁸¹ Vedat Nedim Tör, **a.g.e.**, s. 23, 29-30.

⁸² Ali Gevgilili, Türkiye Basını, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c. 1, s. 218.

⁸³ **BCA**, 030-0-010-000-000-86-568-8.

⁸⁴ **BCA**, 030-0-010-000-000-86-569-1.

⁸⁵ **BCA**, 030-0-018-001-002-100-103-14.

Almanlara gönderme içermektedir. İma, Ankara'daki Alman Elçiliğini kızdırmış, gazetenin cezalandırılmasını Hükümetten ısrarla istemişlerdir. Ahmet Emin'in, "Hür Dünya" dediği Amerika'ya ait fotoğrafları yayınlacağı zaman gazete böylece kapatılmıştır. Yalman, Hitler'le ilgili fotoğrafın yayınından, gazete çıktıktan sonra haberinin olduğunu, değilse risk almayıp engelleyeceğini belirtir. Yalman, hükümetin "Almanları kızdırmayı kendince doğru" bulmadığını, bir-kaç günlük tatille yetinmeyerek, "devamlı tenkitlerimizden zaten şikâyetçi olduğundan bizi ezmek için de bu vesileden" faydalandığını yazar. Başbakanı suçlaması ağırdır: "Kalbi Nazilerin tarafında olan Şükrü Saraçoğlu⁸⁶, koyu bir demokrasi taraftarı ve Nazi düşmanı olduğum için beni ezmeyi, gazeteci olarak yok etmeyi tasarlamıştı." Gazete, yazı, idare ve teknik kadroyu dağıtmadan hepsinin maaşlarını vermek kararındadır. İş, satış ve ilan geliri kesilen gazetenin, iki ay dayanması zordur. Bunun üzerine bir ara çözüm olarak Yalman'ın seyahat notları iki günde bir, ayrı baskı olarak çıkarılıp gazete satış fiyatı olan beş kuruşa, satıcılar vasıtasıyla memleket ölçüsünde satılır. "O zamana kadar hiçbir kitaba nasip olmayan yirmi bin gibi bir satış" elde edilir. "Belli ki okuyucular, tek parti idaresinin keyfi hareketine karşı" candan destek vermektedir. Üstelik böylece gazetenin dizgi kısmı için de iki aylık iş bulunmuş olur. Gazete, 7 Şubat 1943'te tekrar yayımlanmaya başlar⁸⁷.

Basın Yayın Genel Müdürlüğü dönem içinde Başbakanlığa bağlanmıştır. Hükümet böylece basın üzerindeki denetimini artırır. Hangi habere ne ölçüde yer verileceğini tespit eder, kendi görüşüne aykırı yayın yapan gazeteleri kapatmaya başlar. Kapatmalar, Basın Kanunu'nun "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar, muvakkaten tatil olunabilir" hükmüne dayanmaktadır. Bu doğrultuda hükümet, savaşla ilgili yorumlarından dolayı 11 Ağustos 1940'ta *Cumhuriyet* gazetesini 3 ay, 10 Eylül 1940 tarihli kararname ile *Tan*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Haber* gazetelerini yedişer gün kapatmıştır⁸⁸. Dönem uygulaması olarak, gazetelere gece yarısı gönderilen motosikletli polisler; hükümetin, Basın Yayın Genel Müdürlüğünün kararlarını tebliğ etmişlerdir. Böylece "bir demecin nasıl ve kaç sütun üzerinden verileceği bile sıkı sıkıya ihtar edilir." Yukarıda belirtildiği üzere, gazete, dergi çıkarılması için izin alınması şarttır. "Yayın sahipleri, çıkaracakları gazete ve dergiler için CHP Genel Sekreterliğine beş bin lira teminat yatırmak" zorundadırlar⁸⁹.

⁸⁶ Almanya'nın Büyükelçisi Papan'ın, hatıralarında, Saraçoğlu için "Almanlara hayran" notunu düştüğü belirtilir Bkz. Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 148.

⁸⁷ Ahmet Emin Yalman, a.g.e., s. 1225-1227. Ahmet Emin'in anlattıkları ile BCA'ndan elde edilen belge arasında "hükümete eleştiri" dışında doğrudan bir bağ bulunmamaktadır. Yalnız yazarın, Hitler aleyhindeki fotoğraf ve yazı için "haberim olsaydı", "riski boş yere göze almaz, resim ve yazının neşrini önlerdim" cümlesi, çok doğru gözükmemektedir. Çünkü hatıratında, bu fotoğraftan önce, Hitler'in iflas ettiğini, İngiliz-Amerika tarafının kazandığını açıktan yazmıştır: "Memleke döndüğüm zaman Hitler'e uzun bir açık mektup yazdım. Dedim ki: 'Dörtbuçuk ay müddet İngiltere, Amerika ve Kanada'da her köşeye sokuldum. Eğer bu işi sizin gizli bir ajanınız sıfatıyla yapmış olsaydım ve görüşlerime dayanarak size tavsiyelerde bulunmak lazım gelseydi, harbin Anglo-Saksonlar tarafından şimdiden rahat rahat kazanıldığını, zamanın onların hesabına işlediğini, sizin bundan sonraki çırpınmalarınızın zavallı Alman milletini bataklığa bir kat daha gömmekten başka bir netice vermeyeceğini, mümkün olanı kurtarmak için barış yollarına derhal düşmekten başka çareniz kalmadığını size etraflı şekilde anlattırdım. Nazilik için rüyasını gördüğünüz dünya ölçüsünde hâkimiyet, bin sene gibi bir zamanla değil, aylarla ölçülecek kadar iflasa uğramıştır." Bkz. Ahmet Emin Yalman, a.g.e., s. 1197-1198.

⁸⁸ BCA, 030-0-018-001-002-92-85-17. Kararnamede belirtilen gerekçe, "memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyatta" bulunmaktadır.

⁸⁹ İlhan Bardakçı, Bir Basın Serencamı..., **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı II**, Kasım-Aralık 1996, Ankara, S. 12, s. 1624.

Tek parti rejiminin, basını kontrol için özel yasaları ve bu yasalar çerçevesinde görev yapan kuruluşları bulunmaktadır. Fakat yönetim, bunları yeterli görmediği için ayrıca doğrudan siyasetçilerden direktif alacak başka birimler de oluşturmuştur. Başbakanın 13 Nisan 1939 tarihli, Dışişleri, İçişleri ve Maliye bakanlıklarına gönderdiği emire göre, Dışişleri Bakanlığı Umumu Kâtibinin başkanlığı altında, belirtilen bakanlıklardan seçilen birer temsilcinin katıldığı bir komisyon oluşturulacaktır. Komisyonun görevi, yayımlanan gazetelerin günlük siyasi olaylar üzerine yazıları, başyazıları, ajansların verdiği haberlerin “Türkiye menafine muvafık surette intişarını temin için kendilerine dostane bir şekilde direktif vermek”tir. Komisyon kararı direktifleri, basına İçişleri Bakanlığı verecektir. Bu emir üzerine, 14 Nisan 1939 tarihli yazısı ile Maliye Bakanlığı, komisyon üyesi olarak Nakit İşleri Umum Müdür Vekili Celal Sait Siren’in seçildiğini bildirir. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ise, “istihbarat dairesinde Büyükelçilik Müsteşarı Süleyman Sahib Kıran”ın görevlendirildiğini, komisyonun da 15 Nisan 1939 tarihinden itibaren işe başlayacağını arzeder⁹⁰.

Aynı yıl, 2 Mayıs 1939 tarihinde Ankara’da MEB’da Türkiye’nin değişik yerlerinden çağrılan iki yüz kadar adam çarılarak “Neşriyat Kongresi” düzenlenir. Yol paraları, konaklama masrafları devlet tarafından karşılanan kongre üyeleri, komisyonlara ayrılarak, birer faaliyet raporu hazırlarlar. Komisyonlardan birisi, “Basım, Yayım ve Satış İşleri Encümeni”dir. Encümen, MEB’ndan, bir dağıtım teşkilâtı meydana getirmeyi, yayımlanan eserlerin ilan ve paropagandasını yapma, kitap kâğıtları, ilan ve afişlerden gümrük vergisi ile posta ücretlerinin indirilmesinin sağlanmasını ister. “Dilekler Encümeni”, Genelkurmay, değişik bakanlık temsilcileri ile gazeteci ve matbaacıların resmi, sivil kurumlarda yayın faaliyetinin koordine edilmesini, köy yayıncılığında zorlukların hafifletilmesini ister. “Edebî Mülkiyet Encümeni”, baştan sona bozuk olan telif hakları ile ilgili yasanın değiştirilmesini ister, yerine getirilebilecek yasa projesini hazırlar. “Gençlik ve Çocuk Edebiyatı Encümeni”, okul kitaplarından başka, resimli kitaplar, masallar yayınlanmasını, doğu-batının büyük adamlarını tanıttak yayınlara yapılmasını, köy çocukları-çocuk için çeşitli tip ve planlarda kitaplar çıkarılmasını ister. “Mükâfat, Yardım ve Propaganda Encümeni”, telif ve çeviri eserleri teşvik için ödüller verilmesini, kitapçılara yardım yapılmasını, bütün yayınların halka tanıtılmasını ister. “Tercüme Encümeni”, çocuk ve gençlere ait eserler, klasikler, sözlüklerin listesini hazırlar. “Neşriyat Programı Encümeni”, diğer komisyonlar tarafından yayınlanması istenen eserleri sınıflandırıp sıraya koyarak bir yayın programı hazırlar. 1941’e gelindiğinde bunca masrafla yapılan kongrenin semeresi, bir tercüme mecmuası, *İslâm Ansiklopedisi*’nin bir forması ile hazırlandığı duyulan, bazı klasik eserler dışında bir şey yoktur⁹¹. Peyami Safa’nın eleştirisi 1941 başı için doğru olsa da sonrasında Hasan Âli Yücel’in yönetimindeki bakanlık, bir hayli çeviri eser yayınlamıştır. 1942-1946 arasında 500 Batı klasiği kitap Türkçeye çevirilip bastırılmıştır. Bunlar arasındaki 63 kitap, Rus klasiğidir⁹².

Basınla ilgili düzenlemelere, 1940’ta İstanbul’da sıkıyönetim idaresinin ilan edilmesi ile gazete, radyo denetiminin genişletilmesi eklenmelidir. 22 Mayıs 1940’da kabul edilen “Örfî İdare Kanunu”yla, sıkıyönetimin bulunduğu yerlerde askerî idare, “fevkalâde tedbirler”

⁹⁰ BCA, 030-0-010-000-000-85-558-16.

⁹¹ Peyami Safa, “Neşriyat Kongresinden ne çıktı?”, *Tasvir-i Efkâr*, 22 İkincikanun 1941, s. 1, 2.

⁹² Süleyman Kocabaş, *Yakın Tarihimizin Büyük Sosyal Depremlerinden 1944 Türkçülük-Turancılık Olayı ve Alparslan Türkeş*, İstanbul, 2014, s. 86-87.

almaya yetkili kılınmıştır. Yetkiler içinde sansür de vardır: “Gazete, kitap ve sair matbuaların tab ve neşrini veya hariçten ithalini menetmek veya matbaaları kapatmak ve matbuat ve telgraf ve mektup üzerine sansür koymak”⁹³. 1940’ın son ayında, sıkıyönetim komutanlığının yetkileri güçlendirilir⁹⁴. Askerî mahkemeler, sıkıyönetim komutanının emrinde çalışacaklardır. “Şimdilik” kaydıyla, İstanbul, Çorlu, Çanakkale olmak üzere üç bölgede askerî mahkeme oluşturulur⁹⁵.

Üçer aylık uzatmalarla demokratik seçimlere kadar uzatılan sıkıyönetimin mantığı ile ilgili N. Nadi hatıratında bir örnek verir. *Cumhuriyet* ve *Vatan* gazetelerinde Ankara’nın hoşuna gitmeyen, İzmit’le ilgili önemsiz bir haber çıkmıştır. Bunun üzerine komutan, emir subayı ile N. Nadi ve A. Emin Yalman’ı komutanlık makamına, derhal gelmeleri talimatıyla çağırır. General Artunkal, odasına getirdiği iki gazete başyazarına, haberi kimden aldıklarını sorar. İkisinde de haberin başında yazılı duran özel muhabirlerin adlarını gösterirler. “Bana bakın, ben öyle şey bilmem” der. “Bundan böyle muhabir falan tanımıyorum. Ajanlar var ya, ajanlar (ajanslar demek istiyordu), onlar ne verirse yalnız onu koyacaksınız gazetelerinize. Kapatırım yoksa ikinizinkini de..”⁹⁶ diye paylar.

Uygulama, hükümetin, normal kurumlar yerine, basını daha yakından kontrol etmek için, sıkıyönetimi tercih ettiğini göstermektedir. 18.7.1941 tarihli Başbakanlık Müsteşarı Vehbi Demirel’in, Başbakan Refik Saydam’a çektiği şifre telgraf bunu ortaya koymaktadır. Belgeye göre müsteşar, Başbakanın emrini, sıkıyönetim komutanına iletmiş, komutan da basını daha sıkı kontrol edip, “arzu edilmeyen yayınların önüne geçmek” için, komutanlığa bağlı İstanbul basın bürosunu takviye ettiğini, basına gereken tebliğatin yapıldığını bildirmiştir. Emir ve cevabın aynı gün alındığı şifre şöyledir:

“Sayın Dr. Refik Saydam Başvekil/Yalova

C: 18.7.1941 tarihli şifreye.

İdarei Örfiye Kumandanı General Ali Rıza’ya telefonla gazeteler hakkındaki emirlerinizi tebliğ ettim. Bugünden itibaren takviye edilen İstanbul Matbuat Bürosu ile daha sıkı temas ederek arzu edilmeyen neşriyatın önüne geçmeye çalışacağımı vadetti. Matbuata icabeden tebliğatin ifa kılındığını saygılarımla arz ederim. Hususi Kalem 18.7.1941 tarih ve 298 sayılıdır. Müsteşar Vehbi Demirel”⁹⁷.

Anlaşılan harp içinde hükümet, basın denetiminde sıkıyönetimle daha hızlı ve kesin sonuç almak istemiştir.

⁹³ **Düstur, Üçüncü Tertip**, c. 21, s. 543. Ardından sıkıyönetim, üç aylık dilimlerle uzatılır. 20 Kanunuevel (Aralık) 1940 tarihinden itibaren, sıkıyönetimin üç ay süreyle uzatılması için Başbakanlık tezkeresi Meclis’e verilir. “Örfi idare kanunu uzatılıyor”, **Cumhuriyet**, 20 Birincikanun (Aralık) 1940, s. 1. Sıkıyönetimin uzatılması, serbest seçimlerle kurulan demokratik döneme kadar devam etmiştir.

⁹⁴ “Örfi İdare/Komutanlığa geçen zabıta selâhiyetleri/Kanunun komutanlığa geçen maddelerini aynen neşrediyoruz”, **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun (Aralık) 1940, s. 1.

⁹⁵ “Örfi İdare, **Cumhuriyet**, 27 İkinciteşrin (Kasım) 1940, s. 1.

⁹⁶ Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 140-141. Nadir Nadi, aynı yerde Generalin, “Ankara’daki yüksek otoriteye danışmaksızın böylesine sert bir karara varamayacağımı” belirtir.

⁹⁷ **BCA**, 030-01-00-00-17-96-10. Belgeyi temin eden Kemal Küçük’e teşekkür ederim.

Nasıl Basın Birliği, bütün basın çalışanlarını denetim altına almayı tasarlayan bir oluşum ise, idare bütün üniversite öğrencileri ve hocalarını da aynı şekilde kontrol altında tutacak bir sivil görünümlü oluşumu hazırlar. Cumhurbaşkanı İnönü'nün himayesinde, bir "Üniversite Talebe Birliği" tasarlanır. Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in fahri reis olacağı birliğe, bütün talebeler ve eğitim heyeti üye olacaktır. Her fakülteden bir cemiyet oluşturulacak, onlar birleşerek üniversite birliğini meydana getirecektir. Fakülte birliğinin birinci başkanı dekan, prof. ve doçentler arasından; ikinci başkanı ise talebeler arasından seçilecektir⁹⁸.

Devir Siyasilerinin Basına Bakışı

İsmet Paşa, basın hürriyetini korurken bu hürriyetin kötüye kullanılmasını engellemek görüşündedir⁹⁹. Devlet başkanı olarak, milletvekili olmasını sağladığı gazeteciler, başyazarlar, gazete sahipleri ile yakın temasları vardır.

İçişleri bakanlığının emri olarak basına bildirilen talimatlar, basına bakışı ortaya koymaktadır. Haziran 1940'ta bildirildiğine göre, Anadolu Ajansı'nın haberlerinden başka haber yazılmayacak, sansasyonel başlık atılmayacak, başmakale yazılmayacak, ikinci baskı ve ilave yapılmayacaktır.. Eylül 1940'da CHP meclis grubu toplantısı yapılır. İkinci Dünya Savaşı çikali bir yıl olmuştur. Türkiye, savaşa girecek mi, girmeyecek mi tartışmaları vardır. Başbakan Refik Saydam: "Matbuatta uygunsuz en küçük bir kelime çıkarsa, gazeteyi kapatacağım" der. Bu söz üzerine, milletvekili Sırrı İçöz, yerinden bağırır: "Kapatmak yetmez; kafasını koparmalı, kafasını!.." ¹⁰⁰ Dr. Refik Saydam, 8 Temmuz 1942'de vefat eder. Yerine atanan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na, "basının zavallı hali" bildirilir: "Belki bir mahzur çıkar, bir yanlışlık yapılır endişesiyle yabancı gazetelerden yazı almamız, harice muhabir göndermemiz yasak edilmiştir. Bu tıpkı, kaza olur korkusuyla sokağa çıkmamaya, belki midemiz bozulur vehmiyle yemek yememeye benzer. Yeni kabine böyle fuzuli ve manasız müdahaleleri bırakmalı, Türk basınıyla memleketin hayrına olarak işbirliği yollarını aramalıdır."¹⁰¹ Saraçoğlu, bu uyarı yazısına olumlu yaklaşır, başlangıçta basına yakın durur. Bütün gazete sorumlularını toplayarak, yurt dışına muhabir yollamalarını, yabancı gazetelerden yazı almalarını tavsiye eder. 10 Ağustos 1942'de toplanan Dil Kurultayına ilk defa gazeteciler, oy hakkına sahip delegeler sıfatıyla çağrılır. Fakat ilk günlerdeki tavrı sonra değişir. Gazetelere çok sert davranmaya başlar. Bu tavırdan zarar gören bir gazeteci Saraçoğlu'na; "Tenkitten hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? Bugünkü sistemde 'Tenkitten hüsrünüz' diyorsunuz, biz de vazife mesuliyetimizin icabı olarak bu hürriyeti memleketin hayrına olarak kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belalara uğruyor. Hâlbuki siz apaçık sansür sistemini yürütürseniz, bizim hiçbir mesuliyetimiz kalmaz,

⁹⁸ "Üniversite Talebe Birliği", **Cumhuriyet**, 20 Birincikanun 1940, s. 1.

⁹⁹ İnönü, Cumhuriyet tarihinin ilk Basın Kanunu çıkarılırken Başbakan olarak görüşlerini şöyle açıklar: "Birinci mesele şudur: Basın hürriyeti, bu çağın en yeni, en müessir millî vasıtalarından biridir. Ülkede basın olmaksızın, halk yönetiminin bulunduğunu farzetmek ihtimali yoktur. İkinci mesele şudur: Basın hürriyeti iyi kullanılmadığı yerde, ülkeyi saadete götürmez; ülkenin batmasını hızlandırır! Bu mübayeneti (ayrılık) kaldırmak zorundayız.. Basın hürriyeti devam etmeli ama bu hürriyet ülkeye zarar vermemelidir. Bir millete her gün fikir ilham etmek iddiasında bulunan adamlar, bir takım kontrollara uymalıdır. Şimdi almamız gereken tedbir, basına hürriyeti sağlayan, kötüye kullanışların zararını önleyen bir kanun çıkartmaktır." (Bozdağ, **a.g.e.**, s. 170-171).

¹⁰⁰ Bozdağ, **a.g.e.**, s. 164, 178.

¹⁰¹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 1922-1971**, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 1161-1162.

mesuliyet size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de..” demiştir. Başbakanın cevabı serttir: “Ben sansür koymam, Anayasa’nın emrinin dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezayı göreceksin.”¹⁰². Başbakan Saraçoğlu, basınla ilgili görüşlerini, Basın Yayın Genel Müdürlüğü bütçesi görüşülürken Mecliste de açıklar. Saraçoğlu’na göre, Basın Kanunu 50. madde ile hükümete gazete kapatma yetkisini vermiştir. Fakat hükümet son aylarda bu yetkisini kullanmamıştır. Ama bu durum kullanmayacağı anlamına gelmemektedir. *Ulus*’un, başsayfayı sekiz sütun üzerinden kaplayan manşeti altına aldığı konuşma metninin, bir kısmı şöyledir: “Umumi politikamız gazete kapatma politikası değildir. Yeni bir kanun layihası hazırlığı etrafında çalışılmaktadır. Mesai hayli ilerlemiştir. Bu kanun layihasında dahi takip edeceğimiz hedef, gaye, hürriyet hedefi, hürriyet gayesidir. Yalnız her hürriyetin bir mesuliyetle karşılanması zaruretini göz önüne alarak ve mesuliyeti göz önünde tutarak kanun layihasını hazırlıyoruz (Bravo sesleri). Bunu önümüzdeki haftalarda sizlere takdim edeceğiz. Vaki olacak yardımlarınızla bu kanun layihasını memleketin ihtiyaçlarına en iyi bir cevap veren bir kanun layihası haline getirip reylerinizle kanuniyet verilmesi olacaktır. Maruzatım budur (Alkışlar).”¹⁰³

CHP Meclis Grubunun 21 Aralık 1943 tarihli kararıyla, grup içinden basınla ilgili bir komisyon oluşturulur. Komisyonun tespit ve önerileri rapor haline getirilerek, 29 Mart 1944 tarihinde CHP Meclis Grubu Başkanlığına sunulur. Bu raporda belirtildiğine göre gazete, dergi, kitap ve diğer yayın vasıtaları, millî hayatın gelişmesi, Kemalist rejim ve Türk devletinin gelişmesinde görevlidir. Onun için gazetelerde, “devletin umumi siyasetine uygun olmayan yazıların” çıkmaması gerekmektedir. Komisyon, “basının zararlarını önleme veya azaltma yolunda sansürün uygun bir tedbir olamayacağı” görüşündedir. Anayasanın, “Matbuatın kanun dairesinde serbest” olduğunu belirten 77. maddesinin değiştirilmesini de teklif etmemektedir. Fakat “rejimin ve devletin temellerini oymak” tehlikesine karşı, üç dalda teklif getirmektedir. Bunlar, mevcut kanunların verdiği yetkilerin ilgili makamlarca iyi kullanılması, kanunlardaki eksikliklerin giderilmesi, gazeteciliğin çalışanlarına refah ve güven veren bir meslek haline getirilmesidir.

İlk daldaki tekliflerden bazıları tek parti yönetimini daha şiddetli davranmaya davet etmektedir: “Hükümet, Matbuat Kanununun 50. maddesinin verdiği gazete ve mecmuaları kapatma selâhiyetini, rejimin esaslarına aykırı neşriyatta bulunanlara karşı müsamahasız kullanmalıdır. Hükümet, tenkit adı altında devletin itibar ve otoritesine karşı tecavüzlerde bulunulmasına da müsaade etmemelidir.” Raporda tenkitler, müspet, menfî tenkit olarak ayrılır. Müspet tenkit, bir karar veya işin yanlış taraflarını belirtir. Hata ortaya konarak, düzeltmeye çare aranmasına yol açar. Menfî tenkitte ise, makam, uygulayıcı belirtilmeden, belirli bir olay gösterilmeden devlet/hükümet işlerinin kötü gittiğinden bahsedilir. Hata

---

¹⁰² Yalman’ın aynı yerde belirttiği görüşüne göre, Saraçoğlu’nun “iktidar sarhoşluğu” artmış, “Varlık Vergisi gibi işlerde en koyu bir diktatörlük hevesine kendisini” kaptırmıştır. Devlet, “hür dünya memleketleriyle Naziliğe, Faşistliğe karşı ittifak halinde bulunmasına rağmen, Saraçoğlu hislerle Hitler’in zaferini” isteyen “koyu bir ırkçılığa doğru” kaymıştır. Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s 1163-1164.

¹⁰³ “Basın ve radyoya dair konuşmalar/Başbakanımız Mecliste/Basın hürriyetine dair fikirlerini izah etti”, **Ulus**, 20.12.1945, s. 1.

düzeltilme değil, doğrudan devlet/hükümet itibarı hedef alınır hükümet nüfuzu kırılmak istenir¹⁰⁴.

Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, her derecedeki eğitim-öğretim kurumlarında okunup, uygulanmak üzere bir genelge yayınlamıştır. Genelgeye göre, bakanlığa bağlı bütün kurumlarda çalışanlar, “söz, yazı ve hareketle günlük siyasete” girmeyecektir. Az da olsa siyasi mahiyette yayın yapanların hakkında işlem yapılmıştır. Öğretim görevi olanlar, “derslerinin konusu yönünden bir takım ekonomik ve politik meselelere tabii olarak temas etmeleri, diğer taraftan bu fikirleri hem öğretim kürsüsünde hem okuldışı yayın vasıtalarında açmaları, öğretim sorumluluğu ile siyasi hürriyet gibi iki esaslı prensibin kesin olarak tayinine” bakanlığı sevk etmiştir. “Sahibi bulunulan siyasi hak ve hürriyet, genişliğini hangi noktaya kadar götürdüğü takdirde öğretim vazifesine hanel ve zarar gelmez; bunu tatbikiyle mükellef olduğumuz kanunlara uyarak belirtebiliriz.” Yücel, Devlet Memurları, Basın ve Ceza kanunlarından yayın yasağı getirme ile ilgili maddeler sıralayarak yasak getirir. Matbuat Kanununun 43. maddesi en önemli referansıdır: “Memurların ve bilfiil asker olanlarla ordu mensuplarının dahili ve harici siyasi meseleler hakkında mütalaaları, askerlik ve vazife aleyhinde tenkitleri mutazammın ve inzibat ve itaata münafi olarak gönderdikleri makale ve mektupların derc ve neşredilmesi memnudur (yasak)..” Zaten CHP de milletvekilliği ile profesörlüğün aynı kişide toplanmasını birkaç yıl önce uygun görmeyerek, parti mensubu profesör milletvekillerinin, iki görevden birini seçmelerini istemiştir. 1944’te de eğitim mensuplarının parti yönetim kuruluna alınmalarını kararlaştırmıştır. Bakan, “telkin ve propaganda mahiyetinde sözler ve yazılar çocuklarımızın fikirce hür yetişmelerine engel olabilir” endişesini taşımaktadır¹⁰⁵.

Devrin siyasilerinin basına ne gözle baktığını Refik Halit, mizah diliyle, 23 Haziran 1948 tarihli “Geçmiş Zaman..” başlıklı yazısında bir bakan üstünden anlatır: “Sayın Bakan veya Sayın Vekil korkusuzdu basından.. Koltuğuna kurulur, bakardı şöyle gazetelere: -Ne halt etmişler, derdi birden, “Buğday fiyatları düşüyor” diye yazmışlar, çizmeden yukarıya çıkmışlar, devletin itibarını düşürmüşler, milli şerefe ilişmişler!

Derhal bir direktif gelirdi, “Buğday fiyatlarından bahsetmeyin!” denilirdi. Eğer fazla kızdı, uykusuz geçen bir gecenin sabahına rastladı, cinleri başına üstü ise telefonu açardı, Başbakanı bir şeyler söyler ve hemen karar çıkardı: Gazete hapı yutardı! Haydarpaşa garında hususî vagonundan indi mi etrafına göz atar, valinin elini sıkar, genel müdüre gülümser, başmüfettişe surat asar, rıhtımda bekleyen motörü şan ve şerefine kıyasla biraz küçük bulursa kaşlarını çatardı. Gazetecilerin suallerine takındığı tavırla âdeta: “Çabuk çekin arabanızı.. Kaybedecek vaktim yok!” der, hepsini “Kışt!” dercesine başından savardı. ..Tek şahıs çıkıp da, “Nedir yapılan?” demezdi. Yaptıkları her ne ise alkışlanır, “Kabul! kabul!” ve “Bravo!”dan başka söz işitmezdi. Bakanın keyfini kaçırmağa kimsenin hakkı yoktu; Bakan söyler, biz susardık. Bakan gelir karşıldık; Bakan gider, uğurlardık. “Bakanın şoförü bana baktı”, der gururlanırdık.”¹⁰⁶

“Demokrasi lafını karıştırmadan Cumhuriyet bayramlarının” kutlanıp durduğu, muhalefetin, gensoru, meclis soruşturmasının olmadığı tek parti devrinde basına siyasetin bakışını ironik

¹⁰⁴ BCA, 030-01-00-00-42-249-3-1, s. 1-6.

¹⁰⁵ “Öğretim kurumlarında görev almış olanlar/Millî Eğitim Bakanı bir genelge göndererek bu durumda olanların siyasi yayınlarda bulunmalarını gerektğini hatırlattı”, **Ulus**, 16.12.1945, s. 1, 2.

¹⁰⁶ Refik Halid Karay, **Aydede 1948 2**, Hazırlayan: Mustafa Apaydın, İnkılâp Kitabevi, 2013, s. 66-67.

bir dille Karay böyle anlatır. İroniyi, yazı yanına konan karikatür besler. Manşetinde “Millet sevmiyor, Meclis sevmiyor, Parti sevmiyor” yazısı gözükken *Cumhuriyet* gazetesini açıp okuyan biri, yanındakine sormaktadır: “Millet sevmiyor, Meclis sevmiyor, Parti sevmiyor. Peki ama iktidarda tutunabilmeleri için geriye hangi sevgi kalıyor?” Muzip cevap şöyledir: “Sandalye sevgisi kalıyor, sandalye!”¹⁰⁷ Refik Halit, tek parti devri basın rejimini, Hitler ve Musolini usulü hükümetin yönettiği bir sistem olarak değerlendirir: “Hitler ve Musolini usulü bir ‘hükümetçe idare edilen matbuat’ sistemi kuruldu. Bunun biz de hafif şeklinde senelerce denedik”. 24 Temmuz 1948 tarihli “Matbuat Hürriyeti Bayramı” başlıklı yazıyı, ayaklarındaki bukağılardan kurtulan, göğsünde “Basın” yazan, ellerini bağlayan zincir üstünde “Basın Kanunu” yazısı gözükken “mağdur” karikatürü desteklemektedir. Karay’ın isteği, Saka Hükümetinin basına karşı yumuşak davranmasına rağmen, sert hükümetler bile olsa basına müdahale edemeyecek bir basın hürriyetinin olduğu günlerdir¹⁰⁸. Bu tür eleştirileri yönelten Refik Halit, cumhuriyetin 25. Yıldönümü münasebetiyle, 30 Ekim 1948 tarihinde yayımlanan “Harbe Girmemek Demokrasiye Girmek” başlıklı yazısında, İnönü yönetiminin; ülkeyi İkinci Dünya Harbine girmemeyi sağladığı, tek parti rejiminden demokratik çığıra girdiği için, 25 yıllık Cumhuriyetin en önemli iki başarısını gösterdiğini belirtir¹⁰⁹.

İKİNCİ KISIM

İNÖNÜ DÖNEMİ TÜRK BASINI

Bu dönem basını, yayın hayatını İkinci Dünya Harbi’nin gölgesinde geçirmiştir. Savaşın etkileri; harp bittikten sonra, kazanan tarafın nüfuzu tarzında, yine devam etmiştir.

1939 yazında basınımızın durumunu, *Cumhuriyet* başyazarı şöyle özetler: “Millî Şef’e, hükümete ve CHP’ye dil uzatmak yasaktı. Hükümetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkit edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı.. Gazetelerimiz, genel tutumlarını hükümet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler. Bizim hükümet de Batı demokrasilerine oldukça bir yakınlık göstermekle beraber, Ruslara ve faşistlere karşı açıkça cephe almaktan çekiniyordu. Bir gün Saraçoğlu, gazetecilerle yaptığı bir konuşmada, ‘en iyi rejimin Türk rejimi olduğunu, ileride bütün milletlerin bu rejimi benimseyeceğini’ söylemişti. Fakat o günkü Türk rejimi ne idi? ‘Ne niyete yersen odur’ anlamına gelebileceği için, aramızda bizim yönetim sistemimizle ‘muz rejimi’ diye arasına şakalaşırdık. Başka başka ideolojilere sempati duyan yazarlar, Millî Şeften esirgemedikleri saygının gölgesine sığınarak ya komünizmi, ya da faşizmi övmeye bakarlardı. Zıt ideolojilere bağlı yazarların aynı gazete kadrosunda yer aldıkları sık sık görülürdü.”¹¹⁰

Savaş döneminde, basının yayın politikasını, oldukça tedbirli bir dille dönemin önemli bilim adamlarından Fındıkoğlu şöyle açıklar: “Gazetelerimiz 1944 yılı içinde dünya hâdiselerini evvelki senelerin ihtiyatlı zihniyetiyle okuyucularına tebliğ ve izaha çalıştılar. Bu arada iç ve dış meseleler hakkında yerli ve ecnebi kaynaklı yazılar, etütler oldukça çoktur.”¹¹¹ Buradaki “ihtiyat” kelimesini, “tedbir” olarak anlamak gerekmektedir. Gazeteler, dış haberleri verirken, niçin tedbirli davranmak gereğini hissederler? Niçin yabancı kaynaklı yazı ve değerlendirmeler, basında çok yer alır? Bunlar, dönemin gereklerindedir.

¹⁰⁷ Refik Halid Karay, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁰⁸ Refik Halid Karay, **a.g.e.**, s. 86-88.

¹⁰⁹ Refik Halid Karay, **a.g.e.**, s. 150-151.

¹¹⁰ Nadir Nadi, **a.g.e.**, 24-25.

¹¹¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Geçen yılın fikir hayatı”, **Cumhuriyet**, 1 İkincikanun (Ocak) 1945, s. 2.

1943 yılının Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığı ve Başbakanlık arasında görüş alış-verişinde bulunulan konu, yükseköğretimde olanların gazete, dergi çıkarıp çıkaramayacağıdır. Mevcut basın yasasına göre, lise mezunları gazete sahibi olabilmektedir. Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper, 19 Nisan 1943 tarihli yazısı ile Başbakanlığa, “Lise mezunu sıfatıyla gazete veya mecmua sahibi olmalarına kanunî bir mani bulunmayan yüksek tahsil talebelerinin, gazete veya mecmua çıkarmalarının talebelik durumlarıyla telif edilip edilemeyeceği hususunda Maarif Vekâletinden alınan yazı” ile müracaat eder. Millî Eğitim Bakanı olarak Hasan Âli Yücel’in cevabı, kanunun değiştirilerek iznin verilmemesi yönündedir. Yücel’in gerekçesi şöyledir:

“Gazete veya dergi çıkarmak; sosyal, politik ve kültür alanlarında iddia sahibi olanların iddialarını yaymak ve teyit etmek için ellerinde bir neşir vasıtası bulundurmak isteğinden doğar. Henüz tahsil devresinde olanların muhtelif alanlardaki iddialarını bir hakikat olarak halka neşretmeye seviyelerinin müsait olmadığını, tahsil müesseselerine devamı ihtiyar etmiş olmaları ile fiili olarak ispat etmiş oldukları gibi ellerine böyle neşir vasıtaları vermek, gazete veya dergi çıkaran gençlerin tahsillerini sekteye uğratması ve buldukları kültür müesseselerinin disiplinini bozmaya yol açacak vaziyetler ihdas etmesi bakımlarından da doğru değildir. Bu sebeplerle, henüz tahsil devresinde olanların, buldukları müesseselerin fikir ve sosyal hayatlarına makes olacak şekilde ve okul idarelerinin sıkı murakabe ve mesuliyetleri altında talimatnamesine göre okulda çıkarmalarına müsaade edilmekte olan okul mecmualarından başka olarak, müessese dışında, okul idarelerinin murakabesi olmaksızın gazete veya mecmua çıkarmaları Vekillîğimizce asla doğru görülmemektedir.” Bakanlığın bakışı bu olunca çözüm önerisi belli olmaktadır: Matbuat Kanununun 12 inci maddesinin değiştirilerek lise yerine yüksek okul derecesinde tahsil sahiplerinin gazete veya mecmua çıkarabilecekleri kabul edilmelidir. Bu madde değişikliği kabul edilmezse, lise mezunlarının yanına, “yüksek okul talebesinin gazete veya dergi çıkaramayacağı” şeklinde bir ilave yapılması teklif edilir¹¹².

Dönem basını, genel anlamda gazetecilere yaklaşım tarzından şikâyetçidir. “Methedilirken seslerini çıkarmayan, matbuat müessesesi sayesinde başları göğe eren, fakat en ufak bir tenkide maruz kaldılar mı, lisanın bütün hışımını gazeteciler üzerine yığan dostlarına ve her an edindikleri düşmanlarına ve yalnız kendilerini methettirmek için ahbap görünen kâzip (yalancı) arkadaşların nankör tezvirlerine rağmen, bir amme hizmetinin ifasından mütevellit duyulan hazla mesleklerinden zevk duyarlar.” Gelecekleri meçhuldür. Mevcut halleri diri, güçlü ise iyi, değilse durum kötüdür. Gazetecilik kurumu kendi söküğünü dikecek kurum haline gelememiştir. Meslek yıpratıcıdır. “Bu mesleğin yıpratıcı çerçevesinden, eğer mesleğe ihanet ederek kurtulamamışsanız, hidematı şakanın en tahammül edilmez bir mahkûmusunuzdur.”¹¹³ Aynı yazar, dönemin yerel basınına da değinir. İllerde çıkarılan gazeteler, bir yönüyle fedakârca çalışmaların ürünü gözükse de genel öyle değildir. Gazetecilik gayretini esirgeyip, ilanları toplamakla uğraşanlar, vilayetlerin çıkardığı gazeteler, “darmadağın olmuş bir emeğin mahsulü olmak bakımından, acınacak haldedirler.” Yazarın, gazeteciliğin temel mantığı açısından verdiği örnek çarpıcıdır: “Dünya birbirine girer, âfetler olur, felâketler olur. Bu gazetelerden bu meselelere dair bir satır yazı çıkmaz. Fakat sayın valinin nezle oluşu, birinci sahifede yer tutar.” Yerel gazeteler, yeni yetişeceklerin yazdıkları zeminler değildir. Meclis zabıtları sayfalarını doldurur. Resmi ilanların yayınlanmasına yaradığı fikri de doğru değildir. Çünkü “baskısı kötü, dizgisi kötü, havadissiz olan bu gazetelerin, köşebaşlarına asılmış daktilo ile yazılmış, güneşten, yağmurdan rengi solmuş sokak ilanları kadar bile okunmadığı malûmdur.” Vilayetin maddi imkânları kullanıldığı halde iyi bir ürün ortaya konmaz. Diyelim ki, vilayette işlenen bir cinayet haberi yer almaz. Zira idare amiri, yönettiği yerde emniyetin olmadığına dair haberlerin yayılmasını istemez. Halkın

¹¹² BCA, 030-0-010-000-000-85-560-20.

¹¹³ C. B., “Günün Akisleri/Gazeteciler! Hem sevinin hem ağlayın!”, **Tasvir-i Efkâr**, 17 İkincikanun 1941.

dilek ve isteklerine de yer verilmez. İdare amirinin hoşlanmamasından korkulur. Derli toplu bir makaleye rastlanmaz. Çünkü yazar, dizgi yanlışlarından dolayı makalenin okunmayacağını düşündüğünden yazma zahmetine katlanmaz. Aslında vilayet gazeteleri, hükümetlerin fahri müfettişleri olabilir. Çalışan, çalışmayan, görevini yapan-yapmayan onlardan öğrenilebilir. Ama böylesine bir işlevi büyük şehir gazeteleri bile yapamadığına göre, ideal bir demokrasi beklentisi içinde olmamak gerektir¹¹⁴.

Basının dönem itibariyle üstünde durduğu önemli konulardan birisi de karaborsa konusudur. Dolaylı haberler bile karaborsanın varlığından hareket edilerek çokça verilmiştir. 1944 yılı için Fındıkoğlu, karaborsa ile mücadelenin zayıfladığını belirtir: “İhtikârla mücadele neşriyatı, evvelki senelerde görülen hararetle olmamakla beraber gene devam etti. Çok incelen ve zenginleşen Türk karikatürçülüğünün de yardımı ile kuvvetlenen bu neşriyat, 1944 senesi içinde erzak ve eşya fiyatları üzerinde müsbet tesirlerini göstermemiştir denemez.”¹¹⁵ Karay, İkinci Dünya Harbi yılları boyunca vurgunculara en müsamahalı, merhametli davranan ülkenin Türkiye olduğunu yazar. “Vurguncular Cenneti” başlıklı yazısında Türkiye dışındaki ülkelerin, vurgunculara karşı idam, mal ve paralarına el koyma, küreğe mahkûm etme gibi cezaları uyguladığını belirtir. İnce ince iğneleyen Karay’a göre, hükümetin vurgunculara merhametli davranması, faydalı olmuştur. Çünkü onlar vurdukları paralar ile yönetimin üstesinden gelemediği mesken buhranına, kibar semtlere diktikleri apartmanlarla çözüm üretmişlerdir¹¹⁶.

Dönem Basının Duruş Yönünden Sınıflandırılması

Dönem basını, fikri istiklâl yönünden sorunludur. Hürriyete, düşünce özgürlüğüne susamışlığını, Yeni Osmanlılardan eski gazetecilerle ilgili haberlere, çok önem vererek yapılan yayınlarla ortaya kor. 20 Mayıs 1942’de Yalman’a göre “Hürriyet kahramanı Ali Süavi’nin yıldönümü münasebetiyle gazetelerde geniş” neşriyat yapılır, yeni önemli belgeler ortaya konur¹¹⁷. Aynı dönem, Namık Kemal’le ilgili yayın ve toplantıların çokluğu dikkat çeker¹¹⁸. Anma çalışmalarına, resmi makamlar da katılır. Necip Fazıl’a Namık Kemal kitabı yazdırılır.

En genel hatları ile İnönü devri basını, üç grupta değerlendirilmektedir. Bunlar, iktidar yanlıları ve ılımlılar, Mütefik yanlıları, Mihver yanlıları. Savaşın seyrine, devlet

¹¹⁴ C. B., “Vilâyet gazeteleri”, **Tasvir-i Efikâr**, 18 İkincikanun 1941.

¹¹⁵ Fındıkoğlu, **a.g.m.**, s. 2.

¹¹⁶ Refik Halid Karay, **a.g.e.**, s. 181-182.

¹¹⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 1922-1971**, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 1153.

¹¹⁸ 21 Birincikanun (Aralık) 1940 tarihli **Cumhuriyet**’in manşeti, “Namık Kemal’in yüzüncü yılı/O ideal bir insandı!” ifadesini taşımaktadır. Haber içinde, vatanperverlik mürşitliği yapan en büyük şairimiz” Namık Kemal ile ilgili yapılacak, “bütün mekteplerde, Üniversitede, Güzel Sanatlar Akademisinde ve Halkevlerinde ihtifaller”, sergiler hakkında bilgi verilir. Aynı gazetenin ikinci sayfasında, Mithat Cemal’in yazı başlığı şöyledir: “Namık Kemal/Padişah taclarına isyan eden baş!”. Üçüncü sayfada ise, Ziyaeddin Fahri’nin, “İçtimaî cepheden Namık Kemal ve felsefesi” başlıklı yazısı yer alır. 22 Birincikanun 1940 tarihli **Cumhuriyet**’in manşeti: “Namık Kemal İhtifali/Bütün memleket, büyük vatan şairinin hatırasını andı” başlığı altında konferans fotoğraflarını içermektedir. Aynı gazetenin ikinci sayfasında Mithat Cemal’in Namık Kemal’le ilgili seri yazısı “İki padişahın korkmayan Namık Kemal, örümcekte korkardı” başlığıyla devam eder. Burhan Felek de Namık Kemal’le ilgili bir fıkraya yer verir. Fıkra, Tıflı Hasan’ın vatan topraklarının bir bir elden çıkışıyla ilgili, anlamlı bir nüktesidir. Doğu Rumeli, Bosna-Hersek işgale uğramıştır. Vatan, millet, hürriyet, iç siyasi mücadele ile uğraşırken vatan topraklarının elden gidişinden şikâyet edenlere durumu Tıflı Hasan şöyle izah edermiş: “Ne yapalım! Namık Kemal Bey, ‘Kalkın Ey Ehli Vatan!’ dedi. Biz de ayağa kalktık. Lakırdıya dalmışız. Yerimizi başkaları kaptı.” Aynı yerdeki 23 Aralık 1940 tarihli gazetede Mithat Cemal, Namık Kemal’in eğitim düzeyini yoklar: “İki rüşdiyeden (ortaokul) başka mekteb görmiyen Kemal, mekteplerden çıkan beş nesle yazı yazmağı öğretti”.

politikasındaki değişikliklere göre farklılıklar oluşsa da bu gruplar ana hatları ile İkinci Dünya Savaşı yıllarında da savaş sonrasında da çizgilerini korumuşlardır.

İktidar Yanlıları

Dönemi basınının, iktidarın doğrudan denetimi altında olan yayın organları, başta Anadolu Ajansı, radyo olmak üzere gazeteler içinde *Ulus* ve *Akşam* gazeteleridir. Ajans aracılığı ile hükümet, istediği bilgiyi, istediği şekilde basına geçmekte, istenmeyenlerin çıkması baştan engellenmektedir. Bu durum, adı konmasa da yayın öncesi sansür uygulamasıdır.

Seyrek de olsa bizzat İnönü'nün de yazdığı, “amiral gemisi” konumundaki gazete, *Ulus*'tur. Basında hükümetin görüşlerini yansıtan, yol gösteren *Ulus* aslında, 1920'de Ankara'da kurulan *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 1934'ten itibaren adı değiştirilen devamıdır. Başyazarı, CHP Ankara Milletvekili, aynı zamanda Basın Birliği'nin değişmez genel başkanı Falih Rıfki Atay'dır. Atay dışında aynı sütunda birinci sayfadan yazanlar arasında Mümtaz Faik Fenik, Kemal Turan, Çalışma Bakanı Sadi İrmak, Esat Tekeli, Urfa Milletvekili Suut Kemal Yetkin, Rize Milletvekili Saim Ali Dilemre, Prof. Nihat Erim gibi partinin önemli isimleri bulunmaktadır. İkinci sayfada ağâh Sırrı Levent, Nurullah Ataç, Behçet Kemal Çağlar; üçüncü sayfada Ahmet Şükrü Esmer.. gibi yazarları bulunmaktadır. *Ulus*'un dış politika yazarı Ahmet Şükrü Esmer, aynı zamanda hükümetin danışmanlarından. 1938-1946 arasında CHP milletvekilidir.

İnönü dönemi basının işlevini, en iyi ifade eden gazete, doğrudan *Ulus*'tur. *Ulus*, 10 Ocak 1945 tarihli sayısında 25. kuruluş yıldönümünü kutlar. “Ulus bugün 25 yaşında” başlıklı haberin hemen yanında İsmet Paşa'nın, bu gazeteye iltifatlarını içeren el yazılı bir belge de “Ulus için paha biçilmez değeri olan bir vesika” olarak yayımlanır¹¹⁹. *Ulus*'u, eski adıyla, “*Hâkimiyet-i Milliye inkılâbın canlı bir âbidesidir*” diye alkışlayan İsmet Paşa'ya, gazete yayın politikası gereği olan bağlılığını, birinci sayfasından şöyle ilân eder: “Partimizin yüksek direktiflerini geniş halk yığınları arasında yaymağa hizmet eden “Ulus”, Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün ve onun etrafında toplanan millî birliğin emrinde vazifesini bundan sonra da daima başarmak azmiyle bu yolda yürüyecektir.”¹²⁰ Gazete çalışanları adına, başyazar Falih Rıfki Atay, 25. yıl münasebetiyle İnönü'ye bağlılıklarını bildirir. “Millî Şef, Cumhurbaşkanı, CHP'nin değiştirilmesi teklif edilemez Genel Başkanı” İnönü'ye hitapta, *Ulus* için özellikle “gazetenizin” kelimesinin kullanılması önemlidir: “Ulus'un Atatürk tarafından Ankara'da kuruluşunun 25 inci yılını kutlayan bizler, gazetenizin yazıcıları, memurları, işçileri ve emektaşları, Büyük Şefimize candan saygılarımızı sunuyoruz. *Ulus*'un 25 yıllık fikir ve dâvaya bağlılık geleneği, sizin emriniz altında, bundan böyle de şaşmaz amacımız ve sarsılmaz ahlâkımız olacaktır.”¹²¹ “Millî Şef” İnönü'nün doğrudan imzası ile yazısının yayımlandığı tek gazete *Ulus*'tur¹²². *Ulus*'un uzun süre başyazarlığını yapan Atay, 17 Kasım

¹¹⁹ İnönü'nün *Ulus*'un önceki adı “*Hâkimiyet-i Milliye*”yi kullanarak yazdığı el yazılı metni şöyledir: “Büyük bayramı *Hâkimiyet-i Milliye*'ye kutlularım. *Hâkimiyet-i Milliye* adı millet ihtilâlinin ilk gününde büyük Reis tarafından verilmiştir. Büyük kararların heyecanlarını ilk önce hep O'nun dilinden işittik. *Hâkimiyet-i Milliye* inkılâbın canlı bir âbidesidir. İsmet”. “Ulus bugün 25 yaşında”, *Ulus*, 10 Ocak 1945, s. 1.

¹²⁰ “Ulus bugün 25 yaşında”, *Ulus*, 10 Ocak 1945, s. 1.

¹²¹ Gazete, “saygı ve bağlılık” telgrafına İnönü'nün verdiği cevabı, birinci sayfadan, çerçeve içinde, “Millî Şef'in dünya değer iltifatları” başlığı altında vermiştir. İnönü'nün cevabı şöyledir: “Falih Rıfki Atay Ankara Mebusu, *Ulus* Gazetesi Başyazarı Ankara. ‘Ulus’un 25 inci yılını sevinçle kutlarım. ‘Ulus’ memleketimizin siyaset ve kültür hayatında sağlam bir temel taşı halindedir. Sizin kıymetli idarenizde birçok sevdiğim değerli arkadaşlarınızla, ‘Ulus’un gelecek zamanları daha geniş muvaffakiyetlerle bezenecektir. Sevgi ile gözlerinizden öperim. İsmet İnönü”. *Ulus*, 13 Ocak 1945.

¹²² 18 Nisan 1945 tarihli *Ulus* gazetesinin başsayfasında ilk üç sütun, kalın kırmızı çerçeve içinde, “Ankara, 17 Nisan 1945. İlköğretimin Yeni Yılı” başlığı altında, “Yazan: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü” imzası altındaki yazıya ayrılmıştır. Yazının içeriği ve “17 Nisan” tarihini taşıması, Köy Enstitülerinin kuruluş yıldönümü oluşu

1947 CHP Kurultayından¹²³ sonra İnönü tarafından, “Halk onu sevmiyor” gerekçesiyle uzaklaştırılır. Atay ardından başyazarlık yapanlardan biri, Nihat Erim’dir. Atay, gazeteye 14 Mayıs seçimlerinden sonra geri döner¹²⁴.

Akşam gazetesi, sahip ve başyazarı Necmettin Sadak¹²⁵, İnönü döneminin vazgeçilmez milletvekillerinden ve son Dışişleri Bakanıdır. Siyasi kimliği yönünden, iktidar yanlısı olması gayet normaldir. Fakat gazetede, savaşın seyrine göre farklı meyiller görülür. Aslında, basının tümü, haber kaynakları, yazı, sayfa vb. sınırlandırmalarla iktidarın güdümündedir.

Müttefik Yanlıları

İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD’den oluşan Müttefik Devletlerin Türkiye’de önemli bir etki alanları vardır. Kökleri Tanzimat’a kadar uzanan ilişkiler ağının, İkinci Dünya Harbi yıllarındaki yansıması gibi bakılabilecek etkileşim, uzun vadeli devlet politikaları, Türkiye’yi yönlendirme çabaları ile propaganda çalışmaları birlikte yürür. Müttefikler, ilk dünya harbi ile ikincisinde tam kadro bulunmuşlardır. Rusya’daki rejim değişikliği, taraftar bulma tarzını biraz ideolojik yandaşlıkla değiştirse bile, özde çok farklılık yoktur denilebilir. Bu anlamda *Tan* başta olmak üzere, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Tanin*, *Son Posta*, *Son Telgraf*, *Vakit* gibi gazeteler Müttefik yanlıları arasında değerlendirilebilir. Sovyet Rusya savaşa girinceye kadar Almanya (Mihver ekibi) karşıtı olan *Tan*, daha sonra Müttefikler tarafında yer alır. Bunda *Tan*’ın ideolojik duruşu da etkili olmuştur. *Tan*, sosyalizm yanında demokrasiden yana yazılar yayımlar¹²⁶. Zekeriye Sertel ve Sabiha Sertel’in *Tan* baskınından sonraki uzun yıllar Sovyet Rusya’da yaşamaları, ideolojik tercihle de irtibatlıdır. Benzer bir durum, *Tan*’ın eski ortaklarından *Vatan*’ın sahibi, başyazarı Ahmet Emin Yalman için de geçerlidir. Doktorasını

---

itibariyle anlamlıdır. İnönü, ilköğretim birinci sınıfta 403.957 öğrencinin okuduğunu, köy enstitülerinin ikinci mezuniyet yılı olarak 1945’te, 2150 öğretmen, 275 gezici sağlık memuru çıkacağını not eder. Böylece, en az 2300 köyde okullar açılacak, öğretmen evleri, işlikler yapılacaktır. İlköğretim Umum Müdürü Hakkı Tonguç’a teşekkür eden Cumhurbaşkanı, özellikle ilköğretimde devamı, kız öğrencilerin devamının sağlanmasına dikkat çeker. Zira İnönü, ilköğretimi; “hür vatandaşlardan birleşik bir millet olma çaresi”, “insan olmak, millet olmak davası” görmektedir. İsmet İnönü, İlköğretimin Yeni Yılı, **Ulus**, 18 Nisan 1945, s. 1.

¹²³ Kurultayda “Değişmez Genel Başkanlık” kaldırılmış, Valilerin parti il başkanı olmalarına son verilmiştir. Bazı delegeler, halkın dini ihtiyaçları ile ilgili, dinleyenleri etkileyen örnekler verirler. Altı köyün tek imamının olduğu, ölen Müslümanların sıra beklediği, imam verilmezse ölümlerin köpekler gibi toprağa gömüleceği dile getirilir. F. R. Atay, kongrede laiklikle ilgili uygulamaların devamını savunur. Otuzbeşler grubunun liderliğini üstlenen Nihat Erim ise, ülkede yıllardır ihmal edilmiş olan halkın, dini ihtiyaçlarının karşılanması sorununun olduğunu, laikliğe zarar verilmenden din işlerinin devlet tarafından organize edilmesi gerektiğini savunur. Bkz. Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisinin 1947 Olağan Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XII/25 (2012-Güz/Autumn, ÇTTAD)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2012, s. 107, 129.

¹²⁴ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 494.

¹²⁵ Necmettin Sadık Sadak (1890-1953), Mektebi Sultani’de (Galatasaray) okumuş, yüksek tahsilde Lyon Üniversitesi’nden mezun olmuştur. Değişik devlet görevlerinden sonra, 1918’de, Kazım Şinasi Dersan, Falih Rıfki Atay, Ali Naci Karacan’la birlikte, 200’er lira sermaye koyarak *Akşam* gazetesini kurar. 1928’den itibaren, altı ayrı dönem Sivas Milletvekilliği, 1928-1929 arasında Galatasaray Spor Kulübü Başkanlığı yapar.

1932 Cenevre Silahların Bırakılması Konferansı, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Milletler Cemiyeti’nde Türkiye delegesidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası’na yakınlığı bilinmektedir. Almanların, Sadak’a bir Mercedes hediye ettiği ve Türkiye’deki Alman Büyükelçiliğinin çoğu kez kumar borçlarını ödediği bilgisi ilginçtir. 16 Ocak 1947’den 22 Mayıs 1950’ye kadar dışişleri bakanı da olmuştur. Bkz. A. B. John M. VanderLippe, *The politics of Turkish democracy: İsmet İnönü and the formation of the multi-party system, 1938-1950*, Suny Press, 2005 ISBN 0791464350, s. 41’den naklen, http://tr.wikipedia.org/wiki/Necmettin_Sadak, Erişim: 14 Kasım 2014.

¹²⁶ **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940**, Editör: Bedirhan Toprak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 348.

ABD’de yapan Yalman, Müttefikler safında açıkça yer alır¹²⁷. Yalman, 1942’de kendisinin de aralarında olduğu beş gazetecinin İngiltere’ye davetini anlatır. Ardından Kanada ve Amerika’nın davetleri gelmiş gezi, 21 Ağustos ile 7 Aralık arasında üç buçuk ay sürmüştür. Bir gazeteci için, “büyük bir nimet ve yaman bir fırsat”tır. Müttefiklerin bu zahmetten muratları; “Türkiye’nin Müttefiklerin zaferine inanması ve onların davasına candan bağlanması”dır.

Hüseyin Cahit Yalçın, Atatürk devrinde Çorum’a sürülen yasaklı bir gazeteci iken, İnönü devrinde 1943’te milletvekili yapılır. Önceleri *Yeni Sabah*’ta yazarken 30 Ağustos 1943 tarihinde *Tanin*’i yeniden çıkarmaya başlar. Hitler politikasına şiddetle karşı, Müttefiklerden yana ve İngiliz taraftarlığı öne çıkan birisidir. 1948’de *Ulus* gazetesi başyazarı olması çizgisinin değişmesini gerektirmemiştir. *Son Posta*’da Selim Ragıp Emeç, *Son Telgraf*’ta Ethem İzzet Benice, *Vakit*’te Asım Us, *İkdam* (1943 sonrası *Gece Postası*) gazetesi başyazarı Abidin Daver, Müttefik yanlısı yazarlardandır.

Mihver Yanlıları

Almanya’nın başını çektiği İtalya ve Japonya’dan oluşan Mihver Devletlerinin de Türkiye’de azımsanmayacak bir etki alanları vardır. 1883’ten itibaren Almanlar elinde, Almanya’da eğitim görenlerin çokluğu, Birinci Dünya Harbi’ndeki kader ortaklığı, Almanya’nın Türkiye’deki derin nüfuzunu düşündürecek yeterliktedir. Bu gruptaki gazetelerin başını *Cumhuriyet* çekmektedir. 2 Mayıs 1940 tarihinde yayına başlayan *Tasvir-i Efkâr* diğer önemli gazetedir¹²⁸. Yunus Nadi¹²⁹, H. Hüsnü Erkilet, Peyami Safa, Mihver yanlısı etkili yazıların sahibi olarak tanınmışlardır¹³⁰. *Cumhuriyet* gazetesinin birinci sayfasında genelde, Yunus Nadi’den sonra Nadir Nadi, Yavuz Abadan, Abidin Daver, ikinci sayfada Almanya ile yakın temasları olan emekli General H. Emir Erkilet, Ali Fuat Başgil, M. Şekib Tunc, İsmail Habib Sevük, Rasim Adasal, İbrahim Necmi Dilmen, Cihat Baban, Burhan Toprak; üçüncü sayfada “Siyasi İcmal” köşesinde Ömer Rıza Doğrul, “Hâdiseler Arasında Felek” köşesinde Burhan

¹²⁷ Süleyman Tüzün, **a.g.e.**, s. 66.

¹²⁸ **Tasvir-i Efkâr**’ın 27 Temmuz 1940 tarihli manşeti şöyledir: “Türk-Alman Ticareti/Yeni anlaşma çok iyi karşılandı/İhraç maddelerimizin fiyatları yükseliyor”. Haber içinde, tüccarın Anadolu’da mal toplamaya çıktığı, fiyatları düşen bazı malların toplandığı ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Aynı gazetenin Ebuzziyazade Velid imzasını taşıyan başyazarı da, “M. Hitler’e Harpte örnek olduksa Sulhte de olamaz mıyız?”dır. Daha önce Almanya’ya giderek Hitler ile görüşen birisinden dinleyerek, Hitler’in İstiklâl Harbi’ne girişen Türkleri örnek alarak İkinci Dünya Savaşı’na başladığını söylediği nakledilir. Sevr’i yırtan Türkiye, Versailles Antlaşmasının yırtılması çabasında Hitler’e model olmuştur. 29 Temmuz 1940 tarihli **Tasvir-i Efkâr** gazetesinin başyazarı, “Almanya ile anlaşmaktaki isabet” başlığını taşımaktadır. Velid Ebuzziya, bu yazıda Almanya ile ticaret anlaşması yapmakla Cumhuriyet Hükümetinin, iktisadi ve siyasi yönden isabetli bir iş yaptığını anlatır. Böylece 21 milyon tutarındaki anlaşma ile Almanya, Türkiye’den ihtiyacı olan tarım ürünlerini alırken, Türkiye de Almanya’dan ihtiyacı olan demir-çelik ürünlerini temin edecektir. Ayrıca anlaşma çok iyi gelmiştir. Çünkü tıp alanındaki ilaç eksikliğimiz, en iyi üretici olan Almanya’dan giderilecektir. Zaten İngiltere ve Amerika da ilaçlarını Almanya’dan almaktadır.

¹²⁹ Yunus Nadi, “Ankara’da Görüş”, **Cumhuriyet**, 27 İkinciteşrin 1940, s. 1’de Almanya’yı olumlu bulur, saldırgan olmayan bir güç olarak nitelendirir. İtalya’nın Arnavutluk’a, Yunanistan’a saldırısından Almanya’nın bilgisi, haberi yoktur. Üstelik Almanya, “Balkanlar’da herhangi bir müdahale fikrinden çekinen” vaziyettedir. “İtalya’nın Yunanistan’a taarruzunda Almanya’nın muvafakatı ve hatta malûmatı olmadığı katî olarak tespit edilmiş gibidir.”

¹³⁰ *Cumhuriyet* yazarı Peyami Safa için Nadir Nadi: “Dış politikada koyu bir nazi taraflısı, iç politikada da – durum elverdikçe- şiddetli bir muhalif kesilmişti” de. *Tan* gazetesi, Peyami Safa’ya Hitler’in yenilgisinden sonraki günlerde, “Hitler emrinde kalem oynatmış kişiler” suçlaması ile yıpratıcı yayınlar yapar. Peyami Safa, suçlamalar karşısında sessiz kalmıştır. Onun yerine cevabı Nadir Nadi kendisinin verdiğini anlatır: “Tan’a gerekli cevabı verdiğim halde, bizim kavgacı Peyami hiç oralı olmuyordu. Bir gün, susmasının nedenini gizlice kulağıma fısıldadı. Nüremberg Mahkemesine gönderilmekten korkuyormuş! Bu cevabı duyduğum zaman hayretler içinde ağızım bir karışık kaldı. Eski arkadaşım ya bir suçluluk kompleksi içinde idi, ya da aklını oynatıyordu. İkinci ihtimali daha kuvvetli bulduğum için düpedüz acıdım Peyami’ye.” Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 135.

Felek yazar. Karikatür olarak birinci sayfada siyah-beyaz, son sayfada renkli Cemal Nadir'in çizgileri yer alır. Yalnız 1945'te *Cumhuriyet*, *Ulus* ile aynı çizgide gözükmemektedir. *Ulus*'un başyazısını, telefonla alıp ondan önce başyazı yerinde yayınlaması (Falih Rıfkı Atay, 11.01.1945), anlayış, yayın politikası birlikteliğini vurgulamaktadır. Hitler Almanya'sının yenilgi günlerinde *Cumhuriyet*, Almanya karşıtı, İngiltere ve özellikle ABD sempatisi taşıyan haber ve yazılar yayımlamıştır.

Almanya'yı destekleyen gazetelerden birisi *Tasvir-i Efkâr*'dır. Erkilet gibi emekli bir general olan Ali İhsan Sabis de Mihver yanlısı olarak *Tasvir-i Efkâr*'da yazmıştır¹³¹.

Basındaki kamplaşma, aslında İkinci Dünya Harbi öncesinde vardır. 1937 *Cumhuriyet-Tan* kavgası ünlüdür¹³². *Tan* İkinci Dünya Harbi yıllarında Hitler Almanyası karşıtı görüşlere yer verir. Sabiha Sertel, Almanların girdikleri ülkelerdeki zulümlerini, Yahudilerin fırınlarda yakıldığını belirten yazılar yazar. *Cumhuriyet*, Sertel'i hedef alan karikatür ve yazılara yer verir. "Bolşevik Dudusu, Eli maşalı çingene" gibi hakaretlerin hedefi bellidir. Sabiha Sertel, *Cumhuriyet* aleyhine dava açar. Yunus Nadi, milletvekili olduğu için "dokunulmaz" durumdadır. Gazete yöneticileri imzasız yazıları savunmaz. *Cumhuriyet* neticede, Sabiha Sertel'e 150 lira para cezası vermeye mahkûm edilir. *Tan*, 1941'den 1945'e kadar devam eden sürtüşmede, Rusya, Almanya'ya galebe çaldıktan sonra yeniden atağa geçer. 20 Haziran 1945 tarihli *Tan*'da "Nadir Nadi'yi Kendi Ağzından Tanıyalım" başlığı altında, "Alman Realitesi" gibi, Nadi'nin eski yazılarından örnekler yayımlanır¹³³.

Oğuz'a göre, 1925-28'lerde "Alman üstünlüğünün telkin edilmesi görevini" *Servet-i Fünun* üstlenmiştir. Yaklaşık on yıl sonra bu vardiyayı, *Cumhuriyet* ve "bir ölçüde *Tasvir*'e" devreder¹³⁴. Bu göreve örnekler de verilmektedir. Harp Akademileri kumandanı Ali Fuat Erden Paşa, Almanların Doğu cephelelerini ziyaret etmiştir. Yanında "emekli, sivil bir Alman dostu olarak" Erkilet Paşa da davetlidir. Erkilet, gezi izlenimlerini, "ballandıra ballandıra *Cumhuriyet* gazetesi sütunlarında aylar boyu" sergiler. "Alman askerî dehası" temasını işler¹³⁵. Rus steplerinde işler tersine döndüğü, Almanlar çekilmeye başladığı zaman da

¹³¹ Ali İhsan Sabis, "Askerî Vaziyet/Yunan Cephesi, *Tasvir-i Efkâr*, 15 İkincikanun 1941, s. 1, 3.

¹³² *Tan*'dan Ahmet Emin Yalman, 1937'nin *Cumhuriyet* gazetesini, "milliyetçi, muhafazakâr tutumu dolayısıyla Faşistlikle ve Hitler'in yolundan yürümekle itham" eder. *Tan*'a göre *Cumhuriyet*, Alman Propaganda Bakanı Dr. Goebbels'in avukatlığını etmektedir. *Cumhuriyet*, karşılık olarak, ülkenin önemli yerlerine komünistlerin yerleştirilmiş olduğunu, *Tan*'ın Marks ve Engels hakkında kitaplar yayımladığını belirtir. *Tan* gazetesi, kadınlı-erkekli kaleme sarılmış ekibiyle, "Yahudi havrasına" dönmüştür. Yabancı propagandalarına karşı hassas olanlar, komünizm propagandasını hesaba katmamaktadırlar. *Tan*'ın *Cumhuriyet*'e "gerici" suçlaması, karşılığını alır. *Cumhuriyet*, Yalmanları, Sabiha Sertel'i kastederek, "Tekirdağ'ında kazığa kakılmaktan kurtulmak için selâmeti yalıncıktan dinini değiştirmekte bulan Yahudi fesatçısı Sabatay Sevi'nin torunu", Mütarekede Amerikan mandacısı, komünist bozuntusu, dönme kadınlar olarak nitelendirir. Ahmet Emin'ler Sabiha'lar Türk değildir. Türk gazeteciliğini yalnız Türk olanlar yapabilecektir. Karşılık veren Ahmet Emin Yalman, babası Osman Tevfik'in, Selânik Askerî Rüstiyesinde Atatürk'e dört yıl hocalık yaptığını, büyük babasının Alay Emni Emin Efendi olduğunu, Yunus Nadi'nin harp zamanı vurguncuları gibi, kirlî işleri olduğunu, iş-şirket ilişkilerini yazar. İş uzamıştır. M. Kemal, 26 Ekim 1937 tarihinde mutemet bir adamını iki tarafa da göndererek, 27 Ekim'den itibaren kavgayı durdurur. Bkz. Tekin Erer, *a.g.e.*, s. 27-61.

¹³³ Emin Karaca, *a.g.e.*, s. 118-125.

¹³⁴ Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 385-386.

¹³⁵ Erkilet'in *Cumhuriyet*'te tefrika ettiği yazı dizisi, 1943'te Tan Basımevi'nde kitap olarak basılmıştır.

Almanya'da ilk stajını teğmen olarak 1910 yılında gören Erkilet, gerçekten Almanya'ya farklı duygular beslemektedir. Birinci Dünya Harbi'nden sonra "16 yıl lağvedilircesine yok" edilen Alman ordusu, "ancak 7 yıldan beri yeniden vücut bulmalarına rağmen, Polanya, Norveç, Hollanda, Belçika, Fransa ve Balkanlar'da *harp harikaları yaratmışlardı. Askerî tarih, bu seferlerden birinin benzerini henüz tanımamıştı*. Kezalik bu ordular 1941 Haziranının 22 sinden beri *Rusya'da belli başlı 12 imha savaşı kazanarak mevcut Rus ordularını ve Rus*

“dahiyâne ric’at” tezi işlenir. Almanlar, “minnet borçlarını” *Cumhuriyet*’e, “bol kâğıt sağlamakla” ödemişlerdir. “O devirde kâğıt kaynakları, Finlandiya, Norveç.. Alman egemenliği altındaydı. Türkiye’de büyük kâğıt sıkıntısı çekiliyordu. Gazeteler tek yaprak olarak çıkarken *Cumhuriyet* (ve *Tasvir*) sekiz ve bazen de on iki tam sayfa olarak satılıyordu.”¹³⁶ Ahmet Emin, gazetelerin dönem itibariyle “her gün dört, haftada iki defa sekiz sayfa” yayımlandığını belirtir¹³⁷.

Türk basını üzerindeki kamplaşma, Mihver ve Müttefiklerin Türkiye’yi etkileri altına alma amacı ile yaptıkları propaganda çalışmaları ile birlikte yürümüştür. Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop Aralık 1942’de, Türkiye Büyükelçisi Papen’e gizli bir telgraf çekerek, “Alman yanlısı yayın yaptırmak için 5 milyon Alman markı” gönderir. Papen, “birkaç milyon Türk Lirası dağıtarak” basın ve radyo satın alır. Alman yanlısı gazeteler ve radyo, Alman haber ajansının verdiği haberleri yayınlar¹³⁸. Basındaki cepheleşme, tanınmış Alman sanayi kuruluşlarının verdikleri ilanlarla para yönünden desteklenir¹³⁹. Bu arada Türkiye-Almanya ticaret anlaşması 2 Haziran 1942’de imzalanmış, Türkiye yıllık krom üretiminin yarısı olan 45.000 ton cevheri Almanya’ya vermeyi taahhüt etmiştir. 21 Nisan 1943’te ikinci anlaşma yapılır. Buna göre, iki ülke arasında 30 milyon dolarlık mal değişimi yapılacaktır¹⁴⁰. Türkiye, harp yıllarında Almanya ile karşısındaki blok arasında gidip-gelmektedir. Ülkede, Nuri, Halil Paşalar, Burhan Oğuz’un üvey babası İttihatçı Yenibahçeli Şükrü Bey gibi “meczip” denecek kadar Alman yanlıları vardır. Almanya yakınlığı ile Rus/bolşevizm nefreti paralel yürümüştür¹⁴¹. Dönem gazetecilerinden Mehmet Kemal’e göre, İkinci Dünya Savaşı’nı Almanlar kazansaydı Türkiye faşist olurdu. Müttefikler kazanınca demokrat olmuş ama tam demokrasi gerçekleştirilemediği için “Raftaki Demokrasi” olmuştur¹⁴².

Dönem olarak, gazetelere benzer bir kamplaşma, dergilerde de vardır. *Ülkü* başta olmak üzere Halkevi yayını olan dergiler, zaten devlet partisi olarak CHP’nin kültür, telkin araçları durumundadır. *Adımlar*, *Ses*, *Yeni Ses*, *Yurt* ve *Dünya*, *Yürüyüş*, *Küllük*, *Yeni Adam*, *Yeni Yol*, *Barış Dünyası* dergileri, “sol” çizgide kabul edilen yayınlardır. *Ergenekon*, *Bozkurt*, *Gök*

---

hava kuvvetlerinin çoğunu yok ederek şimalde Leningrad’ı sarmış, merkezde Moskova’nın kapılarına varmış, cenupta Sovyet Rusya’nın hayati bir sanayi, kömür ve petrol muntıkası olan Denez’e yaklaşmıştı” der. Almanlar tarafından davet edildiği 22 günlük gezi vesilesiyle cepheyi, Alman subay ve generallerini, Hitler’i tekrar görüp tanıyacağından memnundur: “İşte bütün bu *azim muvaffakiyetleri yaratan* Alman kıtalarını, kurmay ve generallerini harbde çalışırken görmek, Alman Führeri tarafından kabul olunmak benim gibi eski bir asker için pek istifadeli ve heyecanlı bir mazhariyetti.” Hüsnü Emir Erkilet, *Şark Cephesinde Gördüklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 42-43.

¹³⁶ Burhan Oğuz, *a.g.e.*, s. 342, 385-386.

¹³⁷ Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s. 1152.

¹³⁸ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 261-262; Glasneck, *a.g.e.*, s. 144.

¹³⁹ Ali Gevgilili, Türkiye Basını, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c. 1, s. 218.

¹⁴⁰ Burhan Oğuz, *a.g.e.*, s. 367.

¹⁴¹ Burhan Oğuz, Alman sevgisine, tanık olarak ilginç örnekler de verir. Muşlu Hayri, Alman eşinden olan oğlu Hans’ı, İstanbul’da “iyi bir Alman vatandaşı olarak yetiştirmeyi kendine millî görev” saymaktadır. Öyle ki Hans, radyodan Hitler’in Almanya’da çektiği nutuğu, “ayakta hazırol vaziyetinde Nazi Selâm durumunda dinlerdi Führer’i”. Savaş patlayınca, Alman ordusuna katılıp, Rus cephesinde savaşır. Muşlu Hayri, Hans’ı soranlara, “arslanlar gibi dövüşmek” üzere gittiğini söyler. Zaten Hitler, “Führerprinzip” yani “Allah tarafından seçilmiş kişi” olduğu için, “emrine itirazsız ve muhakemesiz” uyulması gerekmektedir. Harp yılları Nuri Paşa’nın yazarın da içinde çalıştığı Silah ve Mühimmat Fabrikası, Zeytinburnu’ndadır. Nuri Paşa, Halil Paşa, Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet Paşa biraraya gelmekte, Enver Paşa’nın özel izinle getirtilen çocuklarıyla birlikte gezintiler yapmaktadırlar. Bkz. Oğuz, *a.g.e.*, s. 365, 367-368.

¹⁴² Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 354.

Börü, Tanrıdağ, Kopuz (İstanbul, Samsun), *Türk Yurdu, Orhun, Çınaraltı*¹⁴³, *Millet, Türk Amacı, Karainci* ile *Doğu ve Ocak* (Zonguldak), *Çığır, Yeni Türk, Yücel, Savaş, Genç Türk* “Türkçü” dergiler içinde yer almaktadır. Kendi başına bir ekol durumunda olan Necip Fazıl’ın *Büyük Doğu*’su ile Osman Yüksel’in *Serdengeçti*’si de dönem dergileri içinde etkili olan yayın organlarıdır¹⁴⁴.

Kamplaşma, devletler savaşının basını kendi lehlerine kullanma çabasının uzantısı olarak basın üzerinde etkilerini devam ettirir. Almanların, masraflarını karşılayarak gazetecilere davetle gezi programları yapmalarına karşılık, Müttefikler de geziler düzenlemişlerdir. 1939’da beş gazeteci Paris’e, 1940 ve 1942’de yine beşer gazeteci İngiltere ve Amerika’ya davet edilmiş, gazetecilerin bütün masrafları, davet eden devletler tarafından karşılanarak, onlara lehlerinde propaganda yapılmıştır. Zaten basın ve radyoları aracılığıyla Türk kamuoyunu kendi lehlerine çevirme faaliyetleri ile birlikte, Alman, İngiliz istihbarat elemanlarının cirit attığı bir yer durumundadır. Amerikalılar Beyoğlu’nda büyük bir “Haberler Bürosu” açmışlardır. Gazetelere yazı, haber, resim, klişe yetiştirmekte, broşürler yayınlayıp, bürolarının geniş salonlarında fotoğraflarla sergiler açarlar. İngiliz elçiliğinde de bir propaganda bürosu vardır. Bir de dergi çıkarırlar. “Türkiye, karşılıklı propagandanın savaş alanı haline gelmiştir.”¹⁴⁵

İngiliz ve Fransızların, hükümetle Türk kamuoyunu kazanmak için düzenledikleri gezilerden olan 1939’daki Paris davetine, *Tan* başyazarı Zekeriya Sertel, *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay, *Akşam* başyazarı Necmettin Sadak, *Tanın* başyazarı Hüseyin Cahit katılır. Aralarında hükümeti temsilen topçu komutanı General Pertev de vardır. Fransızlar, fabrikalarını gezdirirler, ziyafetler yanında harpten hemen önceki günler, harp hazırlıklarını gösterirler. Majino Hattı denilen savunma hattına, büyük önem vermektedirler. Hattı gezdirirler, kanaatler, Almanların bu hattı yaramayacağı şeklindedir. Fakat Almanlar, bu hattı yarmaya bile gerek göstermeden, Belçika üstünden arkasını çevirerek bir hafta içinde Fransa’yı teslim almışlardır¹⁴⁶.

Fransa, devre dışı kalınca, İngiltere ve Amerika, 1942 Ağustos’unda, “Alman propaganda saldırısına karşılık bir tedbir olarak, Türk gazetecilerini kendi memleketlerine davet” eder. Savaş hazırlıklarını, “artan güçlerini göstermek” istemektedirler. Zekeriya Sertel yanında, *Yeni Sabah* başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, *Vatan* sahibi Ahmet Emin Yalman, *Cumhuriyet*’ten Abidin Daver, *Ulus*’tan Ahmet Şükrü Esmel vardır. Sertel; “Bunların hepsi İngiltere ve Amerika’dan yana idiler” der¹⁴⁷. Suriye, Kahire, Afrika’nın Nijerya üstünden dolaşarak Londra’ya 15 günde varırlar. “Londra’nın göbeği, yani en zengin kısmı, Alman hava bombardımanlarıyla bir harabeye” dönmüştür. İngilizlerin kılık kıyafeti perişandır. “Kolları meşin yamalı ceket giymek, moda olmuştur.” Her şey karneye bağlıdır. Almanya’dan, tarihlerinde görmedikleri düzeyde “dayak yemişi” bulunan İngilizler, “mahrumiyete seve seve katlanmakta”dırlar. Bütün millet, seferber bir haldedir. Kadınlar askerlik yapıyor, birbirine zıt partiler birleşip hükümet kurmuş, elbirliği ile savaşı kazanmaya

¹⁴³ *Çınaraltı*, 9 Ağustos 1941’de yayımlanmaya başlar. Sahibi, şair-yazar Orhan Seyfi Orhon’dur. Sloganı, “Dilde, fikirde, işte birlik”tir. Kültürel Türkçülüğü savunan derginin yazarları arasında, Nihal Atsız, Yusuf Ziya Ortaç, Enver Behnan Şapolyo, İsmail Hami Danişmend, Halide Nusret Zorlutuna, Necdet Sançar, Mithat Cemal Kuntay, Mehmet Emin Yurdakul, Behçet Kemal Çağlar gibi isimler bulunmaktadır. Dergi, Varlık Vergisini savunur, Türk şehidinin mezarına konmuş bir demet çiçek olarak değerlendirir (*Çınaraltı*, 19 Birincikanun/Aralık 1942).

¹⁴⁴ Süleyman Tüzün, *a.g.e.*, s. 65-67.

¹⁴⁵ Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 200; Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁴⁶ Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 197-198.

¹⁴⁷ Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 200.

harıl harıl gayret etmektedirler. Çeşitli şehirlerdeki savaş hazırlıklarını gördükten sonra bakanlarla görüşürler. Dışişleri Bakanı Eden'e Sertel, "Müttefikiniz Sovyetler, bir an önce ikinci cepheyi açmanızı bekliyorlar. Neden harekete geçip Almanları iki cepheden mengene içine almayı geciktiriyorsunuz?!" diye sorar. Cevap gariptir: "Stalingrad savaşının sonucunu görmek istiyoruz." Sertel, "O vakit belki de çok geç kalmış olmayacak mısınız?" diye sorar. Bunun anlamı açıktır. İngilizler, Sovyetlerin yardımına gitmek istememekte, el altından müttefiklerinin yenilmesini beklemektedirler. Ancak yenilgiden sonra ikinci cepheyi açıp, Almanları yenmeyi düşünmektedirler. Fakat tarihi seyir öyle olmaz. Almanlar Stalingrad'ı düşüremedikleri gibi yenilirler. Sonra ikinci cephe açılır. Sertel, İşçi Partisi adına kabinede başbakan yardımcısı olarak bulunan Sir Stafford Krips'le görüşmeyi, bu adamı överek anlatır. Çünkü "sol, en doğru görüşlü" Krips, Sertel'i çok sevindiren şeyler söylemiştir: "Görüyorum ki, içinizde bir Sovyet endişesi var. Sovyetler Birliği'nin, Çarlık Rusyası gibi Türkiye için bir tehlike olduğuna inananlarımız var. Bu düşünce tamamıyla yanlıştır. Sovyetler Birliği sizin dostunuzdur. Boğazlar'da gözü yoktur. Onun bütün isteği Boğazlar'ın kuvvetli bir Türkiye elinde bulunmasıdır. Hatta bu amaçla Boğazlar'ın hinterlandının, yani etrafındaki toprakların genişletilmesi ve Türk-Yunan sınırının biraz daha ileriye atılması tezini savunmaktadır. Bunu bir düşünce olarak değil, bilgime dayanarak söylüyorum." İngiliz siyasetçi; "Sovyetlerle dost olmaya çalışınız. Memleketinizin çıkarları bunu gerektirir. Sovyet düşmanlığı size zarardan başka bir şey getirmez" tavsiyesinde de bulunur¹⁴⁸. Sertel bu sözlere, heyetten kimsenin itiraz edemediğinden de ayrıca memnun olmuştur. Yalman, Sertel'in anlattıklarını doğrulayarak, ilavesini de anlatır. Buna göre, "Türkleri hem mükâfatlandırmak, hem de Boğazlar'ı daha iyi savunabilecek bir hale koymak lazımdır. Bulgaristan'a bir liman yeter. Bulgar sahilinin diğer kısımları hinterlandıyla beraber, Türkiye'ye verilerek bu maksat sağlanmalıdır."¹⁴⁹

Amerika gezisinde, etki tam istenilen gibi olmuştur. Amerika, baştanbaşa dolaştırılarak, "savaş hazırlıklarını gösterirler." Amerikan sanayii, bütün Amerikan kaynakları seferber edilmiştir. Amerika müthiş bir harp hazırlığı içerisinde. Tersaneler, uçak fabrikaları, havacı yetiştiren harp okulunu gezerler. Hepsi seri halinde savaş gemisi, büyük bombardıman uçağı, pilot üretmektedir. Propaganda gezisi işe yaramıştır. Gazeteci heyeti etkilenmiş halde döner. Sertel sonucu şöyle bağlar: "Gördüklerimizi okuyucularımıza anlattık. Müttefiklerin savaşı kazanmalarının kaçınılmaz olduğunu belirtmeye çalıştık."¹⁵⁰ Müttefikler lehine yapılan yayın boşa gitmemiştir. Sertel'in aynı yerde anlattığına göre, kamuoyunda büyük etkiler yapmıştır. "Almanya'dan yana olmayanların umutlarını" güçlendirmiştir. Hükümet üzerinde de etkisi olmuştur. Bu tarihe kadar, "kabinede Almanya'dan yana olanlar büyük rol" oynamakta, hatta hükümet tarafsızlıkla bağdaşmayan işler yapmaktadır. Ama İngiltere ve Amerika'nın ikinci cepheyi açmaları, "Sovyet ordularının Stalingrad'da kahramanca direnişi, hükümeti düşünmeye ve daha ihtiyatlı harekete" zorlar. Savaşa girmekten kurtuluruz. Ama ekonomik bakımdan savaşa girmiş kadar, yorulup, yıpranır, perişan oluruz.

İngiltere, Amerika gezisini Ahmet Emin, *Havalar da Elli Bin Kilometre* adlı üç ciltlik eserinde yazdığı gibi, genel hatıratı içinde de anlatır. İntibaları, Sertel'den çok farklı değildir.

¹⁴⁸ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s. 202-203.

¹⁴⁹ Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1179. Bulgaristan'ın Türkiye'den kopardığı topraklarla ilgili Stalin'den ayrı olarak İngiltere'nin eski Sömürgeler Bakanı Lord Moven, Rumeli'yi harita üzerinde göstererek: "Ne zaman Bulgaristan'ın üzerine yüklenerek, Balkan Harbi'nde aldığı ganimetlere ortak olmak imkânını kazanacaksınız?" diye sorar. Yalmanın cevabı, ganimet heveslisi olmadığımızı, öyle olsaydı "dar zamanda Almanlarla birleşerek beğendiğimizi alırdık", şeklinde olur. Demek ki, Balkan Harpleri sırasındaki Osmanlı kayıplarının anormalliği, Rusya ve İngiltere'nin bile içinde vicdanları rahatsız eden bir ukte olarak yer tutmuş, Türkiye'nin katliamlara rağmen bitirilemeyen Müslüman Türk nüfusunun hâlâ yaşadığı yerler için harekete geçmesini beklemişlerdir. Rusya için bu durum, İkinci Dünya Savaşı'nda ortak harbe sokabilmek için yem olarak da düşünülmelidir. Çünkü savaş biter bitmez Boğazlar'dan üs isteme hangi anlama gelecektir?

¹⁵⁰ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s. 204-205.

Almanların “hava bombardımanları sayesinde, yeni bir İngiliz milleti yaratıl”mıştır. Yalman bir İngilizden; “Ah, Almanlar lütfedip de başımıza bomba yağdırsalar, bir miktar ihtiyaç, kadın ve çocuk öldürseler, ne iyi olacak! Belki de milli ruh o zaman uyanacak ve kalkınacak ve bir halk harbi başlayabilecek. Biz çok tembel insanlarız, ancak başımıza tokmak yedikten sonra uyanırız ve ancak şiddetli buhranlar karşısında kendimizi buluruz.”¹⁵¹ Türkiye’den giden gazeteci grubu, İngiltere’de aralarında İstihbarat Bakanlığı’nın dışarıdaki kültür propagandasını idare eden British Council, United Kingdom Ticaret Teşkilatı, İngiliz Radyo Şirketi, Reuter Ajansı’nın da bulunduğu gruplarla toplantılar yapar. Vardıkları ortak karar şudur: “Türk-İngiliz dostluğu iki tarafın beka ve müdafaasıyla, hayati menfaatleriyle alakalıdır.. Umumi menfaati temsil eden devamlı bir kuvvet mevkiinde bulunan iki taraf basını, dostluğun bekçiliği vazifesini üzerine almalı ve anlaşmazlıkların önüne geçmeli ve tam bir anlayış ifade etmeyi iş edinmelidir.”¹⁵² İngiltere gezisinden Yalman da sevgi, saygı hisleri ile ayrılmıştır: “Churchill dâhil olduğu halde bütün liderleriyle uzun görüşmeler yaptığımız İngiltere’yi sevgi ve saygı hisleri içinde terkettik.”¹⁵³

Amerika gezisindeki intibalar da benzemektedir. Yalman’a göre, Başkan Roosevelt, “bir tek memur karıştırmayarak fabrikaları kurmak, işletmek ve adam yetiştirmek vazifelerini bunun ehli olduklarını fiilen ispat eden özel iş ve endüstri adamlarına” bırakmıştır. Kısa sürede tarlalar üzerinde, fabrika binaları yükselmiş, uçak, uçak motoru, tank, top seri halinde üretilmiştir. Savaş hazırlığındaki hızlılığın kaynağını; başkan “özel teşebbüsle işbirliği yolunu keşfetmeseydi, devletçilik yoluyla başarabileceğimiz harp imalatı bu gördüklerimizin onda birini bile bulamazdı” diyen Amerikalılar da teslim etmektedir.¹⁵⁴ Aslında Yalman, Türkiye’deki hantal, sıkı devletçilik uygulamasına örtülü bir gönderme de yapmaktadır. Amerika’da dikkat çeken bir konu, Türkiye aleyhine “seciyesiz tipte gazetecilerin” yazılarıdır. “Ticaretlerini gerçeğe aykırı, velveleli haber ve düşüncelerle yayan”lar vardır. “Amerika’da büyük bir dergi veya gazete grubunu ilgilendiren bir tek makaleden binlerce dolar ücret almak mümkündür.” “Bizi çok kıran” bir takım yazılar yazanlara karşı Türkiye’deki yabancı muhabirlere daha çok değer verilmeli, bilgilendirmelerle haberlerin doğru çıkması sağlanmalıdır.¹⁵⁵

Basında kapatmalar

Dönem gazetelerinden *Tasvir-i Efkâr*, 1940 Mayıs’ında İstanbul’da yayına başlamıştır. Gazete, Velit Ebüzziya ile Zeyyat Ebüzziya tarafından kurulmuştur. İnönü döneminde defalarca kapatılan gazetenin, ilk kapatılmalarından birisi, 7 Aralık 1940 tarihli kararnameyle gerçekleşmiştir. Gerekçe, “siyasete mugayir neşriyatta” bulunmaktır. Süre net değildir. “Muvakkaten” yani geçici olarak kapatılmıştır.¹⁵⁶ *Tasvir-i Efkâr*, “Devletin umumî siyasetine dokunur mahiyette neşriyatta” bulunmaktan, 3 Temmuz 1941 tarihli kararname ile 15 gün süreyle yine kapatılır.¹⁵⁷ Ardından, 12 Mart 1943’te kararname ile “iki gün müddetle” kapatılır. Gerekçe beyliktir: “Neşriyatı Devletin haricî siyasetine dokunacak mahiyette görüldüğünden..”¹⁵⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 30 Eylül 1944 tarihinden itibaren bakanlar kurulu kararı ile geçici olarak tekrar kapatılır. Kararnamede kapatma nedeni, gazetelerin İkinci Dünya

¹⁵¹ “İngiliz milli birliği harp zamanına mahsustur.. İngilizler başkalarına karşı haşin ve kaba olma hakkını kendilerinde görmüşler”dir. Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1165-1167, 1170-1171.

¹⁵² Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1174. Yalman burada, İngiltere’nin harp için yeterince hazırlandığını ama “sulh hedefleri hakkında harp yıllarında fikir birliğine varamamış ve hazırlık” yapamamış olduğunu kaydeder.

¹⁵³ Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1180.

¹⁵⁴ Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1184, 1186.

¹⁵⁵ Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1193.

¹⁵⁶ **BCA**, 030-0-018-001-002-93-112-15.

¹⁵⁷ **BCA**, 030-0-018-001-002-95-57-17.

¹⁵⁸ **BCA**, 030-0-018-001-002-101-16-14.

Harbi yıllarında neredeyse yegâne kalem oynattıkları dış haber ve yorumdur. Fakat yorum ve yazıların, hükümet siyasetine aykırı olmaması gerekmektedir. Kararname gerekçesi; “Muharrem Feyzi Togay imzasıyla son günlerde Bulgaristan hakkında çıkan yazılar Cumhuriyet Hükümetinin dostane münasebetler idame etmekte olduğu devletlerle olan siyasetine aykırı ve umumiyetle tahrikâmiz görüldüğünden mezkûr gazetenin muvakkaten kapatılması” olarak kaydedilmiştir¹⁵⁹.

Vatan, Ahmet Emin Yalman tarafından 1940 Ağustos’unda yeniden çıkarılmaya başlanmıştır. “Devletin umumî siyasetine aykırı neşriyat” yapmaktan dolayı *Vatan*, 5 Aralık 1941 tarihinden itibaren İnönü dâhil bakanlar kurulunun imzaladığı kararname ile 45 gün süreyle kapatılmıştır¹⁶⁰. Süre, bir gazete için uzun ve yıkım demektir. Yalman, “kırk beş günlük tatil bizim için bir korkulu rüya yavaşlığı içinde geçti” der. Kapatma sebebini, “yıldırım vurulmuşa dönüp” Ankara’ya koşan Ahmet Emin’e, başbakanlığa vekâlet eden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu açıklar: “Berraklığa Doğru başlıklı yazıların başlayınca seni arattım. Meğer Ankara’da imişsin. Bulsaydım: ‘Bunlara devam etme’ diyecektim. Fakat seni bulduramadım. Bu arada bütün bakanlardan senin yazılarından dolayı şikâyetler işittim.. Yazı dizinin sonuna kadar neşrini beklemeye, sonrasını cezalandırmaya karar verdim.” Bu keyfilik kokan cevap üzerine Yalman, İsmet İnönü’ye 5 Aralık 1941 tarihinde bir mektupla başvurur:

“*Vatan* gazetesi Vekiller Heyeti kararıyla kırk beş günlük bir tatile uğramıştır. Satış ve îlandan ibaret geliriyle yaşayan namuslu ve temiz bir gazete için böyle bir karar, idam hükmü demektir. Çünkü kâğıt ve mürekkepten başka bütün masraf aynen devam ettiği için bunları birbuçuk ay gelersiz karşılamaya maddi imkân yoktur. Birbuçuk senelik gayret neticesinde vücuda gelen yazı ve tertip heyeti dağılmaya ve gazete kapanmaya mahkûmdur. Hâlbuki ortada cezaya konu olacak bir durum yoktur. Şuna derin bir imanla inanıyorum ki bu gibi memleket meselelerinin iyi niyetle tartışılmasından dolayı sarsılmaz, aksine olarak zindeleşir ve halkın umumi hayata ait meselelere ilgisi artar.”

Yalman, cumhurbaşkanına müracaatında dileğini de belirtmiştir: “yanlış düşünüyorsam ilham ve irşat esirgenmesin, fakat millî ölçüde bir gazete olmak için bir buçuk senedir büyük bir feragat ve fedakârlıkla uğraşan bir gazete; bizi sorguya çekmeden ve savunmamızı dinlemeden verilen bir hükümle bir an içinde yok edilmesin. Yalnız fena niyetliler hakkında yeri olan tatil (kapatma) usulünün bu kadar şiddetli yürütülmesi, yıldırıcı tesirler yapar, münakaşa ruhunu felce uğratar. Bu da yeni bir âleme kendini hazırlamak zorunda olan bir memleket için yazıktır. Bundan evvel gazeteler hakkında verilen ağır cezalar sonradan azaltılmıştır. Meselâ *Tasvir-i Efkâr* hakkında son zamanlarda verilen bir aylık ceza bir haftaya indirilmiştir. Eğer ilham ve irşat gazetelerle iş beraberliği yolu daha faydalı sayılmaz da mutlaka cezaya ihtiyaç görülürse bunun, dayanmaya maddi bakımdan imkân olan bir hadde indirilmesi için ilginizi esirgememenizi dilerim.” Çankaya’dan Yalman’a cevap gelmez, ceza da indirilmez. Yalnız Ahmet Emin, 23 günlük kapanmaya konu olan yazı dizisinde, idaredeki bozukluklardan bir düzeye tenkitlerde bulunduğu için “sevînc ve iftihar” duyduğunu belirtir. 45 günlük keyfi kapatmanın sonucu, yıkım olmaz. 19 Ocak’ta gazete yeniden yayına başlayınca, “okuyucular, sayılarının artması yoluyla ve yığınlarla mektup yollamak suretiyle”, mazlum konumdaki gazeteye destek vererek, “hükümeti haksız bulduklarını belirtirler.”¹⁶¹

Vatan, varlık vergisinin uygulanması konusunda diğer gazetelere göre daha hassastır. 30 Eylül 1944 tarihinden itibaren geçici olarak kapatılır. Basın Kanununun 50. Maddesine göre doğrudan bakanlar kurulu kararı ile kapatılmasının sebebi; “son günlerdeki neşriyatında Varlık Vergisi mevzuu yeniden ele alınarak vatandaşları birbirleri aleyhine tahrik edici

¹⁵⁹ BCA, 030-0-018-001-002-106-67-5.

¹⁶⁰ BCA, 030-0-018-001-002-96-98-20.

¹⁶¹ Ahmet Emin Yalman, a.g.e., s. 1144-1146.

mahiyette yazılar” görülmesidir¹⁶². Yalman, gazetesinin 25, 26, 27 Eylül sayılarında, “Berbat Bir Rahatsızlık, Tasfiye Nasıl Olmalı” başlıklı Varlık Vergisi ile ilgili yazılar yazmıştır. Yalman gazete adına, bu nazik konuya dokunmanın, “intihar demek olduğunu” bilmektedir. Süresiz kapatılınca, soluğu yine Ankara’da alır ve doğrudan Başbakan Saraçoğlu ile görüşür. Saraçoğlu’na, bu yazıları, “dünya efkârı karşısında milli şeref ve itibarı korumaya çalışmak” için yazdığını, böylece “yüksek bir vatani görevi yerine getirdiğini” ama hükümetin başlarına yıldırımlar yağdırdığını, “gazetenin müddetsiz surette kapatılması, yetmiş, seksen ailenin geçim imkânından mahrum olması demek” olduğunu söyler. Saraçoğlu, “Varlık Vergisi etrafında yarattığı yıldırıcı havanın dağılması, verginin beklediği neticeleri vermemesi, dış itibarımızı sıfıra indirmesi, bütün dünya basınına aleyhimize çevirmesi, memleketin içinde huzursuzluk ve hoşnutsuzluk uyandırması” gibi nedenlerden, çileden çıkmıştır, kızgındır. Açıklaması şöyledir: “Varlık Vergisinin, harpten faydalanarak, büyük vurgunlar yapan, iktisadi üstün mevkilerini kötüye kullanan azınlıklara hadlerini bildirmek”, sosyal adalet ve dengeyi sağlamak için konduğunu söyler. Vurgunu önlemek, dengeyi sağlamak da devletin görevidir. Saraçoğlu, Yalman ve gazetesini hangi konumda gördüğünü de belirtir: “Ben onu, bunu bilmem, gazetenin üzerine ‘Biz azınlık gazetesiyiz’ diye yaz, tatil kararını derhal kaldırırım.” Bu görüşmeden sonra, *Ulus* gazetesinde, Varlık Vergisi’ne ait yazılarından dolayı Yalman’a hücum eden yazılar yayınlanır. Gazete, 1 Ekim 1944’ten, Türkiye’nin San Fransisco Konferansı’na çağrıldığı 22 Mart 1945 tarihine kadar altı aya yakın süre kapalı kalır. Yalman’ın, “el altından” öğrendiğine göre geçici kapatmadan maksat, “ebedi surette kapatmak”tır. Bu süre içinde de önceki kapatmada yaptıkları gibi, “İngiltere’ye gitmeye, ‘Dünyadan Haber’ başlığıyla” hazırlayacağı bir kitabı, gazete satıcıları aracılığıyla satarak, çalışanların maaşlarını ödemeye, kadroyu dağıtmamaya karar verirler¹⁶³.

İstanbul’da çıkartılan dönem gazetelerinden bir diğeri *Yeni Sabah*’tır. “Devletin siyasetine dokunacak neşriyatta” bulunmaktan dolayı *Yeni Sabah*, 8 Mart 1941 tarihli kararname üzerine, bir gün müddetle kapatılmıştır¹⁶⁴. Bu gazetenin, daha sonra 23 Mart 1944 tarihli nüshasında yayımladığı karikatürden dolayı tekrar kapatılması istenir. Sebep, “dostane münasebetler idame ettiğimiz bir devlet reisi hakkında hakaret” içermesidir. “Basın ve Yayın Umum Müdürü Orta Elçi Selim Sarper” Başbakanlığa yazdığı 28 Mart 1944 tarihli yazı ile *Yeni Sabah*’ın geçici olarak kapatılmasını istemiştir¹⁶⁵.

Cumhuriyet, cumhuriyetle yaşıt bir gazete olarak (1924), dönemin etkin bir gazetesidir. CHP milletvekili sahibi, Yunus Nadi, Burhan Felek, gibi yazarların toplandığı önemli bir yayın organıdır. 1940’tan itibaren yazı kadrosuna Manisa Milletvekili Refik İnce de katılır¹⁶⁶. *Cumhuriyet*, sahibi, kuruluş nedenleri itibariyle devrin muktedir bir gazetesidir. Fakat tek parti devrinde, yine de defalarca kapatılmaktan kurtulamaz. Beşi hükümet, ikisi sıkıyönetim komutanlığı tarafından olmak üzere, yedi defada toplam altı aya yakın kapalı kalır. Kararnamelere yansıyan kapatmalarda neden açıklanmamıştır. 10 Ağustos 1940 tarihli kararname ile *Cumhuriyet*, “görülen lüzuma binaen” kapatılmıştır. Bakanlar kurulu kararnamesinde kapatma gerekçesi ile kapatılma süresi verilmemiştir¹⁶⁷. Fakat bu kapatmanın arka planı bilinmektedir. Yunus Nadi’nin, yerine hazırladığı oğlu Nadir Nadi’nin, 30 Temmuz 1940 tarihli, Türkiye’nin savaş karşısında tutunacağı tavırla ilgili yazısı beğenilmemiştir. *Cumhuriyet*’in yazısı, Hüseyin Cahit’le (*Yeni Sabah*) arada polemik konusu olur. Başbakan

¹⁶² BCA, 030-0-018-001-002-106-67-6.

¹⁶³ Ahmet Emin Yalman, a.g.e., s. 1258-1260.

¹⁶⁴ BCA, 030-0-018-001-002-94-20-8.

¹⁶⁵ BCA, 030-0-010-000-000-86-570-6.

¹⁶⁶ *Cumhuriyet*, 18 Birincikanun 1940. Refik İnce imzasıyla ilk yazı, 19 Aralık 1940 tarihli *Cumhuriyet*’te yer alır.

¹⁶⁷ BCA, 030-0-018-001-002-92-80-9.

Refik Saydam, Yunus Nadi'ye telefon ederek, yazının çok kötü olduğunu bildirir. Yunus Nadi, eski arkadaşı, Millî Şef İnönü'ye durumu anlatmak isteyerek, onu 7 Ağustos sabahı Ankara Garı'nda karşılar. İnönü, "Ticari maksatlar uğruna siyasi yazılar yazılmasına müsaade edemem" diye çıkışır¹⁶⁸. Yunus Nadi'nin üzüntülü bir şekilde, "Yok böyle bir şey!" demesi karşısında, daha yüksek sesle: "Kat'iyen müsaade edemem!" der. Üstelik başkanı olduğu partiden milletvekili olan Yunus Nadi'nin elini sıkmadan ayrılır. Herkesin gözü önündeki gelişme üzerine, aynı gün Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Nadir Nadi'ye telefon ederek, Ankara Garı'ndaki olayla ilgili bir tek satır çıkarsa, *Cumhuriyet*'in kapatılacağını bildirir¹⁶⁹. Fakat Nadir Nadi, olaydan söz etmeksizin, 8 Ağustos 1940'ta, "Atatürk Gençliğinin Kudreti" başlıklı başmakalesini yayımlar. Yalnız İsmet Paşa'nın anlayacağı şekilde, "Atatürk gençliğinin ülkücü bir gençlik olduğunu, dolayısıyla kendisinin de onlardan biri olarak, özel menfaat uğruna yazı yazmayacağını" vurgular. "Paşa'nın etrafını saran resmî ve özel adam çekiştiriciler" fark etmemişlerdir ama gazeteyi gören İsmet Paşa, maksadı anlamış, sinirlenmiştir. 10 Ağustos günü çıkacağı Yozgat gezisine hazırlanırken ilgilileri çağırarak, "Bu adamlar benimle uğraşmak istiyorlar. Kapatın şu gazeteyi!" der. "Basın Yayın Müdürlüğü, kapatma emrini o gün -yazının yayınlanmasından kırk sekiz saat sonra- telefonla matbaaya" bildirir. Millî Şef'in gezisini, *Cumhuriyet* adına Yozgat'ta takip eden iki *Cumhuriyet* muhabiri vardır. Paşa, onları Yozgat Vilâyet Konağı'nda, diğer gazeteciler arasında görmüştür. Bir görevliye işaret ederek, *Cumhuriyet* muhabirlerinin içeriye alınmamasını emreder. Durumdan habersiz olan muhabirler, gazetenin kapatılmış olduğunu böylece orada öğrenirler. Nadir Nadi, o günlerdeki hallerini: "Cumhuriyet ailesi için bir işkence devri başlamıştı. Cezamız ne kadar sürecekti? On gün mü, on beş gün mü, bir ay mı, üç ay mı, bir şey bilmiyor, bir şey kestiremiyorduk" diye anlatır¹⁷⁰. Bunun ardından 90 gün kapalı kalan *Cumhuriyet*, üç ay sonra 9 Kasım 1940'ta yeniden yayımlanabilir. Üç ay çok zor geçmiştir. Yunus Nadi, gazetenin tekrar yayınlanması için İçişleri Bakanı, Başbakan hatta Millî Şef'in bizzat kendisine telgraflar çekmiştir. Telgraflardan birisi gazete kapatmanın, basın üzerindeki etkisini ortaya koyar mahiyettedir:

"Gazetenin hayatiyeti, intişarı (yayınlanması) ile kaimdir. Muvakkat tatili iki aya yaklaşan Cumhuriyet'in bu itibarla kaybı tasavvur buyuramayacağınız kadar çok büyük oldu. Yirmi yıllık emeğin her gün biraz daha eridiğini görmek pek derin azap ve ıstırap kaynağıdır. İstanbul'un kurtuluşunun yıldönümü olan 6 İlkteşrinde (Ekim) çıkmaklığımıza müsadei devletlerini bilhassa ve sonsuz saygılarımla istirham ederim."

Bu ve diğer müracaatlara hiç cevap gelmemiştir. Yazarlar birer ikişer ayrılmaya başlar. Dış politika yazarı Kazanlı Türklerden Muharrem Feyzi Togay, *Tasvir*'e geçen Peyami Safa bunlardandır¹⁷¹. *Cumhuriyet*'in açılacağı haberini, Nadir Nadi'yi Ankara'ya çağırın Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper vermiştir. Başbakan Refik Saydam da görüşmede N. Nadi'ye; "iyi bir gazeteci, hükümeti güç duruma sokmayan, hiçbir şekilde hükümeti sinirlendirmeyen adam" demek olduğunu söyler¹⁷².

¹⁶⁸ Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 126-127. İsmet Paşa'nın bu cümleyi, herkesin önünde yüksek sesle, "Kat'iyen müsaade edemem!" diye tekrar etmesi, zihinlere, *Cumhuriyet* gazetesi, Hitler Almanyası ilişkisini üşüştürmüştür. Yunus Nadi'nin oğlu Nadir Nadi, dönemi yaşayanların anlattıklarına dayanarak şunları aktarır: "Cumhuriyet'te Almaya'yı hararetle savunan bu yazılardan sonra Millî Şef İsmet İnönü, Ankara Garındaki karşılaşmalarında 'Yunus Nadi! Yunus Nadi! Neler duyuyorum, sen Almanlardan para alıyormuşsun!' şeklinde çıkışıyor ve kendisini ikaz ediyor. Ve halk arasında da adı geçtiğinde 'Yunus Nadi' değil 'Yunus Nazi!' deniliyordu." Bkz. Emin Karaca, **Cumhuriyet Olayı**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 116-117.

¹⁶⁹ Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁷⁰ Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁷¹ Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 133-134.

¹⁷² Nadir Nadi, **a.g.e.**, s. 139.

3 Eylül 1941 tarihli nüshasında, “devletin umumî siyasetine dokunacak mahiyette neşriyatta bulunduğu” gerekçesi ile *Cumhuriyet*, ertesi gün yani 4 Eylül 1941 tarihi itibarıyla bir hafta süreyle kapatılır. Kapatılması, Matbuat Umum Müdürlüğünün teklifi ve aynı gün bakanlar kurulu, cumhurbaşkanının onayı ile yani hızlıca kararname çıkartılarak gerçekleştirilmiştir¹⁷³. *Cumhuriyet*, “memleketin harici siyasetine aykırı neşriyat” yapmaktan, 7 Aralık 1941 tarihinden itibaren bir gün süreyle kapatılır. Bu defa *Cumhuriyet*’in yanında suç ve ceza ortağı olarak *Son Posta* gazetesi de vardır¹⁷⁴. *Cumhuriyet* 14 Eylül 1944 tarihinde bir hafta süre ile Reiscumhur İnönü ve bakanlar kurulunun imzalarının bulunduğu bir kararname ile tekrar kapatılmıştır¹⁷⁵.

“*Vakit* gazetesi”, de kapatmalardan nasibini alan yayın organlarından. “Memleketin umumî siyasetine dokunacak mahiyette neşriyatta” bulunmaktan dolayı, bakanlar kurulu kararıyla, 23 Eylül 1941 tarihinden itibaren on gün süreyle kapatılır¹⁷⁶.

İkdam gazetesinin kapatılma gerekçesi de diğerlerine benzer: “Devletin haricî siyasetine dokunacak mahiyette muzır neşriyatta” bulunmaktan, 8 Temmuz 1941 tarihinden itibaren *İkdam*, kararname ile “muvakkaten” kapatılmıştır¹⁷⁷.

İstanbul’da yayımlanan *Demokrat Politika* gazetesi, “devletin umumî siyasetine dokunacak mahiyette neşriyatta” bulunduğundan, 6 Mayıs 1941 tarihinden itibaren kararname ile 15 gün süreyle kapatılmıştır¹⁷⁸.

Aralık 1940’ta, “siyasi, milliyetçi sabah gazetesi” olarak, “en meşhur muharrirlerin en güzel yazıları ve en doğru haberler” sloganı ile basına *Yeni Gazete* adında, sayısı “2 kuruş” olan bir yayın eklenir¹⁷⁹. *Yeni Gazete*, ilan verildiği tarihte, Şair Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon tarafından yayımlanmaktadır¹⁸⁰.

Akşam gazetesi, Dışişleri Bakanlığının 6 Mayıs 1939 tarihli yazısı üzerine, bakanlar kurulu kararıyla çıkartılan kararname ile bir ay süre ile kapatılmıştır. Sebep, gazetenin 6 Mayıs 1939 tarihli sayısındaki, “devletin umumi siyasetine zarar verecek yazılar görülmesi”dir¹⁸¹. Kapatma talebi, Dışişleri Bakanlığından geldiğine göre, konunun dış politika ile ilgili olduğunu tahmin etmek mümkündür.

İsmet İnönü’nün damadı Metin Toker, 1943’te *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. O sıra *Cumhuriyet*’in Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Ahmet İhsan’dır. Toker, çalıştığı gazete üstünden dönemi yansıtır:

“Onun (Ahmet İhsan) arkasındaki dolapta, bir dosya kilitli dururdu. Dosya, yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki Birinci Şubeden bir memur gelip yeni bir yasak kararı getirmesin ve dosyayı şişirmesin. Sonradan bu dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki.. Hangi haberin kaçınıcı sayfada kaç sütun üzerinde hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar. Bunların aslında bir manası vardı. Mizanpajı çizilen

¹⁷³ BCA, 030-0-010-000-000-86-568-16.

¹⁷⁴ BCA, 030-0-018-001-002-96-99-1.

¹⁷⁵ BCA, 030-0-018-001-002-106-69-1.

¹⁷⁶ BCA, 030-0-018-001-002-96-82-6.

¹⁷⁷ BCA, 030-0-018-001-002-95-61-20.

¹⁷⁸ BCA, 030-0-018-001-002-94-38-12.

¹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 15 Birincikanun 1940. *Cumhuriyet*’teki reklama göre gazete, 16 Aralık 1940’ta ilk sayısını yayımlayacaktır.

¹⁸⁰ *Cumhuriyet*, 17 Birincikanun 1940 tarihli sayısında “Yeni Gazete” başlığı altında verdiği kısa haberde, “milliyetçi” gazeteyi, olumlu tanıtır: “Hacmine göre dolgun münderecatı, derli toplu tertibine rağmen fiyatı da iki kuruştur. Arkadaşlarımızı tebrik eder, ‘Yeni Gazete’ye de muvaffakiyetler dileriz” temennisinde bulunur.

¹⁸¹ BCA, 030-0-018-001-002-86-39-17.

haberler, prensipte savaş kaderiyle ilgili haberlerdi. Bunların büyütülmesi veya küçültülmesiyle iki tarafın ajanları ve adamları kendi lehlerine hava yaratıyorlar, kamuoyunu o yönde etkilemeye çalışıyorlardı. İşin kötüsü Berlin ve Londra bu havaya bakıp Türkiye ile ilgili müstakbel tutumlarını kararlaştırıyorlardı. Cumhurbaşkanı'nın en korktuğu da buydu. Yani memlekette kendi verdiği havanın dışında bir havanın da estiği sanısının Berlin veya Londra'ya hâkim olması, onların, planlarını ona göre yapmaları.. Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazen, nasıl yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu. Radyo Gazetesi ise dikkatli bir şekilde resmi görüşü aksettiriyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda bizzat Millî Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu.”¹⁸²

Toker, Millî Şef'in “kaş çatmaya”, çalıştığı gazetenin sahibinden bir örnek verir: “Cumhuriyet gazetesinin başyazarı, CHP'nin kudretli milletvekili ve İsmet Paşa'nın eski, yakın dostu Yunus Nadi'nin bir gün istasyonda, herkesin içinde haşlanması bu tarz bir zaruretten icabı oldu. O sıralarda *Cumhuriyet*, Hitler Almanyasıyla daha yakın ilişkiler istiyor¹⁸³, Yunus Nadi'nin şahsiyeti bu arzuya önem verdiriyordu ve müttetikler kampında bizim hakkımızda tehlikeli şüpheler uyanıyordu. Millî Şef kaşlarını arkadaşına çatınca bu politikanın Millî Şef'e, yani Türkiye'deki iktidara değil, o arkadaşına ait özel bir politika olduğu anlaşıldı.”¹⁸⁴

Yasakların sıkı uygulanmasında, şeflik otoritesinin sağlanması ile ilgili bir gaye de vardır. Toker, durumu şöyle açıklar: “Başka emirlerde ise Millî Şef ile hatta Millî Şef'in ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dostu düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün savaş yılları sırasında Cumhurbaşkanı'nı bir konserde, bir temsilde, bir at yarışlarında gösteren fotoğraflar “devlet zoru” ile gazetelerde çarşaf çarşaf yayımlandı¹⁸⁵. Bu yazı serisinin araştırmalarını yaparken *Vatan* gazetesinin 15 Haziran 1944 günlü sayısında rastladığım bir “havadis”e gülmekten kendimi alamadım: ‘Sayın Bayan İnönü Münakalat (Ulaştırma Bakanlığı) Vekâletinin telgrafçılık kursunu açmıştı!’. ‘Sayın Bayan İnönü'nün böyle şeylerden nasıl, hiç ama hiç hazzetmediğini bildiğim için.. Gene gayet iyi hatırlarım. Bir gün *Cumhuriyet* gazetesine Basın Müdürlüğü'nden telefon edilmişti ve ‘Sayın Bayan İnönü'nün İstanbul'u teşrifleri’ haberi

¹⁸² Metin Toker, *a.g.e.*, s. 21-22.

¹⁸³ 27 İkinciteşrin 1940 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinin birinci sayfasında “Başmuharririmiz bildiriyor” vurgusu ve Yunus Nadi imzası ile verilen “Ankara’da Görüş” başlıklı haber, İtalya’nın Yunanistan’ı işgalinden Almanya’nın bilgisinin olmadığı yolundadır: “Herhalde İtalya’nın Yunanistan’a taarruzunda Almanya’nın muvafakati ve hatta malûmatı olmadığı kat’i olarak tespit edilmiş gibidir.” Almanya ile kader birliği eden İtalya’nın bir ülkeyi işgal hareketinden müttetikinin haberdar olmaması mümkün müdür? İtalya’nın çekildiği yerleri Almanya’nın işgal etmesi (12 Ada gibi) organik bağın olduğuna açık işaret değil midir? Yunus Nadi’nin gazete sahibi güçlü gazeteci, milletvekili olarak açıklamasının, Almanya’ya yönelecek tepkileri yumuşatmaya dönük olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Bu dönemde, bir kesim bürokrat ve okumuş arasında Hitler tipi bıyık, saç modası bile gelişmeye başlamıştır. **Cumhuriyet**’in 27 Birincikanun (Aralık) 1940 sayılı nüshasında Kars Valiliğine atanan bir bürokratin, yanlardan kesilmiş bıyıkları ile saç tipini gösteren fotoğrafı, yeni modayı yansıtır durumdadır.

¹⁸⁴ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 22. Toker’in anlattığına göre, “Hava durumuyla ilgili yasaklar da iki tarafın uçaklarına bunun bir işaret yerine geçmemesi gayesini” gütmektedir.

¹⁸⁵ 10 İkincikanun (Ocak) 1945 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinin manşeti: “Birinci İnönü-Türk Ordusunun İstiklâl Savaşı’nda kazandığı ilk zaferin 24 üncü yıldönümü”dür. Gazete, İnönü’nün çerçeve içinde büyükçe bir asker fotoğrafını da başsayfaya koymayı ihmal etmez. Bilindiği üzere ilk zafer, İnönü’de değil, **30 Ekim 1920**’de Kâzım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu tarafından, Avrupa’nın “en güçlü ve modern istihkâmlarına” sahip Kars’ın düşman işgalinden kurtarılmasıyla kazanılmıştır. Kars’ın kurtarılması, yeni Türkiye Devleti’nin “ilk askeri zaferi”dir. Sıradan bir zafer de değildir. Çünkü, “Ters cephe” taarruzu ile Karabekir tarafından, Ermenistan Harbiye Bakanı Araratof, Genelkurmay Başkanı Vekilof, bir sivil bakan, Kars Kale Grup Kumandanı Primof dâhil, 3 general, 6 albay, 12 yarbay olmak üzere 1150 esir alınmıştır. Sayılan Ermeni kaybı 1110’dur. Buna karşılık 9 şehit, 47 yaralı verilmiş, 676 top, çok miktarda makinalı tüfek, her türlü mermi ve mühimmat ele geçirilmiştir (Karabekir, Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, c. 4, Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000, s. 1883; Esin Dayı, **Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan, ve Batum) Milli Teşkilâtlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997, s. 250-251).

birinci sayfada değil de, iç sayfada verildi diye bir güzel zılgıt geçilmişti.”¹⁸⁶ Zılgın sadece *Cumhuriyet* gazetesine ait değildir. *Tasvir* de bir telefonla, Basın Yayın Genel Müdürlüğü’nce uyarılmış, “Mevhibe Hanım’ın İstanbul’a geliş haberinin üçüncü sayfada verilmesi saygısızlık” olarak nitelendirilerek gazete ikaz edilmiştir¹⁸⁷.

“1944’lerde yavaş yavaş ve çok ihtiyatlı şekilde biraz muhalefet yapmaya yönelmiş olan *Vatan* ve *Tan* gibi gazetelerde bile Cumhurbaşkanı dalkavukluk etmek bir güven subapı gözüyle görülüyordu. İnönü zaferlerinin, Lozan’ın yıldönümlerinde İsmet İnönü’nün resimleri bunların birinci sayfalarını süslüyor¹⁸⁸, bugün insanı çok yadırgatan bir üslup içinde Millî Şef’in şahsına alkış tutuluyordu. *Tan*’ın 31 Mart 1945 tarihli sayısında hâlâ, “Başbuğumuz Millî Şef İnönü”nün 2. İnönü Zaferi kutlanıyordu.”¹⁸⁹

Dönem gereği, basın komşularımız hakkında bile haber kaynağı, Avrupa basını ve haber ajanslarıdır. Suriye’den Fransız kuvvetleri çekilmekte, ortam gergin bulunmaktadır. Devlet gazetesi olarak *Ulus*’un kaynağı A.A., AA.’nın kaynağı da *Times* gazetesidir¹⁹⁰.

Çok Partili Hayata Isınma

İnönü’nün, 19 Mayıs 1945, demokrasiye geçiş konuşması üzerine ilk kurulan parti, 18 Temmuz 1945’te, zengin işadamı Nuri Demirağ’ın Millî Kalkınma Partisi olur. Nuri Demirağ, kurduğu uçak fabrikasının, üretim bütün yurt çapında deneme uçuşları yaptırarak geliştirdiği uçak modelleriyle birlikte iflas ettirilmesi üzerine siyasete atılmıştır¹⁹¹. Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş, Cevat Rifat Atilhan gibi tanınmış kimselerle birliktedir. Basın, “icazetli” olmayan Millî Kalkınma Partisi’ni (MKP), “Kuzu Partisi” diye anarak ötekileştirir. Bunun üzerine, Nuri Demirağ’ın uçak sanayi, parti dışında önemli girişimlerinden biri de çıkardığı gazeteler olur. 1948’de *Yurtta Kalkınma* isimli gazetesi kapanınca, *Tez Kalkınma* adıyla yeniden yayımlar. *Tez Kalkınma*, İnönü devrinin en ilginç gazetelerinden birisidir¹⁹². Daha sonra gazetenin adı, *Öz Kalkınma* olur.

1945’ten itibaren ikinci parti ardından üçüncüsünün kurulması, basın alanında zenginleşmeyi tetiklemiştir. CHP için *Ulus* gazetesi ne ise, Millî Kalkınma Partisi için *Tez Kalkınma*, Demokrat Parti için *Zafer* o olmuştur. Yeni parti aynı zamanda yeni gazete, yeni dergi anlamına gelmektedir. Ayrıca bu ortam, her düşüncenin, basın yoluyla kendi sesini duyurma çabasını kolaylaştırmıştır. 1946’dan sonra basında patlamanın yaşanması, çok partili hayatın tabii bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tek partili ortamın monotonluğunun birden uç düzeyde tersi yaşanır. MKP gibi, 1946’da Türkiye Sosyalist İşçi, Köylü Partisi, Sosyal Demokrat Parti, İslâm Koruma Partisi dâhil

¹⁸⁶ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁸⁷ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 257.

¹⁸⁸ “Büyük Günümüz: Lozan/Merasimle Te’sit Edildi Bütün Millet Şefine Tâzimlerini Sundu, **Tasvir-i Efkâr**, 25 Temmuz 1940, s. 1.

¹⁸⁹ Metin Toker, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁹⁰ “Kuzey Suriye’de son derece gergin bir hava esiyor”, **Ulus**, 26 Haziran 1945, s. 1; “Türkiye-Suriye sınırında/ Fransız karakollara Arap çeteleri birçok baskınlar yaptı”, **Ulus**, 28 Haziran 1945, s. 1, 3.

¹⁹¹ **Cumhuriyet** gazetesinin 8 Birincikanun 1940 tarihli kuyruğunda Ay-Yıldızlı uçak fotoğraflı başsayfa haberi şöyledir: “Türk çelik kartalları/Bize, ayda 400 tayyare yapan Hava Endüstrisi ve 3000 tayyare, 15000 teyyareci lâzım.” Kendi kurduğu Gök Okulları, yetiştirdiği pilotlarla, ürettiği uçakları ilden ile semalarda sergileyen Demirağ’ın millî emek ve başarısı, savaş döneminin ihtiyaçlarına rağmen değerlendirilmemiştir.

¹⁹² *Tez kalkınma*’nın manşeti, mevcut yönetim için görülmemiş düzeyde suçlama içermektedir: “Ordu hizmetinden kaçanlar, mebusluğu cankurtaran simidi olarak kullananlar”, **Tez Kalkınma**, 23 Temmuz 1948, s. 1. Gazete, manşet altında, “Meydanda top, tüfek varken fare deliklerine girenler şimdi, kahramanlık rolünde bulunuyorlar!”, “Vatana ihanet edenlerin kıyafet değiştirerek ve millî bir kahraman edasile saltanat sürmelerine müsaade olunmamalıdır” ithamına yer verir.

1950'ye kadar 22 parti kurulur. Demokrat Parti dışındakiler, “kuzu, irtica, dış ilişki” vb. gerekçelerle kapatılır. Çünkü demokrasi sistemi, ABD modelinde olduğu gibi iki partili esasas üzerinden düzenlenmiştir¹⁹³.

Gazetecilerin, yeni gelişmelerle irtibatı sıkıdır. Demokrat Parti'nin kuruluşunda Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras da Bayar ve Menderes'in yanında yer alırlar. Hatta partinin “isim babası” Yalman'dır¹⁹⁴. Basın içinde CHP'li başyazarlar (Y. Nadi-*Cumhuriyet*, F. R. Atay-*Ulus*, N. Sadak-*Akşam*, A. Us-*Vakit*), yeni partinin de CHP'den koptuğunu, programının aynı olduğunu, Kemalist parti olduğunu telkin ederler. Maksat, aynı olduğunu anlatarak, DP'nin büyümesinin önünü kesmektir. CHP, emrindeki basını; haber, yayın konusunda etkin bir şekilde kullanır¹⁹⁵. Tek dereceli, “açık oy-gizli sayım” esaslı 21 Temmuz 1946 seçimleri, sonuçları itibarıyla çok tartışılır. CHP 395, DP 66 milletvekili çıkarır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe, 24 Temmuz'da bir bildiri yayınlamak, gazetelerde seçim sonuçları ile vatandaşları şüpheye düşürücü haberlerin yayınlanmasını yasaklar. *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazeteleri, DP Genel Başkanı Bayar'ın, seçimlere fesat karıştırıldığını iddia eden açıklamasını yayınladıkları için kapatılır. Aynı haberi veren *Tanin* kapatılmaz. Çünkü *Tanin* hükümet yanlısıdır¹⁹⁶. CHP'li basında özellikle Amerika'da vefat eden Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini getiren Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişi (5 Nisan 1946), Amerikan yanlılığının açığa vurulma tarihi olur¹⁹⁷. Rusya'nın Türkiye'den toprak istemesi üzerine, siyasi sistem ve bağımsızlıkta, yeni kurtarıcı model güç keşfedilmiştir. “Amerika'nın keşfi”, yeni bir manda zihniyetinin üretilmesinde etkin ve çok pahalıya malolacaktır. Yerel ve yaygın basında, Amerikan ajanslarının, klişesi ile servis ettiği haber ve yazılar boy gösterir. Artık Türk kamuoyunda Amerika (ABD), “Hür Dünyanın/Demokrasinin Kalesi”, “Demokrasinin Koruyucusu”, “Dost ve Müttefik” bir ülke gibi ifadelerle zihinlere yerleştirilmeye çalışılacaktır¹⁹⁸. Türkiye, Mecliste Japonya ile ilişkileri kesme kararı alır. Kararı manşetten veren *Cumhuriyet*'in gerekçesi şöyledir: “Hükümet dostumuz Amerika'nın temennisi ve müttefikimiz İngiltere'nin de buna müzaheretini üzerine meseleyi Meclise sevketti.”¹⁹⁹ Bu algıyı, Türkiye-ABD ikili anlaşmaları, 1947

¹⁹³ Amerika'daki Cumhuriyetçi, Demokrat Parti benzerliği Türkiye'de de oluşturulmuştur.

¹⁹⁴ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s. 223-227; Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1321-1322. *Vatan* aynı zamanda sayfalarını DP kurucularına açar. M. Fuat Köprülü, *Vatan*'da yazar (Ne Yaptık? Neler Yapmak Zorundayız?, **Vatan**, 29 Ekim 1949).

¹⁹⁵ Nadir Nadi, “Koyu CHP'liyiz” demektedir. Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 418, 420, 441. **Ulus**, 5 Mart 1947'de “DP bir çözüntü halini gösteriyor” başlığını kullanır. Haber içinde ise, “Her gün binlerce vatandaş yazılmak için CHP'ye müracaat etmektedir” ifadesi bulunmaktadır. Balıkesir gazetelerinde bile DP'nin dağıldı, dağılacak, istifalar arttı gibi haberler verilir.

¹⁹⁶ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 440.

¹⁹⁷ Falih Rıfkı Atay, 5 Nisan 1946 tarihli **Ulus**'ta, Amerika'nın hür, eşit ve egemen milletlerin, ortaklaşa güvenliğine dayanan, harpsiz, saldırsız, sadece ahlâk ve kanun bağlarıyla anlaşmaların hüküm sürdüğü bir dünya istediğini yazar. “Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür. Missouri'nin seferinde ne gösteri, ne gösteriş aramak doğrudur. Ancak Amerikan azminin saldırıları önlemek, milletleri hürriyet içinde barış ve güvenliğe kavuşturmak olduğunu bilenler, sadece bu azmi selamlayan kuvvetin yenilmez örneğini seyrederek, itimatlarını artırmakta haklıdırlar. Missouri zırhlısı yanındaki harp gemileriyle İstanbul'a gelen, amiral, subay ve erler bu sabahtan beri Türk Milletinin arasında, her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirlerdir.” Ahmet Emin Yalman'ın, 6 Nisan 1946 tarihli **Vatan**'daki övgüleri Atay'dan geri kalmaz: “Bu koca dövüş gemisi, bütün insanlara ferahlık ve güven telkin edecek bir barış kaynağıdır, çünkü insanlığa karşı cinayet işleyebilmek şöyle dursun, başlıca vazifesi, cinayeti önceden önlemek ve dünyanın asayişini korumaktır.”

¹⁹⁸ İbrahim Bozkurt, **Türk Kamuoyunda Amerikan İmgesi 1945-1980**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2008, s. IV vd.

¹⁹⁹ “Japonya ile münasebetlerimizi kestik”, **Cumhuriyet**, 4 İkincikanun/Ocak 1945, s. 1. *Cumhuriyet* ertesi günkü manşetinde, Japonya ile münasebetleri kesme kararının, “Amerika ve İngiltere'de büyük bir memnuniyet”

Marshall Yardımı vb. gelişmeler büyümeye devam etmiştir. CHP'li basın, 1946'dan sonra, Sivas Kongresi'ne yazdığı uzun mektupla, "Amerikan Mandacısı" olarak adı çıkan Halide Edip'in rolündedir²⁰⁰.

Türkiye-Amerika yakınlaşmasını, Rusya hızlandırır. 8 Ağustos 1946 Rus notası (Boğazlar rejimini Karadeniz'e sahili olan devletler düzenlemeli), Rus gazetelerinin "Mahabat Kürt Cumhuriyeti" (Türkiye-İrak-İran'da) kurulması teklifleri hızlandırıcılardandır²⁰¹. İngiltere'nin yerini Amerika'nın aldığı, Amerikan emperyalizminin, Türkiye'ye girmesinin meşrulaştırıldığı bir süreç başlamıştır. İlk Amerikan üslerinin kurulma anlaşmasının, bu dönem yapılması anlamlıdır.

Türkiye, Sovyetler ilişkisinde gerginlik; içeride ordu, millî birlik ve bütünlüğe vurguyu artırmıştır. 21 Aralık 1945 tarihli *Ulus*'un sürmanşeti, "Meclisten Orduya selam ve sevgi/Türk Ordusu kendisine verilen vazifeyi daima şerefle başaracaktır/Meclis bu husustaki güven ve inancını yüce orduya bildirdi" ifadelerini taşımaktadır. İkinci önemli haber, Kâzım Karabekir'in anlamlı sözleridir: "Boğazlar Türk Milletinin boğazı ve Kars yaylası da belkemiğidir"²⁰². Gazete, "Türk Milletinin kati ve açık kararı/Bir karış Türk toprağı için/Bütün Türkiye ateşe atılmaya hazırdır" manşetini yayınlar²⁰³. Ertesi günkü haber başlığı, "Rus istekleri/ Trabzon'da büyük bir asabiyetle karşılandı/Halk gazetesi diyor ki/Biz Sevres'i bu zilletlere katlanmak için yırtmadık"²⁰⁴. "Rus istekleri karşısında/Trabzon'da tepki çok şiddetlidir"²⁰⁵. "Sinir harbi Türkiye'yi daha kuvvetlendirmiştir/Rus istekleri, Türk Milletini Hükümet etrafında daha çok birleştirmekten başka bir işe yaramadı", "Rus istekleri karşısında/Hatay'da büyük bir miting yapıldı/Yabancı basın da Türkiye'nin asla boyun eğmeyeceğini yazıyor"²⁰⁶.

Fakat totaliter yaklaşımdan, bir söz ve emirle demokrasiye geçiş kolay değildir. Konu, temelde zihniyet sorunudur. 1946 seçimlerinden sonra Recep Peker hükümeti döneminde (7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947), basın suçları daha ağır şartlara bağlanmaya, siyasi partilerin parti binaları dışında, siyasi çalışma ve toplantı düzenlemeleri yasaklanmaya başlar. Basın genelde DP'ye meyletmiştir. CHP'yi destekleyen "kadrolu" bazı gazeteler dışında, basın genelde DP yanlısı olmuştur. Gazete kapatmalar devam eder. *Demokrat İzmir*, *Yeni Asır*, *Kuvvet*, *Tasvir*, *Demokrasi* gazetelerinin 11 mensubu tutuklanarak İzmir Cezaevine konur. Yalnız rüzgâr yön değiştirmiştir. Bu gazetecilerin yargılanmaları sırasında halk, mahkeme önünü doldurur. Menderes'in de mahkeme önüne gelerek destek verdiği gazeteciler, berat eder.

DP liderleri, bu dönem yaptıkları konuşmalarda basın özgürlüğünün önemine dikkat çekerler. Adnan Menderes, 13 Eylül 1946 tarihinde Mecliste, Basın Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında görüşmenin yapılmasını bile, basının lehine bir gelişme olarak kaydeder. Değişiklik görüşmeleri, basının hükümetçe, vatandaş hürriyetlerine saygılı, devlet ve millet menfaatlerine hizmet ediyor görülmesinin bir sonucudur. "Anayasa vatandaşa fikir hürriyetini tabii haklarından olarak tanımaktadır. Devlet ve milletin asıl menfaati, işte bunun

---

meydana getirdiğini kaydeder. Haberin uzantısı şöyledir: "Şehrimizdeki Japon tebası gözaltı edilecek-Dâhiliye Vekâleti dün Vilâyete Meclis'in kararını bildirdi", *Cumhuriyet*, 5 İkincikanun/Ocak 1945, s. 1.

²⁰⁰ Falih Rifkî Atay, 15 Mart 1947 tarihli *Ulus*'taki "Barış Kurucusu Amerika" başlıklı yazısında: "Amerika barışçı bir devlettir. Hürriyet ve hukuk temeli üstüne dayanan bir dünya nizamı ister" der.

²⁰¹ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 458.

²⁰² *Ulus*, 21 Aralık 1945, s. 1.

²⁰³ *Ulus*, 26 Aralık 1945, s. 1.

²⁰⁴ *Ulus*, 27 Aralık 1945, s. 1.

²⁰⁵ *Ulus*, 29 Aralık 1945, s. 1.

²⁰⁶ *Ulus*, 31 Aralık 1945, s. 1.

tahakkuk ettirilmesindedir. Yoksa vatandaş hak ve hürriyetlerini ortadan kaldıranlar hep vatandaş hak ve hürriyetlerini sağlamak istediklerini ileri sürmüşlerdir. Matbuatın yıkıcı bir kuvvet saltanatı olabileceğinden bahsolunurken bütün dünyada şahıs veya zümre saltanatı kurmak veya idame etmek isteyenlerin bilhassa son on beş, yirmi sene içinde millet ve memleket menfaatlerini ileri sürerek ne parlak külliyyat ve edebiyat vücuda getirdikleri, asla unutulmamalıdır. ..Açık hakikat şudur ki, vatandaş hürriyetine saygı göstermek millet ve devlet menfaatlarına hadim olmak gibi tabirler altında Hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek istenmektedir.”²⁰⁷ Menderes, “sevilmediği takdirde” bir gazetenin bakanlar kurulu tarafından “sebeup gösterilmeden”, düne kadar kapatılabildiğini belirtir. Çünkü basın “ancak demokratik şartlar altında süratle gelişebilir. ..Matbuat hürriyeti sadece birkaç yüz gazetecinin hürriyeti değildir. Matbuat hürriyeti bütün millet fertlerinin malı olan bir hürriyettir. Matbuat hürriyetinin daraltılması ve kaldırılması halinde milletin bütün fertleri kendi hürriyetlerinden mahrum edilmiş olduklarını hissederler.” Matbuat Kanunu, “ağır hükümler taşımakta en ileri kanunlardandır.” 50. maddenin kaldırılması, seçimlerin tek dereceli yapılmasının kabulü gibi, iktidar partisindeki yönelişler, demokratikleşme meyli olarak değerlendirilmelidir. “Anayasanın vatandaşlara verdiği hak ve hürriyetler teminat altında bulunmadıkça memlekette demokrasiden ve hak ve hürriyetlerden bahsetmeğe imkân yoktur.” Basın hürriyeti, vatandaş hak ve hürriyetlerine teminat teşkil etmektedir. Onun için daha ileri gidilemediğinde, mevcut haklardan geriye gidilmesine izin verilmemesi gerekmektedir²⁰⁸.

DIŞ ETKİ VE ÖNE ÇIKAN BAZI HABERLER

Harp yıllarında en çok tartışılan konulardan birisi Alman propaganda ve nüfuzudur²⁰⁹. Meclis ve hükümette bu konu dikkate alınmıştır. Belgelere yansıyan yüzü ile Alman propagandasına karşı bazı tedbirler alınmıştır. Trabzon Valisi (Sabri Adal), 21 Nisan 1940 tarihli şifre yazısı ile Alman Radyosunun “millî siyasetimizi tenkit edici muzır propagandalara sistematik şekilde devam” ettiğini bildirir. Buna karşılık İstanbul basınında olduğu gibi Trabzon’da da *Yeni Yol* gazetesi, Alman siyaseti aleyhine makaleler yayınlamıştır. Valilik, “Alman radyo neşriyatının umum mahallerde intişarını önleyici bazı gizli tedbirler” almış ise de farklı yerlerde bu tedbirler etkili olmadığı için menfî propaganda, çevreye aksedip, etkili olmuştur. Valiliğin bu şifre telgrafi üzerine İçişleri Bakanı, Başbakanlığa 2 Mayıs 1940 tarihli yazısını yazar. Buna göre, Alman basını ve radyosu yayın yaptıkça karşı yayınlar olacaktır. Alman Radyosu son günlerde bazı “Türk gazeteleri ile doğrudan doğruya münakaşaya girişmektedir”. Dışişleri Bakanlığının, gazetelerimizi, “zaruri münakaşa ve mübaheselere sevk

²⁰⁷ BCA, 030-0-001-000-000-11-65-8.

²⁰⁸ BCA, 030-0-001-000-000-11-65-8.

²⁰⁹ Erkilet, Berlin’de Hitlerin, Göbbels’in yönetiminde Propaganda Bakanlığı olduğunu anlatır. Kendisine, ayrı bir birim olarak Alman askerî kurmay Propaganda Dairesi gezdirilir. “Alman teşkilâtçılığının, Alman muntazam çalışma kudretinin bir” örneği sayılan askeri propaganda merkezinde sadece sansür şubesinde 500 kişi çalışmaktadır. Merkeze bağlı ikinci şubede, “dünyanın her tarafından harple ilgili her nevi malûmat” toplanmaktadır. Beş kıtanın önemli yerlerinden, doğrudan doğruya ve vasıtasız temas kuracakları adamları bulunmaktadır. Olup bitenler, “hemen ve derhal Propaganda Dairesine telli ve telsiz telgraf ve telefonla” öncelikle bu şubeye bildirilmektedir. Ardından haberler, “Üçüncü şubede süratle tasnif, tertip ve Almancaya tercüme edilerek hemen çoğaltılıp” ilgili yerlere sevk edilmektedir. “O suretle ki, herhangi bir memleketin meselâ sabah gazetelerinde çıkan ehemmiyetli haber ve ehemmiyetli yazıların hülâsa tercümeleriyle radyo ve ajanslarının verdiği haberleri, Alman başkumandanlığının Berlin’deki Propaganda Dairesine en geç öğleye kadar, tercüme ve tasnif edilmiş, çoğaltılarak icap eden yerlere sevk olunmuş ve asılları ile müteaddit ihtiyat kopyaları dosyalanmış bulursunuz. Bunların ne suretle mükemmel ve seri, aynı zamanda tam bir sükûnet ve sessizlikle yapıldığını anlamak için insan bu daireyi görmelidir.” (Erkilet, **a.g.e.**, s. 232-234).

eden bu kabil radyo” yayınlarına karşı gerekli teşebbüslerde bulunması temin edilmelidir²¹⁰. Bu gelişmeler, Matbuat Umum Müdürlüğü’nün 17.10.1939 tarihli emirleri basına tebliğ edildiği halde yaşanmıştır.

Karabekir, bizim radyo yayınlarının İngiliz yanlılığına takılmıştır. Parti içinde ve yayın hayatında dış etki hissedilmektedir. Paşa, CHP milletvekili olarak, Başbakan ve Parti Reis Vekili tarafından cevaplandırılması talebiyle, şu soruyu sorar: “Radyomuzda, Radyo Gazetesi adı altında her gece yapılan siyasi ve askeri neşriyat ile muayyen günlere resmi sıfatı olanlar tarafından ileriye sürülmüş siyasi ve askeri mütalaaların resmi bir mahiyet ve kıymeti ve parti ile münasebeti var mıdır?” Başbakan Refik Saydam’ın cevabı, “Radyo Gazetesi resmi değildir. Fakat altı kişilik bir heyet idare ediyor. İki kurmaydır. Neşriyatı bu heyet hazırlıyor. Hükümet kendi fikirlerini bu neşriyata ara sıra karıştırıyor. Parti ile münasebeti yoktur” Meclisteki görüşmelerinde Başbakan, Karabekir’e, “Radyo Gazetesi’nin parti ile alakası olduğunu kim söyledi? Bunun katıyen bir alakası yoktur. Bu hususta bir şey mi işittiniz?” diye sorar. Karabekir’in cevabı, basın-yayındaki etkileşimle ilgilidir: “Askeri ve siyasi çok yaveler yapıyor ve çok da İngiliz taraftarı görünüyor. O kadar ki, Londra’nın Türkçe neşriyatı bile bunun yanında daha ağır başlıdır. Herkes bizim radyoya, “Radyo Sterlin” diyor. Parti namına söz söylemediğini Grubun işitmesini muvafık görmüştüm. Radyo gazetesini okuyan Nurettin Artam’ın da Türk olmadığını ve Mütareke’de Beylerbeyi’nde bir tekke şeyhliği yaptığını bir Afganlı veya Hintli hüviyetiyle meşgul bir kimse olduğu ve İngilizlerden de 300 lira maaş almakta olduğu söyleniyor!..” der. Başbakan, aynı şahsın “Toplu İğne” imzasıyla gazetelerde yazdığını, babasının tekke şeyhi olduğunu belirtir. Karabekir, babasının ölümünden sonra aynı tekkede şeyhlik yapmış bir “gayri Türk” olduğunu vurgular. Fakat tek partinin Başbakanına, “Partide ecnebi sefaretlere casusluk edenler bulunduğu şüphesi var: Çünkü her şeyi haber alıyorlar. Kimlerden şüphelenmek doğru olur?” sorusunu yöneltir²¹¹.

Dış etki, devletin dış politikası üzerinde de kendisini hissettirmiştir. Silivri, Karadeniz göçmen olayları bunu açıkça göstermektedir²¹².

²¹⁰ BCA, 030-0-010-000-000-85-559-6.

²¹¹ Karabekir, Kâzım, **Ankara’da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi –CHP Grup Tartışmaları-**, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 308, 314-316.

²¹² 12 Aralık 1940’ta kıyıya yüz metre gibi Silivri açıklarında, Varna’dan (Bulgaristan) Filistin’e giden 380 kişilik bir Yahudi yolcuyu taşıyan gemi parçalanır. *Cumhuriyet* haberi şöyle verir: “Silivri önünde bir gemi battı, 200 kişi boğuldu-Bulgaristan’dan Filistin’e gitmek için yola çıkan Musevilerin bindikleri gemi parçalandı, boğulanların ekserisi çocuk ve kadın” (**Cumhuriyet**, 13 Birincikanun (Aralık) 1940, s. 1, 5). Uruguay bayrağını taşıyan, Rus bir kaptanın yönettiği iki Rus tayfalı yelkenli gemi, Yeniçiftlik civarında bulunan kazıklar üzerine düşerek parçalanmıştır. Dalgaların sahile vurduğu “erkek, kadın, çocuk cesetleri, yürekler acısı bir manzara teşkil” etmektedir. Gazete ertesi günkü haberini, “Silivri faciasının blançosu-122 kişi kurtarıldı, 103 ceset toplandı, 127 kaza kurbanın ölüleri meydanda yok” başlığı ile birinci sayfadan verir. Dört ayrı fotoğrafla desteklenen haber, “muhabirimizin hadise yerinde tespit ettiği feci tafsilat” açıklaması ile verilmiştir. Fotoğraflarda, sahile vurmuş gemi parçaları, kurtulan kazazedeler gözükmektedir. Gazete, kazayı bu defa, farklı anlatır. Uruguay bandralı 100 gros tonluk Salvador yelkenlisi, artan fırtınaya rağmen yoluna devam etmesi üzerine, Büyükçekmece önlerinde fırtına artmıştır. Kaptan geri dönmek ister. Fakat başaramaz. Cambaz Burnu önlerine geldikleri zaman yelkenlinin filokları parçalanır, manevra kabiliyetini kaybeder. Sahile yakın yerde

Boraltan Faciası

demir atar. Üç kulaç derinliğe kadar kıyıya yaklaşır. Ufak kayalara vurarak delinir, batmaya başlar. Ahşap ve eski olduğu için parçalanmaya başlar. Facia yeri ile asfalt arasında bir buçuk kilometrelik mesafe, yarı çıplak, çırılçıplak kazazede dolar. Bir kilometre yürüdükten sonra ölen bir kadın da vardır. Vasıtalarla Silivri Sinagoguna taşınan insanlar için ateş yakılıp, battaniye dağıtılır (**Cumhuriyet**, 14 Birincikanun (Aralık) 1940, s. 1, 5). Ölenler Silivri Yahudi mezarlığına gömülür. Gazetenin bahsetmediği felaketin kaynağı, Nazi Almanyası ve bu devletle yakın ilişki içindeki mevcut yönetimdir. Aslında 6 Aralık'ta yola çıktıktan üç gün sonra İstanbul Boğazı'na giren gemi, bir süre Boğaz'da demirlemeyi talep etmiştir. Harbin lehine geliştiği sıralar, Nazi Almanyası'yla sıkı ilişkiler içerisindeki Türk Hükümeti, 5 gün sonra İstanbul Boğazı'ndan ayrılma uyarısında bulunmuştur. Altı gün içerisinde bazı Yahudi kuruluşları, gemidekilere yardım etmeye çalışmışlarsa da yardım, hükümet tarafından engellenir. Kazadan kurtarılanlar, İstanbul'a Galatasaray'da Minare sokak 17 numaradaki "B'nai B'rith"- Bene Berit (Ahit'in Çocukları) binasına götürülürler. Hükümet, bu insanları Bulgaristan'a geri göndermek ister. İki ülke arasında sert notalaşmalar yaşanır. Kazazedelerin bir kısmı çeşitli yöntemler, illegal yollarla Filistin'e ulaşır. Salvador faciasından sonra kurulan İsrail Hükümeti, geniş çaplı bir araştırmaya girişir. Silivri Yahudi Mezarlığına defnedilen yolcuların cesetleri, 31 Ağustos 1964 tarihinde İsrail'e götürülerek Herlz Dağı'nda tekrar toprağa verilir. Salvador trajedisi, Yönetmen Nissim Mossek'in 2006 yılında çektiği "The Ship of Shattered Hopes" adlı bir belgesele konu olur. Filmin bazı sahnelerinin çekimi için günlerce Silivri'de çalışmalar yapılır. <http://lcivelekoglu.blogspot.com.tr/2013/12/73-yil-once-bugun-bulgaristandan-kacip.html>, Erişim: 7 Kasım 2014. Buna benzer bir facia iki yıl sonra Karadeniz'de yaşanır. Bu defa olayın adı Struma Fâciası'dır. Nazilerden kaçan Yahudileri, Filistin'e götürmek üzere Romanya'dan yola çıkan Struma gemisi, İstanbul açıklarında bir Sovyet denizaltısı tarafından batırılmış, 768 kişi ölmüştür. Olayın özünde, 1941 yılında Romanya'nın Yaş şehrinde 4 bin Yahudi'nin Nazilerce katledilmesi üzerine, Romanya Yahudilerinin Filistin'e gitme çabası vardır. Türkiye karasularını kullanarak Filistin'e geçmeyi planlayan Romanyalı zengin ve entelektüellerden bir Yahudi grubu, aralarında topladıkları para ile *Struma* adlı, 46 metrelik Panama bandıralı, bir Bulgar kömür gemisini kiralamışlardır. 12 Aralık 1941'de Romanya-Köstence limanından yaklaşık 790 yolcu ve 10 mürettebatla kalkan geminin motoru, İstanbul'a ulaşmadan açık denizde arızalanır. Yolcular, aralarında topladıkları para ve mücevherler karşılığında, yakından geçen bir geminin mürettebatına, gemiyi onartırlar. Gemi, ikinci bir motor arızası üzerine, 15 Aralık'ta İstanbul Boğazı, Sarayburnu açıklarına demir atar. Almanya'nın İstanbul büyükelçisi, gemide salgın hastalık olduğu ihbarında bulunur. Yolcuların karaya çıkarılmaması konusunda baskı yapılır. Geminin yola devam etmesine de yolcuların karaya çıkmasına da izin verilmez. Filistin vizesi bulunan birkaç yolcu, İngiliz hükümeti onayıyla; bir aile de ABD isteği, Vehbi Koç'un Türk hükümeti nezdindeki girişimleriyle gemiden indirilir. 9 hafta boyunca kıyıda demirli vaziyette bekleyen gemiye, Kızılay ve İstanbul'daki Yahudi toplumu tarafından yardım malzemeleri ulaştırılır. Struma'nın arızalı olan motoru, tamir edilmek üzere sökülür. Gemide kalan yolcuların akıbeti ile ilgili haftalar süren müzakereler sonuç vermeyince, 23 Şubat 1942'de Türk hükümeti, motoru çalışmayan gemiyi, Karadeniz'de Şile açıklarına çektirir. Gece boyunca sürüklenen gemi, 24 Şubat sabahı büyük bir patlamanın ardından batar. 103'ü çocuk olmak üzere 768 kişi ölür. Sadece 20 yaşında bir yolcu, ölmek üzereyken Türk Kurtarma Kayığı tarafından bulunup karaya çıkartılır. Struma'nın neden battığı uzun süre bilinemez. Sağ kurtulan tek yolcu olan David Stoliar, İsrail Silahlı Kuvvetler Radyosuna verdiği demeçte; geminin bir Türk torpido botunun açtığı ateş ile batırıldığını iddia eder. Fakat 1960'larda Sovyet arşivlerinden çıkan belgeler, Struma'nın Sovyet denizaltısı Shch-213 tarafından torpido ile vurularak batırıldığını ortaya koyar. Aynı denizaltı, 23 Şubat akşamı Türk kargo gemisi Çankaya'yı da batırmıştır. Sovyet denizaltısı, Nazi Almanyası'na stratejik malzeme akışını önlemek amacıyla Karadeniz'e giren tüm tarafsız ya da düşman gemilerini batırması yönündeki gizli talimatı yerine getirmektedir. Olaydan sonra dönemin başbakanı Refik Saydam'ın sözleri önemlidir: "*Türkiye başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlara mekân olamaz.*" (http://tr.wikipedia.org/wiki/Struma_Olay%C4%B1, Erişim: 7 Kasım 2014). Nazi etkisi, siyaset üzerinde 1943'e kadar devam edecektir. Böylesine bir Yahudi göçü, Ocak 1945'te *Cumhuriyet*'in iç sayfalarında küçük bir haber olarak yer alır. Romanya'dan İstanbul'a 620 Yahudi İstanbul'a gelmiş, tifüs salgınından dolayı "vagonlarında bit muayenesine tabi" tutulan Yahudiler, "hususî kamyonlarla" Filistin'e gitmek üzere Tuzla'ya sevk edilmişlerdir. Bkz. "Rumanya'dan 620 Yahudi muhaciri geldi", **Cumhuriyet**, 7 İkincikanun/Ocak 1945.

İkinci Dünya Harbi yılları Türkiye, zulüm, ölüm tehlikesinden kaçanların sığınağı durumundadır. Fakat dönemin tarafsızlık politikası, sığınmacıları korumayı; insani bir tavırdan çok, tarafsızlığın ihlali gibi algılar. Onun için sığınmacılar, korunmaz. Önceleri Hitler rejiminden kaçan Yahudi kökenli bilim adamlarına gösterilen yakınlık, Kırım, Kafkasya'dan gelenlere gösterilemez. Rusya'dan kaçıp gelen 195, Türk Saraçoğlu hükümeti tarafından Rusya'ya teslim edilir. Romanya'ya sığınan 30 bin civarındaki Kırım Türkünün, Türkiye'ye kabul edilmemesi de facia ile sonuçlanır. Çünkü Rusya'ya geri götürülen Kırımlılar, "Almanlarla işbirliği" yapmakla suçlanıp katledilirler. Ayrıca İstanbul'a 243, Yozgat'a 241 mülteci gelmiştir. Rusya'nın teslimini istediği sığınmacılar, teslim edilme endişesi ile büyük korku yaşarlar. "Gidersek bizi öldürecekler", "Bize kaçma süsü verin kurtulalım" derler. İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Başbakan Saraçoğlu'na Rusların iade isteğini sorar. Sonuçta mülteciler, Kars sınırında Boraltan Köprüsü'nde Ruslara teslim edilir. Köprüyü geçip hemen yanındaki tepe ardında, teslim eden Türk personel duyarken öldürülürler. Olayın öğrenilmesi bütün ülkede infial uyandırır. Olay, "İnönü'nün affedilmez hatalarından"dır²¹³. Gazeteci Yalman, Boraltan adını kullanmadan olayı, onursuz bir politika olarak değerlendirir: "Rus halkından bize iltica eden bir takım zavallılar, Müttefiklerin haksız ve manasız" baskıları karşısında Sovyetlere teslim edilmiştir²¹⁴. Bu durum, Türkiye'nin en zayıf devirlerinde bile yapmaya rıza göstermediği bir şahsiyet bozukluğudur.

İhtikâr/Karaborsa Duyarlılığı

Yunus Nadi, *Cumhuriyet*'teki 27 İkinciteşrin 1940 tarihli, "İhtikâr (vurgunculuk/karaborsa) da İddihar (gömüleme, yığma) da Fenadır" başlıklı başyazısında, "Memlekette, bilhassa en zaruri ihtiyaçlar itibarı ile herkese yetecek her şey vardır. Piyasadan bazı eşyayı ihtiyacımızdan fazla kaldırırsak diğer vatandaşların ihtiyaçlarını tazyik etmiş oluruz. Hükümetin bazı kimselerce yapılan bu telaşlı hareketlere karşı da tedbir almasına zaruret görülebilir."

Gazetelerde harp boyunca karaborsa haberleri yer alır²¹⁵. Ülkede karaborsayı önlemek üzere bir "Fiyat Murakabe Komisyonu" kurulmuştur. Fakat komisyon, polis ihbarı ile karaborsacı

²¹³ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 178-179. Bahadıroğlu, 1945'te bir ucu Türkiye diğer ucu Rusya'da olan köprüden Türkiye'ye sığınan 146 Azeri Türkü'nün teslimini anlatır. Sınır karakoluna sığınan Azeriler ve karakol görevlileri sevinç içinde iken, üst üste mültecilerin teslimi emri gelmiştir. Emrin dinlenilmemesi, vatana ihanet suçu olarak değerlendirilecektir. Buna göre, 146 kardeş göz göre göre, Stalin'in otoritesini sarsmamak için ölüme gönderilir. Çaresiz kalan Karakol Komutanı, "Bizi siz kurşuna dizin" diye yalvararak ağlayan 146 Azeriyi gözyaşları içinde Kızıldordu görevlilerine teslim eder. Azeri kafilesi, Boraltan Köprüsü'nü yarladıkları sırada, karşıdan yaylım ateşe tutulurlar. Buna rağmen, çoğunun son sözleri, "Yaşasın Türkiye" olur. Hepsi ölür. Yıllar sonra Azeri şair Elmas Yıldırım, bir zamanlar Boraltan Köprüsü'nde yaşanan derin acıyı "Dönek Kardeş" isimli şiirinde şöyle dillendirir: "Bizi siz öldürün, vermeyin Rus'a,/Yakışmaz Türklüğe, sığmaz namusa.../Vahşete göz yumup silkmeyin omuz,/Bizi siz öldürün, varsa suçumuz.../Men ne diyem o vefasız dağlara,/Öz gardaşı dönek olan ağlara". Yavuz Bahadıroğlu, Boraltan Köprüsü Faciası, *Yeni Akit*, 07.09.2012, <http://www.habervaktim.com/yazar/54105/boraltan-koprusu-faciasi.html>, erişim: 02.12.2014.

²¹⁴ Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1164. 1848 ihtilalcilerinin Rusya ve Avusturya-Macaristan'a teslimi reddedilmiştir. "Bu dürüst ve kahramanca hareket, o zamanlar lehimizde büyük bir sevgi uyandırmış ve Kırım Harbi'ni doğuran güzel ve asıl havayı" oluşturmuştur.

²¹⁵ "Dün mahkemede üç tüccar tevkif edildi", **Cumhuriyet**, 19 Birincikanun (Aralık) 1940. Haber spotunda, "Millî Korunma Kanununa muhalefet eden manifaturacı Refail Eli ve ortakları bir cürmü meşhurla yakalandılar" bilgisi bulunmaktadır. Haber içinde, Refail'in ortakları olan Muiz Fis, Muiz'in oğlu Hayim Fis'e, bir alıcıya faturasız ve normal fiyatın üzerinde bir miktar ile satış yaparken suçüstü yapıldığı bilgisi bulunmaktadır. **Tasvir-i Efkâr**, 5.01.1940, s. 2'de Üsküdar ve Kadıköy'de 11 karaborsacının yakalandığını haber verir. 7 İkincikanun 1941 tarihli *Tasvir-i Efkâr*'ın haberi ilginçtir: "Şehrimizde ilk defa olarak-Bir muhtekir bugün sürülüyor/Çivi saklayan bu adam iki sene Eskişehir'de kalacak ve 500 lira para cezası verecek". 22 İkincikanun (Ocak) 1941

olarak, on kuruşa aldığı makarayı on iki buçuk kuruşa satan, üstü başı perişan bir garibanı tutuklar. İstanbul Fiyat Murakabe Komisyonu Bürosu faaliyeti olarak haber yapılırca da büro şefi Ticaret Bakanlığı Müfettişi tarafından, Basın Kanununa dayanarak tezkip yayınlatılır²¹⁶. Gazeteler, var yere yok yere kanuna dayanarak tezkip yayınlatılmasından rahatsızdır²¹⁷.

Yunanistan İlgisi

İkinci Dünya Harbi yıllarında basında, garip bir Yunanistan yakınlığı ve ilgisi bulunmaktadır²¹⁸. Yunanistan'a duyulan yakınlık, yalnız basından ileri gelmemektedir. Basın, siyasi duruşun yansıtıcısı durumundadır. İşgal edilen, ardından iç çatışmaların girdabına düşen ülkede²¹⁹, fiyat pahalılığı, açlık hat safhadadır. Onun için Türkiye'den gemilerle Yunanistan'a gıda yardımı yapılır. İki yıl boyunca Yunanistan'a gıda taşıyan Kurtuluş gemisinin 1942'de batmasından sonra, aynı faaliyeti Dumlupınar gemisi sürdürür. Daha sonra Konya vapuru, gıda taşıma yardım faaliyetlerini devam ettirir²²⁰. Konya vapurunda bazı gazeteci ve yazarlar da bulunmaktadır. Yük boşaltılıncaya kadar limanda kalan bazı gazeteciler, dönüşte dizi yazı kaleme alırlar²²¹.

Ahmet Emin Yalman da Yunan hayırhahlarından birisidir: "Türkiye'de zihinleri uğraştıran başlıca konu, Alman işgali altındaki Yunanistan'ın açlığı ve çaresizliğiydi. Bütün bir millet, açlıktan ölmek durumunda görünüyordu. 'Kurtuluş' vapuruyla Yunanistan'a gönderilecek yiyecek maddeleri orada Hızır gibi bekleniyordu. 'Kurtuluş' her yolculuktan sonra, kocaman

---

tarihli **Tasvir-i Efkâr**, "Altı muhtekir daha adliye verildi/Bugün de diğer ihtikâr hadiseleri tedkik olunacak" haberini verir. 27 Şubat 1941 tarihli **Tasvir-i Efkâr**'da, "İki muhtekir kardeş 2 şer sene sürgün olacak/ Bunlarla beraber pil ihtikârı yapan bir başkası da mahkûm oldu" haberi yer alır.

²¹⁶ Necmi Erkmek, "Matbuat Kanunu 'Tekzip' Kanunu değildir", **Tasvir-i Efkâr**, 2.01.1940, s. 2.

²¹⁷ Bu tip tezkiplerden birisini, Basın Yayın Genel Müdürlüğü yayımlar. Tekzip şöyledir: "19 Sonkanun 1941 tarihli gazetenizin birinci sahifesinde Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından bir Devlet Salnamesi ihzar ve neşredilmek üzere bulunduğu hakkında çıkan haber hakikate uygun olmadığından tezkibini rica ederim. Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper". Bkz. "Matbuat Umum Müdürlüğünün bir tezkibi", **Tasvir-i Efkâr**, 22.01.1941, s. 3.

²¹⁸ 10 Birincikanun (Aralık) 1940 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinde Yunanistan ile ilgili sadece baş sayfada üç başlık bulunmaktadır. Yunus Nadi'nin başyazısı, "Yunan Zaferinin Kıymeti" başlığını taşır. Burada başyazar: "Komşu ve dost Yunanistan'ın maruz kaldığı tamamıyla haksız ve tamamıyla yersiz tecavüzü vatanperver bir mukavemetle karşılayan sadece durdurması bile büyük bir muvaffakiyet teşkil ederdi. Hâlbuki Başvekil General Metaksas'la, Başkumandan General Papagos'un artık dâhiyane diyebileceğimiz sevk ve idareleri Yunan milletinin yüksek hamiyeti ve Yunan ordularının kahramanlığıyla teyit olunarak şecaatli bir mukavemeti cesur ve atılgan hamlelerin zaferleri takip etti." Diğer başlıklar: "Yunan ileri harekâtı devam ediyor", "Bütün Yunanistan bayram yapıyor" şeklindedir. 11 Ocak 1945 tarihli **Cumhuriyet**, başsayfasında Yunanlıların sevincini ifade eden bir fotoğraf yayımlar. Fotoğraf, "Atina'ya paraşütle indirilen İngiliz takfiye kuvvetlerine halk" şarap ikram ederken çekilmiştir. 12 Ocak 1945 tarihli Cumhuriyet'in başsayfa haberi memnuniyet içermektedir: "Yunanistan'da iki taraf nihayet anlaşılabilir/Mücadeleye son verilmesinin kararlaştırıldığı bildiriliyor".

²¹⁹ "Yunan Kralı bir beyanname neşretti- Kral, Başpiskoposa, memlekette nizam ve sükûnu iade etmesi için bütün selâhiyetin verildiğini bildiriyor", **Cumhuriyet**, 1 İkincikanun (Ocak) 1945, s. 1.

²²⁰ "Konya vapuru dün Pire'den döndü", **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1945, s. 1.

²²¹ Namık Görgüç, bunlardandır. **Cumhuriyet** gazetesinde, "Yunanistan İntibaları" başlığı altında, Konya vapuru ile Yunanistan'ın Pire Limanına yapılan yolculuğunu, Atina'da Yalta Konferansından dönen İngiltere Başbakanı Churchill'in halka konuşmasını nakleder. Churchill, meydana Devlet Naibi Damaskinos'la gelir. Halk "hançerlerini yırtan bir heyecan içinde", "Zito! Megali Britenia, megalı Churchill" avazıyla bağırmaktadır. Konuşma içeriği hakkında bilgi vermeyen gazeteciye göre Churchill, "büyük adam", "simasındaki tatlılık ve tavırlarındaki sadelik (le) hakikaten emsalsiz" birisidir. Namık Görgüç, "Yunanistan İntibaları- Churchill Atina halkına nasıl hitab etti?", **Cumhuriyet**, 22.2.1945, s. 1, 2. Diğer yazıları: "Yunanistan İntibaları- Konya vapuru Pire'ye nasıl gidip geldi?", **Cumhuriyet**, 20.2.1945, s. 2; "Yunanistan İntibaları- Atina'da bir gün", **Cumhuriyet**, 21.2.1945, s. 2.

bir cenaze evi manzarasını andıran komşu memleketten yeni malumat getiriyor ve bunlar ‘Ölüm Diyarından Acı Haber’ gibi başlıklar altında gazete sütunlarında yer alıyordu.” Yunanistan’a yardım konusunda Basın Birliği de seferber olmuştur: “Türk Basın Birliği 19 Ocak’ta Ankara’da yaptığı yıllık balosunun hâsılatını, tam olarak Yunan gazetecilerine yardıma ayırdı ve bunlar ‘Kurtuluş’ vapuruyla yiyecek şeklinde yollandı. O günlerde Türkiye, Bulgaristan’a karşı Yunan hududunun bekçiliğini de yapıyordu. Kara gün dostluğunun icapları tam olarak yerine getiriliyordu.”²²²

Yunanistan ilgisi, sonra işgalden kurtuluş, yeni Yunan hükümetini bir başpiskopos yönetiminde oluşturma çalışmaları yapılırken de sürer²²³.

12 Ada

İnönü dönemi basınında 12 Ada ile ilgili haberlere de yer verilmiştir. Başlangıçta İtalyan, İngiliz, Alman uçak ve gemilerinin mücadeleleri ile ilgili olan haberler, sonra yerini 12 Ada’nın aidiyeti ile ilgili yazılara bırakmıştır. Bunlardan birisi, *Tasvir-i Efkâr*’da yer alan “12 Ada’nın bize iadesi rivayetleri” başlıklı, imza yerinde gazetenin adı bulunan başyazıdır. Kulaktan kulağa gelen duyumun kaynağı, Londra’da yayımlanan *Times* gazetesinin haberidir. Buna göre Hitler, Türkiye’yi kazanmak için İtalya’yı 12 Ada’dan bazılarının verilmesine iknaya çalışmaktadır²²⁴. Adalar işi, İtalya’nın Yunanistan’a saldırması üzerine, İngiltere’nin Yunanistan’a yardım ederken, Girit gibi önemli bir adayı ele geçirerek üs olarak kullanmasından doğmuştur. Girit’e yerleşmek, Doğu Akdeniz’i kontrole alıp 12 Ada ile İtalya’nın ilişkisini kesmek demektir. Zira İtalya ile 12 Ada arasında bin kilometrelik bir mesafe vardır. Girit ve Yunanistan elindeki adalar, bu mesafenin ortasındadır. Böylece İtalya’nın savaşa girmesinden bu yana geçen yedi aydır, 12 Ada ile ilişiği kesilmiştir. Bu yüzden, adalarda yaşayan Rum halk açlık çekmekte, dağlardan, bayırlardan topladıkları otları yemekte dirler. Aynı hal, yardım alamayan adalardaki İtalyan asker ve görevlileri için de geçerlidir. Durum böyleyken bir İtalyan gazetesi, Türkiye’yi suçlayarak, İngiltere ile Türkiye’nin, 12 Ada konusunda gizlice anlaşmalarını yazmıştır. Türkiye’nin, çıkartılan haberlerle bir ilişkisi yoktur. Ama “asırlarca Türk idaresinde yaşamış olan ve Anadolu

²²² Ahmet Emin Yalman, **a.g.e.**, s. 1150.

²²³ “Yunan Kralı bir beyanname neşretti/Kral, Başpiskoposa, memlekette nizam ve sükûnu iade etmesi için bütün selâhiyetin verildiğini bildiriyor”, **Cumhuriyet**, 1 İkincikanun 1945, s. 1.

²²⁴ Cemalettin Taşkiran, **Ürkek bir siyasetin tarih önündeki ağır vebali Oniki Ada hatalı kararlar, acı kayıplar**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007, s. 122-127’te İngiliz gazetesini doğrulayan, Türkiye’den bilgiler verir. Musolini, devrilip çekildikten sonra 12 Ada’yı Almanlar işgal etmişlerdir. Almanların 12 Ada’yı Türkiye’ye teklifi ile ilgili değişik bilgiler vardır. Almanya, Türkiye üzerinden Irak’a asker geçirmek için 1941 yılında adalarda toprak vaadinde bulunur. “Ancak Türkiye tarafsızlığını korur.” Sonra bu teklif yine gündeme gelir. Fethiye İl Genel Meclisi üyesi Süleyman Harmanlar’ın anlattığına göre, 1942 sonlarına doğru, yüksek rütbeli üç Alman subayı, valiyi ziyaret ederler. Teklifleri, “12 Ada’yı size teslim edelim. Yalnız Yunanlılar dâhil, Yahudilere vermeyeceğinize dair imza verin” şeklindedir. Vali, acele durumu Ankara’ya, yıldırım telgrafi ile bildirir. Ankara’dan cevap: “Bir karış yer istemeyiz! Bir karış da yer vermeyiz” diye gelir. Almanlardan sonra 1945’te adalar, İngilizlerin kontrolüne geçer. 27 Haziran 1946 tarihinde, Paris’te yapılan Dışişleri Bakanları Konferansı’nda, 12 Ada’nın Yunan hâkimiyetine geçmesi kabul edilir. Gerekçe adalarda oturanların çoğunluğunun Rum olduğu iddiasıdır. “Hukuki sahibi Türkiye olan” adalarda, önemli sayılabilecek miktarda Türk nüfus, zengin Osmanlı vakıfları bulunmaktadır. Bunlar hiç hesaba katılmaz, galipler tarafından Türkiye’nin görüşü alınmaz. 12 Ada anlaşmayı, 10 Şubat 1947’de onaylar. İtalya’nın gasp ettiği “tarihi Türk mülkü” 12 Ada, Yunanistan askeri yönetimi tarafından, Türkiye seyrederken, Nisan 1947’de resmen işgal edilir. Böylece “Kanuni Sultan Süleyman’ın 50 bin civarında şehit vererek zapt ettiği, Ege ve Akdeniz’in kilit noktasındaki Rodos ve diğer adalara Yunanistan tek kurşun atmadan sahip” olur.

topraklarına âdeta yapışık bulunan bu güzel adaların, iktisadi noktai nazardan İtalya'ya hiçbir faydası yoktur. İtalya bu adaları, ancak siyasi ve askeri bir takım gizli emellerden dolayı işgali altında bulundurmaktadır. Eğer İtalyanların, iddia ettikleri gibi, bize karşı suiniyetleri yoksa, bu adaları asıl sahiplerine iade suretiyle dostluk hislerinin müsbet ve maddi bir delilini göstermeleri lâzımdır. Fakat adaları iade şöyle dursun, buna dair bir rivayet çıkar çıkmaz bile, İtalyanlar sinirlenmeye ve huylanmaya başlarsa, bizim de ona göre tedbirli ve basiretli davranmamızdan daha makul ve meşru ne olabilir?"²²⁵

Ulus gazetesinin 14 Mayıs 1945 tarihli haberi çarpıcıdır: "Yunanlılar Onikiadayı fiilen ilhak ediyorlar/Damaskinos Rodos'a gidiyor"²²⁶. Bu haber, Anadolu Ajansı tarafından geçilmiştir. Naib Damaskinos, hava ve deniz birlikleri ile birlikte Averof zırhlısı da olduğu halde Rodos'a gidecektir. Yunanlılar, 12 Ada'nın kendilerine teslim edilmesi için Churchill, Truman ve Stalin'e müracaat ederler²²⁷. Tevfik Rüştü Aras bu arada *Tan*'da 12 Ada ile ilgili bir makale yazar. Aras, görevde iken, görevde olmadığı dönemlerde de Yunan dostluğuna özel önem verdiğini özellikle belirtir. Aras'ın teklifi, 12 Ada emniyetinin, Büyük Britanya, Türkiye ve Yunanistan arasında ortak temin edilmesidir²²⁸. Bu yazı, Yunanistan'da tepkiyle karşılanır. Yunan İstihbarat Bakanının açıklaması nettir: "12 Ada, doğrudan doğruya Yunanistan'a aittir. Adaların Yunanistan'a verilmesinden başka türlü, herhangi bir hal çaresi şekli kabule şayan değildir. Başka türlü ileri sürülen fikirler bahis mevzuu bile edilemez."²²⁹

Yunanistan'ın, İngiltere desteğinde 12 Ada ile ilgili tavrı açıktır. Ama İnönü dönemi Türk basınında her fırsatta Yunanistan dostluğu ile ilgili haberler verilmeye devam edilir²³⁰.

Ulus'un başsayfasındaki haber başlığı şöyledir: "Türkiye'yi öven dost yayınlar/'Türk Milleti, rejimini ve siyasi bünyesini takdis edebilir"²³¹. Yunanistan Hükümet Naibi Damaskinos'un 12 Ada'nın Yunanistan'a ait olduğunu açıklamasından sonra da dostluk haberlerinin devam etmesi düşündürücüdür.

Basın Yayın Umum Müdürü N. Veysel İlkin, 13 Mayıs 1945 tarihli talimatında, fikir beyan edilip, yorum yapılmasından yönetimin rahatsız olduğunu ortaya kor. Talimat şöyledir: "12 Ada meselesi hakkında şimdilik kommanter (yorum) yapılmamasını rica ederim"²³².

ÜÇÜNCÜ KISIM

BASINDA TARTIŞMALAR

Fikir, düşünce hürriyetinin yönetimin çizdiği sınırlar içinde seyrettiği bir dönemde, tartışmalar doğrudan düşünce akımları üstünden değil, şahıslar, olaylar üstünden gerçekleştirilmiştir.

²²⁵ *Tasvir-i Efkâr*, "On İki Adanın bize iadesi rivayetleri", *Tasvir-i Efkâr*, 6 İkincikanun (Ocak) 1941, s. 1, 5.

²²⁶ *Ulus*, 14 Mayıs 1945, s. 1, 4.

²²⁷ "12 Ada/Yunanlılar Berlin Konferansına Müracaat ettiler", *Tan*, 21 Temmuz 1945, s. 1.

²²⁸ T. Rüştü Aras, "Oniki Ada", *Tan*, 25 Temmuz 1945, s. 1, 2.

²²⁹ "12 Ada ve Yunanistan/Rüştü Aras'ın makalesine Yunan İstihbarat Nazırı cevap veriyor", *Tan*, 31 Temmuz 1945, s. 1.

²³⁰ "Türkiye hakkında/ Bir Yunan gazetesinin makalesi", *Ulus*, 11 Aralık 1945, s. 1, 5. *Ulus*, Aropolis'in Türkiye'deki rejimin faşist olmadığını, disiplinli bir demokrat değişimi gerçekleştirdiğini yazdığını anlatır. Yunan gazetesine göre CHP, Türk halkının çoğunluğunu etrafında toplamaya devam etmektedir.

²³¹ *Ulus*, 14 Aralık 1945, s. 1.

²³² Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 310.

Aslında yasaklanan düşünceler ortadan kalkmamıştır. *Milliyet* gazetesinin isim babası olan Arif Oruç, bunlardan birisidir. Millî Mücadele döneminde Eskişehir’de, Ankara’da gazeteler çıkaran, önce Çerkez Ethem’i ardından Mustafa Kemal Paşa’yı destekleyen ama sosyalizm düşüncesinden vazgeçmeyen Arif Oruç, zaman zaman tutuklanır. Cezalandırılır, sürülür, bağışlanır. Bulduğu tedbir şudur: Fikir yazısı yerine, tarih dizileri, Avrupa basınından uygun çeviriler yaparak bir kenarda hayatını sürdürmek.²³³ Millî Şeflik döneminde, değişik fikirlerin müntesiplerinin durumu Oruç’tan farklı değildir. Bu anlamda, Falih Rıfki-Ahmet Emin Yalman çekişmesi, dikkat çekicidir.

Toker’e göre, 1944’ün baharından itibaren meşhur 50. madde yürürlükte olduğu halde, uygulanmasında gevşemeler olmuştur. Gazetelerin bu gelişmeden nasıl faydalandığı ibretliktir. Falih Rıfki, *Ulus*’ta muhalif gazetecileri suçlayan ağır bir yazı yazmıştır: “Hiç şüphe etmeyiniz, bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelime ile alçaktırlar!. ..Balkanlar’dan Amerika’nın öbür ucuna kadar böyle mahluklar, casus ve baba katili gibi en iğrenç mücrimlerle bir sıraya konur ve şahsi hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez! Biz ise, gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz!”²³⁴. Yalman’ın, Atay’a cevap ve üslubunu, Toker anlatır:

“*Vatan* bu gevşemeden faydalanarak adımlarını atıyordu. Yalman bir adım ilerliyordu. Duruyor, sonucu bekliyordu. Tepki yumuşak olursa bir yeni adımı deniyordu. Tekrar duruyor, tekrar bekliyordu. Sopsız cevapları, iktidar adına *Ulus*’un başyazarı Falih Rıfki Atay veriyordu. Atay hiç sempatik olmayan bir tonda yazıyordu. Bu yüzden Yalman-Atay polemiklerinde puanları Yalman topluyor, hem Atay, hem de adına konuştuğu iktidar sevimsizleşiyordu. *Vatan* başyazarının böyle bir polemikte şu yazdıkları dikkat çeken bir gerçeklik taşır. ‘Falih Rıfki Atay konuşurken gayet nazik ve anlayışlı bir arkadaşdır. Fakat *Ulus*’un sütunlarında yazı yazarken derhal bir mubassır tavrı takınıyor ve yukarıdan aşağıya konuşuyor. *Ulus* hususi bir gazete değildir. Bize en iyi yolları öğretmek mesuliyetini üzerine alan öncü bir rejim partisinin gazetesidir. Bu parti de otorite ve kuvvete değil; vatandaşların kanaatine, bağlılığına, sevgisine ve saygısına dayanır. Bu itibarla partinin havasını aksettiren bir gazetenin lisanında da her samimi kanaate saygı gösteren, ahenkli ve cana yakın bir tarz bulunmasını beklemek hakkımızdır.” Yalman beklediğini, Falih Rıfki Atay’da bulamasa da karşısına, “50. madde’nin değil, Atay’ın çıkmasından memnundu. Fakat bazen ölçüyü tutturamıyor ve birdenbire ipi kopan Demokles kılıcını ensesinde buluyordu. O yılların *Vatan* koleksiyonlarını incelerken komik bir şaşkınlığa uğradım. Koleksiyon 26 Ağustos 1944’ten 23 Mart 1945’e atlıyordu. Önce bir cildin noksan olduğunu sandım. Onu aradım. Bulamadım. Sonradan fark ettim ki, gazete bu kadar uzun bir süre için kapatılmıştır. 26 Ağustos 1944 tarihli gazetede başyazarın başlığı ‘Demokrat Türkiye’ idi. Herhalde o, boşa gitmemişti.”²³⁵

1944’ten itibaren başlayan gevşeme belgelere yansımıştır. Basın Yayın Umum Müdürü Selim Sarper’in Başbakanlığa yazdığı, 16 Haziran 1944 tarihli bir şikâyet yazısı bunlardan biridir. Sarper’in yazısına göre, 6 Haziran 1944 tarihinde Dışişleri Bakanının şifre yazısı ile İstanbul

²³³ Bozdağ, a.g.e., s. 166.

²³⁴ Bozdağ, a.g.e., s. 177.

²³⁵ Metin Toker, a.g.e., s. 27-28. Bilindiği üzere, 26 Ağustos 1944’te, “Demokrat Türkiye” başlıklı yazısı yüzünden, 23 Mart 1945’e kadar *Vatan* gazetesi kapatılmıştır.

Boğazi'ndan geçen yabancı gemilerle ilgili bilginin basında yer almaması istenilmiştir²³⁶. Bu istek bütün gazeteler tarafından yerine getirildiği halde *Tanin* gazetesi, 8 Haziran 1944 tarihli sayısındaki başyazısı ile ertesi günkü Londra haberinde, 13 Haziranda bu konu üzerinde durmuştur. Gazete sahibi Hüseyin Cahit Yalçın, genel müdürlüğün İstanbul bürosu tarafından uyarılınca, “Cumhuriyet gazetesi tarafından talimata riayet edilmediği için bundan sonra kendisinin de riayet etmeyeceğini söylemiştir. Filhakika *Cumhuriyet* gazetesi, Millî Şef'in seyahatleri hakkında Anadolu Ajansı tarafından verilen haberlerden gayri neşriyat yapılmamasına dair verdiğimiz talimata aykırı olarak, 31 Mayıs tarihli nüshasında Millî Şef'imizin Guraba Hastahanesi ziyaretine ait malûmat vermiş ve resim basmıştı.” Sarper'in şikâyet yazısı, emre itaatsizliğin hangi boyutlara kadar yükseldiğini vurgulamaktadır. Ama bir ceza talebini içermez: “Tanin gazetesinin bu hareketinden dolayı, gazete sahipleri İstanbul Büromuza müracaat ederek bu hale bir nihayet verilmesini rica etmişler, aksi takdirde kendilerinin de talimatlara aykırı neşriyatta serbest olacaklarını söylemişlerdir. Netekim 10 Haziran tarihli *Vakit* gazetesinde Asım Us Boğazlardan geçen Alman gemileri hakkında bir başmakale yazmıştır. Derin saygılarımla arz ederim. Umum Müdür Selim Sarper”²³⁷.

Gevşeme ile ilgili bir başka yazı, 14 Temmuz 1944 tarihli Basın Yayın Umum Müdürü Selim Sarper'in, Başbakanı Fransa Elçisinin notasını bildirdiği yazıdır. Elçi notasına göre, Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanin*'deki makalesinde, “Vişi Hükümetinin ve hükümet reisinin aciz, düşüncesizlik ve hıyanet” çinde olduğunu yazmıştır. Yazı ve öne sürdüğü tabirler, “tahammül edilemez bir hakaret teşkil” etmektedir. “Adı geçen gazete hakkında icap eden müeyyidenin tatbiki” ısrarla istenilmiştir²³⁸. Bilindiği üzere Vichy Hükümeti (Temmuz 1940-Eylül 1944), Almanya'nın işgali altında olan kuzey bölgesinin güneyindeki, yine Alman etkisi altında kurulan Fransız hükümetidir.

Afrodit Davası

Fransız yazar Pierre Louys'nin²³⁹ *Afrodit* adlı romanının Türkçe çevirisi hakkında “müstehcen yayın” gerekçesi ile dava açılır. Roman, Türkçeye Malatya Milletvekili Nasuhi Baydar tarafından çevrilmiş, Kenan Dinçman basılmış, Semih Lütfi Erciyas tarafından yayımlanmıştır²⁴⁰. Eser, bilirkişi olarak görevlendirilen İbrahim Hakkı Konyalı'nın verdiği

²³⁶ Boğazlar'dan geçen yabancı gemilerle ilgili haberlerin yapılması niçin önlenmek istenmektedir? İşi bu kadar önemli hale getiren gizli geçişin mahiyeti nedir? Hükümet, tarafsızlık politikası ile bağdaşmayan işler yapmaktadır. Almanya'nın, Romanya yoluyla Karadeniz'e indirdiği küçük savaş gemilerini, geceleri gizlice Boğaz'dan geçirmesine göz yummuştur. Böylece Almanya, Afrika'daki kuvvetlerini, Türkiye'nin gözyumması sayesinde beslemeyi ve desteklemeyi başarmıştır. Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s. 205.

²³⁷ **BCA**, 030-0-010-000-000-85-561-14.

²³⁸ **BCA**, 030-0-010-000-000-85-561-18.

²³⁹ Pierre Louys (1870-1924), Fransız romancı ve şairdir. Antik Yunan ilgisi olan birisidir. Midilli adasından kibar bir fahişenin şarkıları olarak yayımladığı, *Bilitis'in Şarkıları*, 1876; *Kadın ve Kukla* 1898, gibi eserleri bulunmaktadır. *Afrodit* romanında, babasız büyüyen, annesi gibi hayatını fahişelik yaparak kazanan, kendisine, inanmadığı aşk ve güzellik tanrıçası Afrodit denmesinden hoşlanan Krizis adlı bir kadını ve ilişkilerini anlatır (Bkz. Pierre Louys, **Afrodit**, Çeviren: Nasuhi Baydar, Günümüz Türkçesi: Dilşad Şeyda Bildik, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1-192).

²⁴⁰ Piyer Luis, **Afrodit Eski Âdetler**, Türkçeye Çeviren: Nasuhi Baydar, Semih Lütfi Erciyas Suhulet Kitabevi, İstanbul 1940. Kitabın ikinci sayfasında: “*Hasılâtı tamamen Erzincan felâketzedelerinine terkedilmek üzere 8000 nüsha olarak Tan Matbaasında basılmıştır.*” notu bulunmaktadır. Eserin iç kapağına: “Yunan dünyasının harabeleri dahi, modern âlemimizde hayatın bizler için ne suretle tahammül edilir hale getirilebileceğini öğretmektedirler” ifadesi konmuştur. Kamuoyu, Afrodit ismine uzak değildir. İskender Fahreddin'in (Telli) **Abdülhamit ve Afrodit** adlı romanı, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi tarafından İstanbul'da 1929 yılında

rapora dayanılarak toplattırılır. Dinçman ve Erciyas mahkemede yargılanır. Erciyas'ın avukatlığını, romancı Esat Mahmut Karakurt üstlenir. 10 Ocak 1940 tarihindeki duruşmada savcı, kitabın çevirisinin aslından farklı olduğunu, eserin edebi bir değer taşımadığını, satışının aile yuvalarına kötü etki yapacağını, bazı kısımlarını adalet huzurunda söylemekten utanç duyacağını belirtir. Karakurt ise, eserin edebi olduğunu, edebi olduğu için Larousse'a girdiğini, Fransız Operası'nda oynandığını savunur. Mahkeme, romanın İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden oluşacak bir kurulca incelenmesine hükmeder. Bu arada basında konu ile ilgili bir hayli yazı yer alır²⁴¹. *Cumhuriyet* gazetesi, İbrahim Hakkı Konyalı'nın vatan haini olduğunu, onun gazetecilik yapamaması için karar alınmasını ister. Şubat ayındaki (1940) duruşma, öğrenciler, basın-edebiyat mensuplarının kalabalık olması ile gösteriye dönüşür. Koridorları dolduran üniversite öğrencileri, "Afrodit.., Afrodit.." diye tempo tutarlar²⁴². Mustafa Şekip Tunç, Ali Nihat Tarlan, Sadrettin Celal Antel'den oluşan bilirkşi kurulu, romanın müstehcen değil, sanat eseri olduğu yolunda rapor verir. Mahkeme, Afrodit'in bir defa da Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi tarafından incelenmesine karar verir. Mart 1940'ta romanı basan, yayanlar aklanır. Bu arada gazetelerde davayla ilgili çıkan yazılarından dolayı Necip Fazıl Kısakürek, Vâlâ Nurettin, Şevket Rado, Halil Lütfi Dördüncü, Sabiha Zekeriya Sertel, Ethem İzzet Benice hakkında da dava açılır. Mart 1940'da davanın aslı gibi, üzerinde kanaat belirten yazar ve yayın yönetmenleri de aklanır²⁴³. Bu arada İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazıp yayımladığı *Tarihî Afrodit* adlı, arkeolojik bilgiler veren eser, tartışılan kitap sanılarak kapışılır.

Âkif-Fikret Davası

İkinci Dünya Savaşı'nın kargaşası içinde, *Yeni Sabah* gazetesi, Kâmuran Demir imzası altında "Fikret'in Eserlerini Yakmak Lazım" başlığı altında bir yazı yayımlar. Ardından gazete, Tevfik Fikret'le ilgili bir soruşturma düzenler. Soruşturmaya cevap verenlerin bir kısmı Fikret'i dinsizlikle suçlamış, oğlunun Hıristiyan olduğunu gündeme getirmişlerdir. *Sebilürreşad* dergisinin başyazarı Eşref Edip, devreye girerek Fikret'i dinsizlik, vatansızlıkla suçlayarak, Moskova'ya heykelininin dikildiğini belirtip, 1912 yılındaki Mehmet-Âkif-Tevfik Fikret tartışmasını hatırlatır. O zaman Fikret, *Tarih-i Kâdim* şiiri ile İslâm Medeniyeti'ne, değerlere saldırınca, Âkif, "Şimdi Allah'a söver sonra biraz bol para ver/Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder" demiştir. Bu gelişmeler üzerine İstanbul Üniversitesi (Darülfünun) öğretim üyelerinden Mehmet Ali Aynî de Fikret aleyhinde, *Reybîlik, Lâilâhîlik, Bedbinlik* adlı bir kitap yayımlamıştır. Tartışmalar üzerine, üniversite öğrencileri arasında, Akifçiler-Fikretçiler kamplaşması oluşur. Sabiha Sertel'in, *Tan* gazetesinde peşpeşe yayımladığı "Kundakçı, Fikret'i Bir İrticaya Bayrak mı Yapmak İstiyorlar, Gençlik ve Fikret"

---

yayımlanmıştır. Aslında buradaki Afrodit, Melâhat adlı bir saray görevlisinin kızlığıdır. Onun etrafında, II. Abdülhamit'in zevkine düşkünlüğü ve kandökücülüğünü anlatan resimlendirilmiş bir eser ortaya çıkarılmıştır. Bkz. İskender Fahrettin, **a.g.e.**, s. 1-256).

²⁴¹ Sadece Konyalı'nın, tartışma ile ilgili üç ayrı yazısı yayımlanır: "Afrodit" Ben bu romanı niçin müstehçen buldum?, **İstiklâl**, 10.01.1940; "Afrodit Müstehçendir", **İstiklâl**, 14.01.1940; "Afrodit davası münasebetile Peyami Safa'ya cevap", **İstiklâl**, 14.01.1940; Selami İzzet Sedes, "Toplattırılan kitabın müellifi kimdir-Serseri ruhlu Piyer Luis/Afrodit Davası", **İkdam**, 16.01.1940; M. Rasim Özgen, "Meşhur Fransız münekkideri ne demişlerdi? Klod Farer ne düşünüyordu?", **İstiklâl**, 25.01.1940, Rıza Çavdarlı, "Afrodit yalnız bizim muhitimiz, bizim aile hayatımız için değil, Fransız muhiti için de aynı şemete sahiptir", **İstiklâl**, 28.01.1940. Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, **Tarihî Afrodit**, İstanbul, 1940, s. 53-78; Tekin Erer, **a.g.e.**, s. 65-89.

²⁴² Tekin Erer, **a.g.e.**, s. 69.

²⁴³ Tekin Erer, **a.g.e.**, s. 71-72; **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940**, s. 355.

başlıklı yazıları ile tartışmalar alevlenir. Eşref Edip, Sertel aleyhinde hakaret davası açar. Duruşmalar, siyasi atmosferi yansıtır mahiyettedir. Davadan, Sertel berat eder. Savunmasını esas alarak *Fikret'in İdeolojisi ve Felsefesi* (1946) adlı kitabını yayımlar²⁴⁴.

Hümanizm Tartışması

25 Şubat 1940 gecesi, Muhtar Enata-Orhan Burian-Behçet Kemal Çağlar gibi *Yücel* dergisi yöneticileri, Şişli Halkevi binasında, “Hümanizma” konusunun tartışılacağı bir toplantı düzenlerler. Toplantıya, Hüseyin Cahit Yalçın, Mustafa Şekip Tunç, Mithat Cemal Kuntay, Orhan Seyfi Orhon, Behçet Kemal Çağlar, Cealeddin Ezine gibi devrin ünlü yazı ve düşünce adamları davetlidir. Toplantı metni *Yücel*'in Mart 1940 sayısında yayımlanır. Maksat, Millî Şef İnönü dönemi kültür politikasının hangi doğrultuda oluşacağını tespittir. Fakat metinden, davetli olanların, tam bir anlaşma içinde bulunmadıkları görülür. *Yücel*'in Nisan, Mayıs, Haziran sayılarında Orhan Burian, “Hümanizma ve Biz” başlıklı üç yazı yayımlayarak, çağdaş Türk düşüncesinin hümanizma kavramına yaslanması gerektiğini belirtir. Bunun üzerine, toplantıya davetli olanlardan Celaledin Ezine, *Hamle* dergisinde “Türk Hümanizmasının İzahı” başlığı altında iki yazı yayımlar. Behice Boran, *Yücel* Ağustos sayısında “Sosyoloji Bakımından Hümanizma”, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 15 Ekim 1940 tarihli *Cumhuriyet*'te “Hümanizmaya Doğru İlk Adım” başlıklı yazısını yayımlar. Tartışma büyür. Hasın Ferit Cansever, *Türk Yurdu* dergisinde (1942), “Milliyetçilik ve İnsaniyetçilik” başlıklı iki yazı yayımlar. Cansever, milliyetçi bir yaklaşımla hümanizme karşı çıkar. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 17 Haziran 1943 tarihli *Millet* dergisinde, “Hümanizmin İki Mânâsı” ile 23 Temmuz 1943 tarihli *Ulus* gazetesinde “Hümanizma Cereyanı ve Sokrat'ın Mevkii” adlı iki yazı yayımlar. İki yazı da milliyetçi eğilimdedir. Behice Boran ve arkadaşlarının çıkardığı *Adımlar* dergisinin 15 Haziran 1943 tarihli sayısında hümanizm konusunda bir anket düzenlenir. Aralık 1943'e kadar konu, yasaların elverdiğince sosyalizme eklenmeye çalışılır. Tartışmaya sonra Yavuz Abadan, Muzaffer Başoğlu gibi birçok kimse katılır.

Batı Medeniyetini tercih, zihinlerde oturmamıştır. İnsancılık, ulusçuluk, materyalizm, idealizm düşünceleri nasıl temellendirilecektir? Yeni rejim, sosyal dönüşüm, devlet-toplum ilişkileri hangi kültür ve medeniyet değerlerinden beslenecektir? Bazı şekli değişimlerin, devlet gücüyle topluma dayatılmasıyla, düşünce vefelsefede Batılı olmak mümkün müdür?

Aslında hümanizm tartışması yeni değildir. Kâzım Nami Duru, *Ülkü* dergisinin Temmuz 1934 sayısındaki “Hümanizma” başlıklı yazısı ile Orta Asya mitosunu temel alan “Türk Tarih Tezi”ne bir alternatif oluşturabileceğini ima etmiştir. Burhan Belge, 5-20 Aralık 1938 tarihleri arasında *Ulus* gazetesinde 18 makale yayımlayarak, Türk düşünce ve kültürünün temelini hümanizmin oluşturması gerektiğini savunmuştur. Hilmi Ziya Ülken 1935'te, *İnsanî Vatanseverlik* kitabını yayımlamış; 15 Aralık 1939'da kendi çıkardığı *İnsan* dergisinde “Tanzimat ve Hümanizma” başlıklı bir yazı ile Belge'yi destekleyen bir tavır sergilemiştir. Fakat “eski kültür çevremizden kopulmaması” gerektiğini de vurgulamıştır²⁴⁵.

²⁴⁴ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940*, s. 352.

²⁴⁵ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940*, s. 351.

Türkçülük-Turancılık, Öner-Yücel Davaları

1940'lı yıllara damgasını vuran davalardan ikisi olan Türkçülük-Turancılık ve onun devamı mahiyetinde olan Öner-Yücel davaları, aslında doğrudan basın mensupları ile ilgilidir. Türkçülük-Turancılık düşüncesinin İkinci Dünya Harbi yıllarında yayın sayısı ve düşünce itibarıyla artması, dönemin bir sonucu gibi gözükmektedir. Dönem Türkçülüğünün, Türkiye içine dönük yönü ile Almanya ile irtibatlı Rus işgalindeki Türk yurtlarına dönük yönü bulunmaktadır.

Cafer Seyitahmet Kırımer, Hüsnü Erkilet, Nuri Killigil Paşalar, “birlikte Türkiye siyasi çevrelerinde Alman dostluğunu kuvvetlendirmeye” gayret etmektedirler. Kırım gibi Türklerin yaşadığı yerlerde Sovyetlerin Almanlar tarafından yenilmesi ile bir özgürlük ışığının yanacağı ümidi vardır²⁴⁶. Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, İstanbul'da Türk Kulübü'nde 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı münasebetiyle, heyecanlı bir konuşma yaparak “Türklüğün tarihî ve amansız düşmanı dize gelmek ve yıkılmak üzeredir. Bundan sonra büyük ve mesut günler doğacaktır” demiştir. Büyükelçinin, Sovyetler'i kastedtiği açıktır.²⁴⁷ Almanların etkisinde kalan “Türkçü ve Türk Birliği taraftarı yayınlarda da Türkiye'nin Almanya safında harbe girerek Türklerin bağımsızlığının sağlanmasını istemeye kadar varan yazılar çıkmıştır.” *Bozkurt* dergisinin Temmuz 1941 sayısında, İnönü'yü bu uğurda savaşa

---

²⁴⁶ Erkilet, Alman zaferi ile Türklüğün geleceğinin ne kadar birbirine bağlı olduğunu şöyle belirtir: “Sovyet Rusya ile Almanya'nın, dolayısıyla bizim ve bütün Türklüğün hayat ve memarı Alman-Rus seferinin neticelerine bağlıdır. Bütün harbin talihi de doğu cephesinde hallolunacaktı.” (H. Emir Erkilet, **a.g.e.**, s. 42, 146). Fakat doğu cephesinde gördükleri, şaşırtıcıdır. Almanlar, Kırım berzahını tıkayan Rus tahkimatını diğer yerlerde kazandıkları askeri tecrübe ile kolayca delip Kırım'a girmişlerdir. Almanlar, Türkleri ayırt etmeyi bilmemektedirler: “Alman başkumandanlık emrinin tamamen tatbik edilmesi halinde bütün bu Türkler kaybolarak Rus tutsak kamplarına akıp gidiyorlar. Her Müslüman, Türk olmadığı gibi her Türk de mutlaka Müslüman değildir. Fakat Almanlar bunu bir türlü anlamayarak, Türkü Müslümanın müteradifi sanırlar”. Erkilet'e, Nikolayef'te Almanların esir kampı gösterilir. Burada seçilmiş 292 Türk ve Müslüman esir kıtası vardır. “Üst, baş ve halleri pek berbat olan bu esir kardeşler üç sıra üzerine dizilmişlerdir.” Başlarında iri-yarı Ruslar vardır. Türk esirlerin anlamayıp, Erkilet'e sordukları soru: “Almanlardan şikayetimiz yok; fakat niçin başımıza Ruslardan adam korlar?! Kendilerinde adam yoksa neden bizden adam seçmezler? Ruslardan bizi kurtadılar diye onlara müteşekkiriz. Fakat şimdi Alman bayrağı altında gene Rus hükmünde yaşıyoruz. Almanların başımıza musallat ettikleri Rus koruyucuları ekmeklerimizi Ruslara veriyorlar. Bir şey söylesek dövüyorlar.. Efendi, Allah aşkına, bizi Ruslardan kurtarınız. Artık hal ve mecalimiz kalmadı.” Türk esirler, kol ve bacaklarındaki sopa, dayak izlerini gösterirler. Esir Türkler çalışmak istediklerini, bunun için Almanlarla arada, aracı olmalarını isterler. Çünkü çalışan esirlere Almanlar, daha fazla ekmek vermektedirler (H. Emir Erkilet, **a.g.e.**, s. 197, 199-200, 204). Erkilet, karargâhında Hitler'le de görüşmüştür. Yarım saat civarındaki görüşmede Führer, Ruslardan 3.5 milyon esir aldıklarını, 22 bin top, 18 bin tank, 14.500 uçaklarını tahrip ettiklerini artık Rusların harp gücünün zayıfladığını anlatır. Görüşme sırasında özellikle: “Molotof, Berlin ziyaretinde bize Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerinden bahsetmişti.. Biz Ruslarla, en evvel kendimizi korumak için harbediyoruz. Bu harbimizle Avrupa'yı da muhakkak bir tehlikeden kurtardık. Zannedirim size de hizmet ettik.. Biz Boğazların bize rakip olacak üçüncü bir devletin elinde olmasını istemeyiz. Biz Boğazlara daima Türkiye'nin bekçilik etmesine taraftarız” demiştir (Erkilet, **a.g.e.**, s. 221-224).

²⁴⁷ Siyasi duruş itibarıyla, tarafsızlığı bozacak sözler üzerine Gerede, bir hafta sonra Ankara'ya çağrılarak Berlin'e gönderilmez. Bu arada Almanların tavsiyesi, “Kırım Tatarlarının işleriyle uğraşınız. Türkçülük siyasetiyle, Türk illerinin siyasi birlik mukadderatıyla uğraşmayınız. Pantürkizm, Panislâmizm gibi işlerin zamanı değildir.. Türklerin siyasi bakımdan birleşmelerinin tabii olduğunu kabul eden ve edecek olan kimse de yoktur. Türkiye ile fazla ve sıkı münasebette bulunmanız da iyi değildir. Oradan gelenlere daima şüphe ile bakılıyor” olur. (Bkz. Oğuz, **a.g.e.**, s. 371, 376).

teşvik eden cümleler yayımlanır: “Ey tarihin bu büyük günü için seçtiği İnönü! Türklüğün mukaddes istiklâli için kanımızı dökmeye hazırız! Bütün Türklük senin işaretini bekliyor! Hak verilmez alınır!”²⁴⁸

İlk ileri harekât sırasında Almanlar, Rus ordusundan büyük kitleler halinde esir almışlardır²⁴⁹. Rus ordusu içinde, kısa sürede askere alınmış, eğitim görmeden cepheye sürülmüş Türk kökenliler vardı. Nazi anlayışına göre Türkistanlılar, Slavlardan daha aşağı görüldüğü için, Almanların tutumu, toplu imhaya dönüşmüştür. Türkistanlı 32 bin esirden 1942 Ocak ayı geldiğinde iki bini hayatta kalmıştır. Yarı çıplak esirlere ekmek, köpeğe atar gibi atılmaktadır. Kafkas Orduları komutanlığı yapan Nuri Killigil, Birinci Dünya Harbinden sonra 1938’e kadar Almanya’da kalmıştır. 1941 yılında, Berlin’deki temaslarında, Kafkas, Türkistan, Tatar-Başkırt kökenli esirlere uygulanan siyasetin yanlışlığını, onlardan faydalanılabileceğini söyler²⁵⁰. Ayrıca, “Türk-Tatar esirlerin kaderini yumuşatmak için uğraşan ve bu meyanda millî lejyonlar fikrini ortaya atan iki Türk generalinin 1941 Ekim’indeki ziyaretleri teşvik edici olmuştur.”²⁵¹ Sonra Almanlar, Türk kökenli esirlerden lejyonlar oluşturarak onları harpte değerlendirmeye çalışırlar²⁵². Esir, ölümle-hayat arasında kalan insanların başka da şansı gözükmemektedir.

Bu dönem, Türkçülük doğrultusunda bir hayli çıkarılmıştır. Yayınların kapatmalarla gündeme gelen bazıları aşağıda verilmiştir. Bu gelişmelerin ardı, tutuklama, mahkûmiyetle gelecektir.

Reha Oğuz Türkkkan, 1941 yılında *Türkçülüğe Giriş* adında bir kitap yayımlar. İstanbul’da Arkadaş Matbaasında basılan kitap, Dışişleri Bakanlığının bildirmesi, Matbuat Umum Müdürlüğünün teklifi ile “memleketin siyasetine dokunur yazıları taşıdığı anlaşıldığından”, 14 Şubat 1941 tarihli kararname ile toplattırılır²⁵³.

Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper, 3.6.1943 tarihli yazısı ile Başbakanlığa, İstanbul’da yayımlanan *Gök Börü* dergisinin kapatılması için müracaat eder. Sebep derginin, 23 Mayıs 1943 tarihli 13. Sayısındaki R. Oğuz Türkkkan’ın “Büyük Türklük” başlıklı yazısıdır. Türkkkan, Azerbaycan’ın bağımsızlığını yitirmesinin 23. yılı münasebeti ile “Türk Milletinin Anadolu Türklerinden ibaret olmadığı, Anadolu Türkü, Azerbaycan Türkü, Kırım ve Türkistan Türklerinin hep aynı büyük Türk Milletine mensup olduklarını” belirtmiş, “Bolşevik Ruslar

²⁴⁸ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 149.

²⁴⁹ Almanlar 1941’de Balkanlar’ı işgal etmiş 22 Haziran 1941’de Rusya’ya saldırmışlardır. Altı haftada Rusya’nın işini bitireceklerdir. Fakat Alman orduları Leningrad, Moskova, Stalingrad ve Rus bozkırlarına saplanıp kalırlar (Zeki İltar, *Bir Ömür Boyu Askerlik 1919-1972*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41).

²⁵⁰ Enver Altaylı, *Kızıl Ordu’dan Alman Ordusuna.. Afgan Direnişinden Tahran Operasyonuna.. Ruzi Nazar:CIA’nın Türk Casusu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 85-90.

²⁵¹ Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında İkinci Dünya Harbi’nde Sovyet Doğu Halkları*, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 66. Bu iki Türk generali, 15 İlkteşrin (Ekim) İstanbul’dan hareket ederek (Erkilet, a.g.e., s. 42), doğu cephesini ziyaret edip dönen, Hüsnü Emir Erkilet ile Harp Akademileri kumandanı Ali Fuat Erden Paşa’lardır.

²⁵² 25-30 kadar komisyon, “kampları dolaşıp, esirleri muhtemel kullanılabilirlikleri bakımından” inceler. “Aralık ayı başında Rosenberg, Hitler’e ‘Türk’ lejyonlarının görevlendirilmesini ilzam eden bir muhtıra sunmuştu. Bu plan Hitler’in onayına nail olmuş ve 22 Aralık 1941’de OKW resmen birer Türkistanlı, Ermeni, Gürcü ve Müslüman Kafkasyalı lejyonu teşkil emrini vermişti. Bu sonuncusu sonra Azerbaycanlı ve Kuzey Kafkasyalı lejyonu olmak üzere ikiye ayrılmış ve 1942 sonbaharında Volga Tatarlarının lejyonu teşkil olunmuştu.” Patrik von zur Mühlen, a.g.e., s. 67.

²⁵³ BCA, 030-0-018-001-002-94-12-3.

tarafından istila edilen Türk illerinden biri olan Azerbaycan'ın istiklâlinin kayboluşunu anarken, yaralı kalbimizi, pişmanlık dolu kafamızı, dünden bugüne ve yarına doğru dolaştırıyoruz. Bugün gözlerimizin önüne serilen manzara acıdır. Çin'de olsun, Rusya'da veya İran'da olsun, Türk ismi söylenememektedir; bir taraftan da kabile ayrılıkları, hızla inkişaf ettirilmektedir. Her bir Türk boyunu ayrı bir tarih, ayrı bir mecmua ve ayrı bir yazı sahibi kılmak için uğraşıyorlar. Rusya'da her bir Türk boyunun alfabeti, ötekisinden bambaşka tarzda tertiplidir. ..Türklük böyle ufulanınca daha kolay eritilebiliyor.. Melezleştirme yolu da büyük bir vasıta gibi kullanılmaktadır. Diğer vasıtalarından burada bahsetmek istemiyoruz" diye yazmıştır. Bu ifadeler Türk basının patronu durumunda olan Matbuat Umum Müdürü tarafından, "Sovyet Rusya'nın Türkler hakkında tatbik ettiği siyaseti kötülemek" olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, "bu bedbaht kardeşlerimizden artık fayda gelmeyeceğini sanan Anadoluculara, İran'daki son Türk isyanları ve Azerbaycanlı bir Altınbay macerası parlak bir cevap teşkil eder" diye "tahrik edici fikirler ileri" sürülmüştür. Bu görüşler, Sovyet görevliler tarafından mufassalen Moskova'ya bildirilmiştir. 30 aydır askerlik yapan Mehmedin ailesine bakılması ile ilgili yazı ile birlikte Sarper, "memleketimizin umumi siyasetine aykırı mahiyette olduğundan" derginin Basın Kanununun 50. maddesine göre geçici olarak kapatılması için Bakanlar Kurulu kararı alınmasını talep eder. İlginçtir yazının altına düşülen not, sürecin çok daha hızlı işlediğini göstermektedir: "Örfi İdare Komutanlığınca kapatıldığı, binaenaleyh şimdilik yapılacak bir muamele kalmadığı Matbuat U. Müdürünün izahatından anlaşıldı. Hıfzı. 21.7.1943"²⁵⁴.

Orhun dergisi, bakanlar kurulu kararı ile 6 Nisan 1944 tarihinde kapatılır. Fakat kapatmaya sebep olan 16. Sayısının toplatılmasına da karar verilir²⁵⁵.

Bozkurt, İstanbul'da aylık çıkarılan Türkçü bir yayın organıdır. *Bozkurt* dergisinin Temmuz 1941 tarihli sayısı, "devletin haricî siyasetine dokunur mahiyette" görüldüğü için bakanlar kurulu kararı ile 25 Temmuz 1941 tarihinden itibaren geçici olarak kapatılır²⁵⁶.

Almanlarla, Pan-Türkist akım arasında irtibat, dönem itibarıyla sık kurulur. Mussolini'nin "Oğlumla Konuşuyorum" adlı küçük kitabı Türkçe olarak yayımlanmıştır. Önceleri Başbakan Saraçoğlu bile Türkçü demeçler verirken²⁵⁷, savaş talihinin Almanlar aleyhine dönmesi üzerine, Türkçü-Turancılar gözden çıkartılır²⁵⁸. Süreç, Nihal Atsız'ın Başbakan Saraçoğlu'na

²⁵⁴ BCA, 030-0-010-000-000-85-561-2.

²⁵⁵ BCA, 030-0-018-001-002-105-24-10.

²⁵⁶ BCA, 030-0-018-001-002-95-65-14.

²⁵⁷ Başbakan Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942'de hükümet programını okurken, "Arkadaşlar, biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar ve lâkal (an az) o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız." Bu sözler, *Çınaraltı* dergisinin 15 Ağustos 1942 tarihli sayısının kapağında, "Türkçülüğün Amentüsü" olarak değerlendirilmiştir.

²⁵⁸ Dava öncesi, devlet politikası itibarıyla bir uzun hikâyedir. CHP kendine karşıt gördüklerinden bir kısmını İrkçılık-Turancılık, diğer kısmı olan komünistleri birbirine tutuşturur. Bu "iti ite kırdırma" politikasıdır. 1944 başlarından itibaren Kızılordu'nun Nazilere karşı başarılı olmaya başlaması, İsmet Paşa'nın dış dolayısıyla iç politikasında da değişiklikler meydana getirmiştir. Paşa'nın 19 Mayıs 1944 konuşması, sadece Türkçülerin değil, Alman nüfuzunun da tasfiyesi anlamına gelmektedir. Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracaatı durdurulmuş, Alman yanlısı memurlar etkisiz hale getirilmiş, Almanya'ya meyilli sanılan Mareşal Çakmak emekli edilmiş, Haziran 1944'te Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaklanmış, Ağustos 1944'te Almanya ile ekonomik, siyasi ilişkiler kesilmiş, son olarak da Şubat 1945'te Almanya'ya harp ilan edilmiştir. Bütün bunlar ABD ve İngiltere'nin de istediği şeylerdir. Türkçü-Turancı kesimin ezildiğini gösterme Rusya'ya bir yakınlaşma mesajı,

hitaben dergisinin Mart ve Nisan 1944 sayılarında peşpeşe iki mektup yayınlamasıyla başlar. Atsız, millî eğitime kümelenen komünistlerin, milleti zehirlemesine izin verilmemesini ister. MEB Hasan Âli Yücel'in himayesinde önemli yerlere getirilen komünist ideolojiyi benimsediği belirlenmiş olan öğretmenlerin başında, “vatan haini” Sabahattin Ali vardır. Dil Kurumu üyeliği ile Devlet Konservatuarı öğretmenliğine getirilen S. Ali dışında, MEB'da ambar memuru iken Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde foloklor doçenti yapılan Perv Naili Boratav, Pedagoji Enstitüsünün başındaki Prof. Sadrettin Celal Antel, Türkçeyi İstanbul Rumlarının şivesi ile konuşan Dil Kurumu üyesi ve aynı zamanda CHP Milletvekili Ahmet Cevat Emre gibi memurların işine son verilmesi, bunları kollayan bakanın da görevden çekilmesi gerekmektedir. Atsız'ın, bakanın istifa isteği, yerine getirilmez. Ama bakan öğretmen olan Atsız ve Sabahattin Ali'yi açığa alır. Sabahattin Ali, kendisine yöneltilen ağır itham üzerine Atsız'ı mahkemeye verir. Aslında Atsız ile S. Ali, 1930'larda yakın arkadaşlardır. S. Ali, Atsız'ın dergisi *Orhun*'da yazılar yazmıştır. Sonradan ideolojik değişiklik gerçekleşince, 1940'da yazdığı *İçimizdeki Şeytan* romanı ile milliyetçi yazarları (Mükremin Halil, Peyami Safa, Z. Velidi Togan, Abdülkadir İnan) hedef alır. N. Atsız da aynı yıl yayınladığı *İçimizdeki Şeytanlar* kitabı ile S. Ali'ye yüklenmiş, onu düelloya davet etmiştir. İlk duruşması 26 Nisan 1944'te Ankara'da yapılan mahkemede Atsız, gençlik tarafından tezahüratla karşılanır. 3 Mayıs 1944 duruşmasında Atsız, altı ay hapis, 100 lira para cezasına çarptırılır. Fakat geçmişteki iyi hali gözönüne alınarak cezası tecil edilir. Duruşma sonunda binlerce genç, komünistler, Bakan Yücel aleyhine sloganlarla Ulus'a doğru yürüyüş yaparlar. 165'i tutuklanır. Ardından tutuklamalar artar. CHP'li başyazar ve milletvekilleri ile gazeteleri Türkçülere hep birlikte yüklenirler. Falih Rıfkı Atay, Asım Us, Hüseyin Cahit Yalçın'ın başı çektiği etkin yazarlar grubunun oluşturduğu kamuoyu boşa gitmez. CHP, 18 Mayıs 1944'te Anadolu Ajansı aracılığıyla resmi açıklama yapar. Türkçülerin evlerinde yapılan aramalarda gizli evrak ele geçirilmiş, rejim aleyhinde bir örgütlenme ortaya çıkarılmıştır. Adli merciler, haklarında işlem yapacaktır. Ertesi gün İnönü'nün 19 Mayıs 1944 Gençlik ve Spor Bayramı dolayısıyla yaptığı konuşma, Türkçüleri devlet, cumhuriyet, TBMM aleyhinde teşebbüs sahibi, Türkiye'yi komşuları ile düşman yapacak “şuursuz ve vicdansız fesatçılar” olarak nitelendirir. Uzun konuşmaya göre, vatan bu fesatçılara karşı kudretle müdafaa edilecektir. İnönü'nün konuşması ile kendi konuşmasını Bakan Hasan Ali Yücel, bakanlık matbaasında kitapçık halinde bastırarak yurt genelinde dağıttırır. İnönü'nün nutkunun, ilkokullara kadar ders konusu olarak okutulması emredilir. Yazar, öğretim elemanı, subay olmak üzere bundan sonra 48 kişi tutuklanır. Tutuklananlar içinde Nihal Atsız, İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, Kadircan Kafılı, Abdülkadir İnan, Mükrimin Halil Yinanç, Orhan Şaik Gökyay, Zeki Velidi Togan, Akdes Nimet Kurat, Reha Oğuz Türkkkan, Hüseyin Namık Orkun, Remzi Oğuz Arık, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Hüsnü Emir Erkilet, Mustafa Müftüoğlu, Necdet Sancar, Cemal Oğuz Öcal, Nihat Sami Banarlı, Peyami Safa, Osman

---

Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumunu etkileme, gözlerine hoş görünerek, daha ölçülü davranmalarını sağlama teşebbüsü durumundadır. Değilse 1930'dan bu yana dergi çıkaran Nihal Atsız'ın görüşleri, yeni keşfedilmiş değildir. Millî Şef'in, gizli örgütün hükümeti devirme teşebbüsü, bir prof. (Togan), birkaç öğretmen (Atsız ve arkadaşları), birkaç toy subay (Üsteğmen Türkeş ve Tevetoğlu) ile yapılacak bir iş değildir. İki grubun birbirine tutuşmasının sonucu iki taraf da kademeli olarak etkisiz hale getirilecektir. Türkçülerin yargılanıp mahkûm edildikleri dönem ardından, 4 Aralık'ta Tan'ın tasfiye edilip Serteller'in tutuklanması, sonra Sabahattin Ali'nin başı ezilerek öldürülmesi, kademeli işleyiş hakkında fikir vermektedir.

Turan, Fethi Tevetoğlu ile Atsız'ın evinde mektubu bulunan Üsteğmen Alpaslan Türkeş ve Ali İhsan Sabis Paşa gibi isimler bulunmaktadır.

29 Mayıs 1945'teki son duruşmada, "hükümeti devirmeye teşebbüs" suçundan bir kısmı hüküm giyer. Zeki Velidi Togan, Nihal Atsız, Alpaslan Türkeş, Reha Oğuz Türkkan, Dr. Hasan Ferit Cansever, Nurullah Barıman ve diğerleri onar yıla kadar varan cezaya çarptırılarak hapsedilirler. Hapis, eni 40, boyu 50 cm., yüksekliği 2,5 m. ebatlarındaki tabutluklardır. Mahkeme kararı bir üst mahkemeye havale edilir. Karar bozulur. Sıkıyönetim Mahkemesinde yeniden yargılanırlar. Askeri Yargıtay, 31 Mart 1947'de bütün mahkûmları suçsuz bulup salıverir²⁵⁹. Sovyetler Birliği, Boğazlar'da askeri üs talep ettiği sıra, Türkçülerin yargılandığı Askerî Yargıtayda mahkeme başkanı General Ali Fuat Erden'dir. Mahkeme, bunların hepsini aklayıp salıvermiştir²⁶⁰. Erden'in "İnönü'nün çocukluk arkadaşı" olduğu da düşünülürse, kararın politik olduğu, Ruslara tepki içerdiği akla gelmektedir.

Nihal Atsız- Sabahattin Ali davası dolayısı ile üç ayrı gazetenin kapatılması istenilir. Çünkü gazeteler, "hükümetin temennilerine uymayarak", talebe gösterileri, bu gösteriler üzerine tedbir alınacağı, meselenin parti grubunda görüşüleceği gibi kamuoyunu karıştırıcı haberler yayınlamışlardır. Bu yüzden *Vatan* gazetesinin üç gün, aynı haberleri *Vatan*'dan iktibas eden *Son Posta* ve *Son Telgraf* gazeteleri birer gün bakanlar kurulunca kapatılmalıdır. Basın ve Yayın Umum Müdürlüğünün 9 Mayıs 1944 tarihli yazısı, Başbakanlık tarafından işleme konulmuştur²⁶¹.

Demokrasiye geçiş sürecinde, kısmen de olsa bir hürriyet havası esmeye başlamıştır. Emekli General Fevzi Çakmak, bir söyleşide, iş başında iken hükümeti, eski Milli Eğitim Bakanının komünist sızmaları desteklediği konusunda uyardığını söyler. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Mareşal'ın demeci üzerine basın yolu ile "eski MEB'nin kendisi mi olduğunu, desteklenen komünistlerin kimler olduğunu ve nasıl desteklendiğini, hükümeti, sözle mi yazı ile mi uyardığını" sorar. Cevap uzun süre gelmeyince de DP İstanbul İl Başkanı Avukat Kenan Öner, "Evet, o Milli Eğitim Bakanı sizsiniz" açıklamasını yapınca, Yücel, Öner'i mahkemeye verir. Öner, mahkemedeki savunmasında, Sabahattin Ali-Atsız davasına atıfta bulunarak, Sabahattin Ali'yi Bakan Yücel'in kışkırtarak milliyetçi gençleri mahkemeye verdiğini, gençlerin işkenceye tabi tutulduğunu savunur. Nisan başında başlayan dava, 15 Temmuz 1947'de karar bağlanarak, "komünistleri himaye eden sensin" sözünde suç unsuru bulunmadığı karara bağlanır²⁶².

Tan Baskını

Tan baskını döneme damgasını vuran olaylardan biridir. Gazete 16 Temmuz 1936'da kurulmuştur. Gazetenin 17 Ağustos 1938'e kadar diğer ortakları Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman, R. Yalman'dır. 1938'de Yalman'ın ayrılmasından sonra gazete, Serteller'in elinde sol bir çizgiye oturur. 1945 tahribatından sonra, 1956'ya kadar ortaklardan Halil Lütfi Dördüncü tarafından yayımlanır.

²⁵⁹ Süleyman Kocabaş, **Yakın Tarihimizin Büyük Sosyal Depremlerinden 1944 Türkçülük-Turancılık Olayı ve Alpaslan Türkeş**, İstanbul, 2014, s.31-79; Tekin Erer, **a.g.e.**, s. 93-127.

²⁶⁰ Oğuz, **a.g.e.**, s. 387-388.

²⁶¹ **BCA**, 030-0-010-000-000-86-570-12.

²⁶² Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 552-555.

Tan, 1945 öncesinde defalarca kapatılmıştır. 7 Aralık 1940 tarihli kararnameyle kapatılması bunlardan biridir. Gerekçe, “siyasete mugayir neşriyatta” bulunmaktır. Süre belirsizdir. Kapatma, “muvaakkaten” yani geçicidir²⁶³. “Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyat” yapmaktan dolayı *Tan*, bakanlar kurulu kararnamesi ile 1 Kasım 1941 tarihinden itibaren “bir” günlük süre ile tekrar kapatılır²⁶⁴. *Tan*, 12 Ağustos 1944 tarihli bakanlar kurulu kararı ile yine kapatılır. Kapatma nedeni, tekrar tekrar uyarıldığı halde, yurt içinde tehlikeli ayrılık tohumları ekmeye, ısrarla devam etmesidir. Kararname, gerekçeyi şöyle vermektedir:

“Kiraren vaki tavsiyelere ve ihtarlara rağmen yurt içinde tehlikeli nifak tohumları eken ve vatandaşları birbiri aleyhine tahrik eder mahiyette yazılar ve yalan haberler neşretmekte ısrarla ve sistemli bir surette devam eden ‘Tan’ gazetesinin muvaakkaten kapatılması; 1881 sayılı Matbuat Kanununun 50 nci maddesine tevfikan, İcra Vekilleri heyetince 12/8/1944 tarihinde kabul olunmuştur. Reisisicumhur İsmet İnönü”²⁶⁵.

Başbakan ve bakanların da imzaladığı kararname mahiyeti, diğer kapatmalardan farklıdır. “Yalan haberler” yayınlaması, ayrılıkçılık yapması, üstelik bunlara sitematik devam etmesi özellikle vurgulanmıştır. *Tan*’a karşı tavır daha sonra, mevcut yasaya dayandırılan kapatmanın çok daha ötesine geçecektir.

1945 yazından itibaren basında kamplaşma hızlanmıştır. *Tan* (Serteller) ile CHP taraftarı gazeteler (*Tanin*-Hüseyin Cahit Yalçın, *Akşam*-Necmettin Sadak, *Tasvir*-Asım Us) arasında kalem kavgası kızışır. Tefvik Rüştü Aras, *Tan*’da yazdığı bir yazıda²⁶⁶, Türk-Rus dostluğunu savunur, Millî Mücadele yıllarındaki dostluğa dönülmesini ister. Sabiha Sertel, 15 Temmuz 1945 tarihli *Tan*’da “Sosyalizmden Kimler Korkar?” başlıklı yazısında, sosyalizmin ferdi ferdi, büyük milletin küçük milleti istismarına son veren rejim olduğunu, sosyalizmden onun için elinden iktidar gidecek olan brjuva sınıfının, sermaye sahiplerinin korktuğunu yazar. Bir yazısında Peyami Safa’ya “Mesut Faşistler” diye saldırır. Sonra kavgaya, benzer örneklerle iyce kızışır. Zekeriya Sertel, 1 Aralık 1945 tarihli *Tan*’da, “Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz” başlıklı yazısında, Sivas’ta çıkarılan *Ülke* gazetesine, CHP tarafından 400 bin lira verildiğini, bu paranın nereden bulunduğunu sorar. CHP milletvekili ve bakanlarının haksız kazanç sağladıklarını, paralarını yurt dışındaki bankalara yatırdıklarını belirtir.

Bu arada, 1945’ten itibaren diğer *Yurt ve Dünya*, *Yeni Ses*, *Adımlar* gibi sol yayınlarla birlikte CHP’yi yıpratana, Adnan Menderes, Celal Bayar ekibine destek veren gazete, Tefvik Rüştü’nün teklifiyle *Görüşler* adıyla bir haftalık dergi çıkartmayı tasarlar. Dergiye Celal Bayar, A. Menderes, Fuat Köprülü de yazıları ile katılacaklardır. İlk sayı kapağında, Bayar, Menderes, Köprülü ve Aras’ın resimleri olacaktır. Hüseyin Cahit, saldırı işaretini, 3 Aralık 1945’te *Tanin*’de verir: “Kalkın Ey Ehli Vatan..” Bu defa kapatma ile yetinilmeyecektir. Cahit’e göre, bu vatan asırlardır kuzeyden (Rusya) gelen saldırılara, eti, kanı, ruhu ve silahı ile karşı koymuştur. Şimdi saldırı komünizm propagandası halinde içimize sızmaktadır. *Yeni Dünya*’nın, *Görüşler*’in yayınlanması bu konuda tereddüde imkân bırakmamaktadır. Vaziyet, beşinci kol faaliyetidir ve hücumu geçmiştir. “Büyük vatansever Namık Kemal’in sesi

²⁶³ BCA, 030-0-018-001-002-93-112-15.

²⁶⁴ BCA, 030-0-018-001-002-96-92-12.

²⁶⁵ BCA, 030-0-018-001-002-106-58-15.

²⁶⁶ Tefvik Rüştü Aras, Daha Açık Söyleyeceğim, *Tan*, 28 Haziran 1945.

bugünün parolasıdır: Kalkın ey ehl-i vatan!..”²⁶⁷ Yalçın, 4 Aralık tarihli yazısında, dön Hitler’in bugün Ruslar ve çimizdeki taraftarlarının, Atatürk’ü silah olarak kullanıp emellerine ulaşmak istediklerini yazar. *Tasvir* gazetesi de Hüseyin Cahit’ten geri değildir. 4 Aralık 1945 günü başsayfa haberi: “Bozguncu kızılılara karşı milleti uyanıklığa ve birliğe davet ediyoruz/Büyük Türk Milleti!” başlığı ile çıkar. Başlık altında çerçeve içinde: “Evlatlarını Çanakkale’de, Sakarya’da, memleket, hürriyet ve istiklâl uğruna feda eden analar, bu milletin yarınını omuzlarında taşıyacak olan milliyetçi Türk gençliği, topraklarını vatan aşkı ile seven Türk köylüleri ve ey bu yurdun refahı, bağımsızlığı ve yükselişi için canını, malını vermeye hazır büyük Türk Milleti!” hitabına yer verir. Hitabın altında, “Kızıl faşistler, başka yerden aldıkları direktifleri, tatbik ederek, gizli çalışmalarını açığa vurdular, Moskova Radyosu ile işbirliği halinde sizleri zehirlemeye uğraşıyorlar. Ey Türk Milleti! Artık mücadele devresi geldi.. Ey Türk Gençliği! Vatansız duyularınızdan şüphe etmiyoruz. Sizi uyanık ve mütehid olmaya davet ediyoruz. Bir parti işi değil, bir memleket işi ile meşgul olacaksınız! Düşüncemiz, her nevi zümre ve parti fikrinin üzerinde yurt müdafaası ve memleket davasıdır.”²⁶⁸

Tan’ı, kapatarak değil, ibretlik bir tarzda susturma zamanı gelmiştir. CHP, İstanbul parti müfettişi Alâeddin Tiridoğlu’nu görevlendirmiştir. Tiridoğlu, İstanbul’a gelerek öğrenci yurtlarında kalan gençlerle irtibat kurmuştur. Böylece *Tan*’a yapılacak saldırının esasları tespit edilir. “Komünizmi telin” perdesi altında *Tan* tahrip edilecektir. 4 Aralık 1945’te Halk Partisi ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu, İstanbul parti örgütüne emir verir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotof’un, Türkiye’nin Moskova’daki büyükelçisi eski Basın Yayın Müdürü Selim Sarper’i çağırarak Türkiye’den üç ilin (Kars, Ardahan, Artvin) Sovyetler’e geri verilmesini, Boğazlar’da ortak bir savunma sistemi kurulmasını istemesi, ortalığa “bomba gibi patlayan” bir haber olarak düşmüştür. Üstelik Zekeriya Sertel’in tespitiyle, Moskova, bu haberi daha sonra yalanlamadığı gibi, tehdit edici sözleri sürdürmüştür. *Tan* ile ilgili operasyonda, Sovyet dostluğuna inanan ve savunan bir gazete ile yandaşlarının cezalandırılma hıncı vardır. Sovyetlere duyulan millî nefret, onların yurt içindeki temsilcileri gibi görülenlerin üzerine adeta boşaltılmıştır²⁶⁹.

4 Aralık 1945’te CHP, İstanbul’da bir gösteri hazırlamıştır. Bayezit Meydanında toplanan on-on beş bini bulan kalabalık, Cağaloğlu’na doğru yürüyüşe geçer. Ellerde önceden hazırlanan, “Kahrolsun Komünistler, Kahrolsun Serteller, Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti, Yaşasın İnönü” pankart ve sloganları vardır. ABC Kitabevi, *La Turquie* (Fransızca sol görüşlü gazete), *Görüşler* dergisi, *Yeni Dünya* gazetesi, Berrak Kitabevi ve *Tan* gazetesi yağmalanır, yerle bir edilir. Zekeriya Sertel’in İstanbul Valisi ile doğrudan görüşmeleri, emniyet tedbiri alınması yolunda talepleri olur. Üstelik sıkıyönetim devam etmektedir. Olaylar sakinleşinceye kadar

²⁶⁷ CHP Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın’ın basın hürriyeti ile ilgili açıklaması, dönem partili gazetecilerinin bakışı açısından önemlidir: “Dünyanın hiçbir memleketinde bundan daha fazla matbuat hürriyeti olamaz. Beşinci kolon varsa, memlekette matbuat hürriyeti yok diye feryat etsin. Varsın, fikir hürriyeti yok diye şikâyet etsin.. Bu işte cevap hükümete düşmez. Söz eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarıdır.” Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s. 220.

²⁶⁸ **Tasvir**, 4 Aralık 1945, s. 1.

²⁶⁹ Rusya *Tan* baskınından bu mesajı aldığı için, olaylardan sonra, 8 Aralık 1945’te Türkiye’ye nota verir. Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığı buna karşılık, “4 Aralık nümayişi, ne söz ne fiilde herhangi yabancı bir devlete karşı hasmane bir mahiyet kaydetmemiştir” açıklamasını yapar. **Vatan**, 16 Aralık 1945, s. 1.

müdahale edilmez. Sonuçta Türkiye'nin en büyük rotatifini, işyerlerini tahrip edenler yerine, Serteller'in evine baskın yapılır²⁷⁰. Basın, genelde, suyun akıntısına gitmeyi tercih eder. *Tasvir*, tahripten bir gün sonra, "Gençliğin Tezahüratı" manşetini çekmiş, başyazarı Cihat Baban, saldırıyı alkışlayan, "Türk Gençliğinin Galeyanı" başlıklı yazısını yazmıştır²⁷¹. 19 Aralıkta olaydan 15 gün sonra, "Cumhuriyet Savcılığı-*Tan* ve *Yeni Sabah* gazeteleri sahip ve neşriyat müdürleri aleyhine dava açtı" haberi yayımlanır²⁷².

Saldırı, gazetelerden sonra, Fındıklı'daki Edebiyat Fakültesi'ne de uzanmıştır. *Lenin ve Leninizm* adlı eseri çevirip yayınlayan, *Tan*'da "Antel" imzası ile Sovyet Rusya dış politikasını olumlayan yazılar yazan Sadrettin Celal gibi solcular, etkisiz hale getirilmek, öldürülmek istenmiştir. Saldırı akşama kadar sürer²⁷³.

Burada Türk Basın Birliği'nin tavrı önemlidir. Basın Birliği Başkanı Falih Rıfkı Atay, olayı görmezden gelemeyiz. Bir başyazı yazar. Başlığı, "İstanbul'daki nümayiş" olan yazıda, saldırıların, hazırlıksız masum gençlerin tepkisi olduğunu, asıl tahrikin gazeteden geldiğini, tedbir almadığı için hükümetin suçlanmaması gerektiğini savunur. CHP milletvekili Atay,

---

²⁷⁰ Aynı gün (4 Aralık 1945) CHP Meclis Grubu Genel Kurulu toplanmıştır. İçişleri Bakanı, olayların seyrini anlatır. Milletvekillerinin Hükümetten isteği: "CHP'nin derece derece bütün örgütlerine saldırmaktan başlayarak devletin en yüksek şeref ve iktidar makamı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetini yaralamak cüretine kadar azıtan yazıların mesullerini kanunun takibine vermek hususu"dur. CHP milletvekilleri ve CHP basını gözünde suçlu, saldırganlar değil; matbaası, gazetesi bir sokak eylemi ile yerle bir edilenlerdir: Bkz. "Parti Grubu toplantısında/Tahrikçi yayınlara karşı duyulan infial belirtildi", *Ulus*, 5 Aralık 1945, s. 1. Aynı tarihli gazetenin manşeti şöyledir: "Dünkü nümayiş/İstanbul'da iki gazete idarehanesi harap oldu/Ellerinde bayraklar, Atatürk ve İnönü'nün resimleri bulunan Üniversite öğrencileri on bini aşan muazzam bir katile halinde Taksim Abidesi önünde de tezahürlerde bulundular". Gazete başsayfada, "Sıkıyönetim Komutanlığının bir tebliği" başlığı altında İstanbul'dan telefonla alındığı belirtilen şu bilgiyi kaydeder: "Dün 4.12.1945 Salı günü Üniversite öğrencilerinin bir kısmı iki basımevi ile birkaç kitabevine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen Hükümet inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibata ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif harekete katıyen müsamaha edilmeyecektir. Bu ve benzeri hareketlerin şiddetle karşılık göreceğini ve bu gibi kütle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim. Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe". *Ulus*'un, 6 Aralık 1945 tarihli manşet haberinde, Taksim Meydanı'na yürüyen, ellerinde İnönü fotoğrafı bulunan gençlerin fotoğrafı yayımlanır. Başlıkta ise, "Dün yapılan basın konferansında/Saraçoğlu yalan gazete yayınlarını tenkid etti/İstanbul olayları hakkında tahkikat açılmıştır, sonucu bir tebliğe bildirilecektir" bilgileri bulunmaktadır.

²⁷¹ *Tasvir*, 5 Aralık 1945, s. 1.

²⁷² *Tasvir*, 19 Aralık 1945, s. 1

²⁷³ Mina Urgan, olayın tanığı ve "taraf" olan birisi sıfatıyla, *Tan* baskını hakkında bilgi verir: "Kalabalık bir faşist grubu, o sırada Fındıklı'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne bitişik olan bizim Fakülteye de saldırdı. Başta Prof. Sadrettin Celal olmak üzere, solcuların hepsini öldürmekti amaçları. Ben de, ne yapacakları merakı içinde etrafta koşuşup duruyordum. Halide Hanım (Adıvar) beni buldu. 'Sana söyleyeceğim bir şey var' diyerek, kendi odasına götürdü. Kapıyı açtı, beni boş odaya itti ve kapıyı üstüme kilitledi. Patırtıları, gürültüleri, öğrenci kızların korku çığlıklarını ve ülkücü gençliğin kurt ulumalarını dinleyerek, o odada saatlerce kapalı kaldım. Akşam altıda, saldırganlar çekilip gürültüler kesilince, Halide Edip kapıyı açtı. Beni kolumdan sıkı sıkı tutup, aşağıya indirdi. Çağırdığı taksi kapıda hazırды. Beni taksinin içine itti, yanıma oturdu. Hayat Aparmanının alt kat merdivenini, kolumu hâlâ sıkı sıkı tutarak çıktı. Kapıyı açan anneme, "Şefika, eğer bu kız bu gece evden çıkarsa, seni mahvederim" dedi. İçeri girmeyi reddederek, merdivenleri indi." Urgan'ın anlattığına göre kendisi 1940'tan itibaren on yıl Halide Edip'in asistan ve doçentliğini yapmıştır. Zira İsmet Paşa, Atatürk döneminin bütün küskünlerinde olduğu gibi Halide Edip'i, yurt dışından çağırarak, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünün başına geçirmiştir. Halide Edip, de İngiltere'den hocalar getirterek bölümü kurmuş, fakültede her istediği yapılan "Dekaniçe" olmuştur. O, Falih Rıfkı Atay'ın üvey kızı olan Urgan gibi kadrosunda olanları korumuştur. Bkz. Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, YKY, İstanbul, 1998, s. 199-202.

mesleki dayanışmayı da göz ardı ederek, saldırıların sözcülüğünü üstlenir: “4 Aralık Salı günü İstanbul Üniversite gençleri tahrikçi gazeteler aleyhine bir nümayiş” yapmışlardır. “Gençler nümayişi”, “hazırlıksız bir heyecan” işidir. “Tahrikin doğrudan doğruya, bozguncu gazeteler tarafından gelmiş olduğuna şüphe edilemez. Bu gazeteler, Cumhuriyet Hükümetinin Türk demokrasisini geliştirme yolundaki hoşgörülüğünü ve sabrını, bizzat rejimi sarsmak, Büyük Millet Meclisini itibardan düşürmek, Devlet nizamını ve kanunlar otoritesini hiçe saydırmak için sömürmek, bu milletin kurtuluş ve kalkınma çağını bir istibdat devri gibi tanıtmak istemişlerdir. Şahıs ve kurum namus ve şerefine, hiçbir insaf ve sorum hissi duymaksızın, küstahça dil uzatmışlardır. Büyük Millet Meclisi’ne karşı hücum ve saldırılarına açıkça yasak eden kanunlara meydan okumuşlardır. Hükümet, bu taşkınlığın yatışıp tabii ve ölçülü tartışmalar devrine girileceğini umarak, elindeki yetkileri kullanmamış ve geçici sayılan bir buhranın ilk tepkilerini hemen karşılamak istememiştir.” “Kimi 1919’dan, kimi Cumhuriyetin ilk günlerinden beri rejim düşmanlığı ile tanınan adamların öçalma ve kışkırtma hareketleri kızışmakta idi. Fakat İstanbul gençliğini çileden çıkararak şey, bu tahriklerin, gitgide dış tehlikeye fırsat ve meydan hazırlama mahiyeti almış olmasıdır.”²⁷⁴ Falih Rıfki’nin başyazarı olduğu gazete, Bursa, İzmir’de de gençliğin aynı mahiyette gösteriler yaptığını, *Tan* gazetesinin talan yeri halindeki bina önünü, İnönü fotoğrafı yürüyüş fotoğrafları ile birlikte olumlu haber olarak verir: “İstanbul nümayişinden sonra/İzmir ve Bursa’da da bazı tezahürler oldu/İki binden fazla Bursalı genç, Atatürk anıtına bir çelenk koyarak rejime bağlılıklarını bir kere daha belirttiler”²⁷⁵. Başbakanın basın toplantısındaki sözleri, suçluyu ilan etmektedir:

“Türk ırkı şimal ırkları gibi sağlam, metin, soğukkanlı ve ağırbaşlı bir millettir ve her çeşit işini sükün ve intizam içinde yapmayı sever. Milletimizin bu hasletleri herkes tarafından bilindiği halde birkaç gazete ve gazetecimiz yalan yanlış haberler ve yersiz alevli yazılarıyla Türk Milletine ve Türk memleketine büyük fenalık yapmaktadırlar. Çünkü demokrat hükümetlerin hepsinde gazete ve gazeteciler memleket işlerinin kontrolüne iştirak ederler ve pek çok faydalı olurlar. Bizde birkaç gazete ve gazetecinin tuttuğu yalan dolan yolu biraz daha çoğalır ve biraz daha şiddetlenirse memleket çocukları yavaş yavaş doğru yazılara ve haberlere de inanmamaya başlayacaklar ve böylece memleket hayırlı bir kontrolün faydalarından mahrum kalacaktır. Yalan yanlış haberlerin tekziplerine yetişemez olduk. Daha bir gün evvel Ticaret Bakanının bir sıra tezkibi vardı. Bugün galiba ben de diğer bir yalan ve büyük bir yalan üstünde duracağım. İki gün evvel buraya gelen *Tan* gazetesinde bir başyazı var. Bu makalede ‘Rivayet ederler ki Hükümet 938 ve 939 tarihlerinde, vekillik ve mebusluk etmiş bazı kimselerin servetleri hakkında derin tahkikat yaptırmış: merkezi İsviçre’de bulunan bir teşkilat vasıtasıyla, yabancı memleketler bankalarına para yatırmış olanların da isimlerini öğrenmek istemiş, bu teşkilatın şefini Ankara’ya getirtmiş. Kendisine bolca para verilmiş. Bu teşkilat dünyanın her tarafında bulunan ajanları vasıtasıyla bütün yabancı bankalarda eski ve yeni Türk ricalinin yatırdıkları paraları araştırmış, tespit ettiği isimleri bir liste halinde Hükümete vermiş. Fakat hükümet ne bu listeyi neşretmiş, ne de bu listede isimleri bulunan kimseler hakkında takibat yapmaya lüzum görmüştür’ denilmektedir. Bu manayı andırır bir sözü bundan yedi sekiz ay kadar evvel bir parti içtimasında işitmiştim. Bu içtimada Celal Bayar, Hükümetin memleket içinde ve dışında Celal Bayar’a ait paraları bulmak için gizli tahkikat ve takibat yaptırdığını söylemişti. Bunun üzerine söz almış ve böyle bir tahkikatın yapılmadığını söylemiştim. Bayar, olduğu yerden ayağa kalkarak, ‘Saraçoğlu’nun böyle bir işten haberinin olmadığını biliyorum’ demişti. Saraçoğlu da, mademki böyle bir işi bilmiyor. O halde

²⁷⁴ Falih Rıfki Atay, “İstanbul’daki nümayiş”, *Ulus*, 6 Aralık 1945.

²⁷⁵ *Ulus*, 6 Aralık 1945.

o iş ya yalandır yahut da dedikodu hududunu aşmayan bir laftır diye cevap vermişim. Aradan uzun aylar geçti. *Tan* gazetesi yukarıdaki, bütün kötülöklere kapı açan yazılarını yazdı.”

Başbakan bundan sonra liste ve bilgileri İçişleri, Emniyet, Başbakanlıkta aradığını, Refik Saydam’la çalışanları birer birer davet ederek sorduğunu, böyle bir bilginin olmadığını öğrenince partiye müracaat ederek, bu söylentinin yalanlanması için izin istediğini ve böylece açıkladığını bildirir. Onun için *Tan* makalesi, “sadece mide ve kafa bulandırmak için yazılmış”tır²⁷⁶.

Hükümet, olayın çıkmasına neden oldukları gerekçesi ile Serteller’i tutuklatır. Sonuçta suçlular, yakalanmazken Serteller tutuklanıp, yargılanır. Üç ay hapisten sonra, Yargıtay kararı bozar. Hapisten çıkınca Serteller, Türkiye’de tutunamayarak Sovyetler Birliği’ne giderler²⁷⁷. Bazı *Tan* yazarları da olayın çıkmasına neden olmaktan tutuklanıp, yargılanarak, mahkûm edilmiştir²⁷⁸.

DÖNEM DERGİCİLİĞİ

Dönem dergiciliği, gazetecilikten çok farklı değildir. Zaten dergiler gazeteye, gazeteler zayıfladıkları zaman dergiye dönüşmekte güçlük çekmemektedirler. Yalnız savaş döneminin dergiler üzerinde de etkisi büyüktür²⁷⁹. “Türk mecmuacılığı, 1944 yılında harp zaruretlerinden müteessir oldu. Haftalık, aylık mecmualardan çoğu kapandılar. Bunun sebepleri arasında kâğıt, matbaa ve işçi buhranları zikredilebilir. Devam eden mecmualar daha ziyade resmi ve yarıresmi mahiyeti haiz olanlardır. Resmî ilim müesseselerinin organlarını bir tarafa bırakırsak Halkevlerinin mecmuaları sayılan “Ülkü”, “İstanbul”, “Fikirler” devam ediyor. Keza çeşitli vilâyet Halkevleri mecmuaları da sessiz olarak muhitlerinin münevverlerini bir araya toplamaktadır. Bunlarda neşredilen mahallî folklor mahsulleri, kaybolmağa mahkûm millî kültür malzemelerini ortaya koymaları itibarıyla çok mühimdir.”²⁸⁰

Dönem dergileri içinde, Hilmi Ziya Ülken’in Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi bir ekiple, 15 Nisan 1938-1943 arasında çıkardığı *İnsan*, İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun *Yeni Adam*, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nin öğretim elemanlarından Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev N. Boratav’ın çıkardığı aylık *Yurt ve Dünya* dergisi²⁸¹, 1945’ten itibaren dış tabibi Hamdi Alagün tarafından çıkarılan *Yurt Sesi*²⁸² yanında çıkarıldıkları şehirlerin adını taşıyan, *Karabük*, *Konya*, *Erzurum*, *Zonguldak*’ta *Doğu* gibi dergiler yayımlanır.

²⁷⁶ “Basın Konferansında Başbakanın demeci”, *Ulus*, 6.12.1945, s. 1, 2.

²⁷⁷ Sovyetler Birliği, *Tan* olayından kendine ait mesajı aldığı, Türkiye’ye nota vererek göstermiş, kışkırtıcı hareketlerden hükümetin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Türkiye, Sovyetlere düşmanca tutum almadığını bildirir de Sovyet taleplerinin ardı gelir. 14 Aralık 1945’te iki Gürcü akademisyenin *Komünist* gazetesinde, Kars ve Ardahan’ı isteyen, “Türkiye’den Haklı İsteklerimiz” yazısı yayımlanır. Geniş bilgi için bkz. Zekeriye Sertel, *a.g.e.*, s. 218-220, 266; Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 263-268; Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 150-158; Tekin Erer, *a.g.e.*, s. 131-176.

²⁷⁸ Gevgilili, *a.g.m.*, s. 219.

²⁷⁹ Nurullah Ataç, “Yazarların Korunması”, *Ulus*, 31 Aralık 1945, s. 2’de; “Bugün Türkiye’de devletin çıkardığı bir tek yazın, edebiyat dergisi yoktur. Cumhuriyet Halk Partisi Ülkü dergisini çıkarıyor; onun şiirleri, hikâyeleri, romanları var. İyileri de oluyor, iyi olmayanları da. Devlet Ülkü gibi daha birkaç dergi çıkarmalı, o dergilere yazacak kimselerin geçimini sağlamalıdır. Bir yazar bilmelidir ki günde şu kadar saat çalışırsa, her gün işini görürse, kendisi de çoluğu, çocuğu da geçinebilecektir” düşüncesini dile getirir.

²⁸⁰ Fındıkoğlu, *a.g.m.*, s. 2.

²⁸¹ Mithat Baydur, Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri, *Cumhuriyet I Genel Değerlendirme ve İdeoloji*, Editör: Hasan Celâl Güzel, *Yeni Türkiye*, 1998, s. 780-781; Gevgili, *a.g.m.*, s. 218.

²⁸² “Yurt Sesi”, *Ulus*, 9.12.1945.

1944'ten itibaren gazetelerde olduğu gibi dergilerde de artış olmuştur. İstanbul, Ankara merkezli, *Doğuş*, *Kurtlu Bilgi*, *Yaratış*, *İklim*, *Yeniden Doğuş*, *Hukuk Dünyası* adlı dergiler yanında bir dergi türü gibi *Ayın Ansiklopedisi*, *İstanbul Ansiklopedisi*, *Türk Hukuk Tarihi* mecmuası adlı yayınlar millî yayın olayı niteliğinde görülür²⁸³. Bunlar içinde Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nin, külliyat halinde on bir cilde ulaşması, kültür tarihimiz açısından takdirle anılacak bir yayıncılık başarısı durumundadır.²⁸⁴ 1944 yılının dergiciliği ile ilgili Fındıkoğlu bilgi verirken, o yılların “diğer” yayınlarından bahsetmez. Necip Fazıl'ın ilk serisi 17 Eylül 1943-5 Mayıs 1944 arasında yayımlanan ünlü *Büyük Doğu*'su, Osman Yüksel'in *Serdengeçti*'si bunlardandır²⁸⁵. Ayrıca Sabahattin Ali, Aziz Nesin tarafından 25 Kasım 1946'da yayımlanmaya başlanarak mizah basını açısından ünlenen *Marko Paşa* önemlidir. Sık kapatılan bu yayınlar, defalarca ad değiştirmiştir. *Marko Paşa*, *Bizim Paşa*, *Mahum Paşa*..gibi adlarla yayımlanmıştır. *Marko Paşa*'nın yayın politikasını Aziz Nesin, “Markopaşa gülmece yoluyla bir kavga gazetesiydi”, şeklinde değerlendirir. Ona göre, eldeki yayın, taş gibi bir kavga aracıdır: “Kavgaya girmişsin, elinde hiçbir silah yok. Yerden taş alıp düşmanına atıyorsun. Aradan kırk yıl geçiyor. O kavga önemli ama taş önemli değil..”²⁸⁶ Mizah basınından, İstanbul'da yayımlanan *Yedisekiz Hasanpaşa*, 20.5.1949 tarihli sayısından dolayı kapatılır. Mevcut sayısının dağıtımını yasaklanır, elde olanların toplatılması kararlaştırılır. Bakanlar Kurulu kararı, İçişleri Bakanlığının talebi üzerine alınmıştır²⁸⁷.

İnönü devri basını içinde, fikir dergilerinin yaşamadığı ile ilgili bir algı bulunmaktadır. Çünkü farklı düşünceye tahammülsüzlük, kapatmalarla kendini hemen göstermektedir. Meşhur folklorcu Cahit Öztelli, 1939'da “Asrın Gaillesi Yahudi” adlı bir broşür yayımlamıştır. İnönü yönetimi, kararname ile bu yayının, “zararlı yazılar taşıdığı görüldüğünden satışının” yasaklanmasına Bakanlar Kurulu olarak ile 6.01.1939 tarihinde karar verir²⁸⁸.

Bozkurt dergisinin, müstear adla yazan bir yazarı (Rasim) ve yazı işleri müdürüne (Sami Karayel), genç şairlerden Cavit Yamaç'ın açtığı dava üzerine, Matbuat Kanununun 27. Ceza Kanununun 482. Maddesine göre altışar ay hapis, yüzer lira para cezasına çarptırılır²⁸⁹.

Aydede, İnönü devri basını içine sonradan katılsa da önemli bir yayındır. 1922'de 150'likler listesine alınarak Türk vatandaşlığından çıkartılan Refik Halit Karay'ın 1948'de yeniden yayımlamaya başladığı *Aydede*'nin gözardı edilmemesi gerekir. Cumartesi ve Çarşamba olmak üzere haftada iki gün çıkarılan, “tam manasile bîtaraf siyasi hoşsohbet gazete” *Aydede*, ince nükte, siyasi mizah açısından kendine has bir seviyeyi ortaya koymuş yayın organlarından. Sürgünden 1938'de döndüğü halde Refik Halid, *Aydede*'yi 26 yıl sonra

²⁸³ Fındıkoğlu, a.g.m., s. 2.

²⁸⁴ Reşat Ekrem'in, “dünya yayın hayatında ilk olarak denenen”, “bir şehri her şeyi ile ansiklopedi sahifelerine sığdırma” tasarısı, 1944'te başlar. Yayın, Cemal Çaltı adında bir kereste tüccarının maddi yardımı ile gerçekleştirilir. Reşat Ekrem, ansiklopedi maddelerinin çoğunu kendi adı, bazılarını, Ahmet Bülent Koçu gibi takma adlarla hazırlar. Maddeleri süsleyen resimlerin bazılarını da kendisi çizer. İlk etapta 34 fasiküle ulaşır. Burada duran yayın, daha sonra Mehmet Ali Akbay adlı bir tüccarın desteği ile 11. cildin “G” harfi ortalarına kadar çıkarılmıştır. Semavi Eyice, “Koçu, Reşad Ekrem”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, c. 5, s. 41-43.

²⁸⁵ *Serdengeçti* dergisinin kapatılmaları, sahibi Osman Yüksel'in mahkemeleri ünlüdür. 63'ü Rus klasiği olmak üzere 500 Batı klasiği eseri Türkçeye çevirtip yayımlayan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ile davalarında Osman Yüksel'e altı ay hapis, 250 lira para cezası verilmiştir. Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 554.

²⁸⁶ Baydur, a.g.m., s. 780.

²⁸⁷ BCA, 030-0-018-001-002-119-48-2.

²⁸⁸ BCA, 030-0-018-001-002-85-111-12.

²⁸⁹ “Bir neşriyat davası”, *Cumhuriyet*, 19 Birincikanun 1940. Cezalar mahkemece tecil edilmiş ama davacıya zararı manevi bakımdan 150 lira ödenmesi, kararı verilmiştir.

yayımlayabilmek için on yıl daha beklemek gereğini hissetmiştir. İkinci Dünya Harbi'nin bittiği, tek partili siyasi yapıdan, çok partili hayata geçildiği, basın hürriyetinden daha fazla söz edilen bir ortamın gelmesiyle, 8 Mayıs 1948'de yayın başlar. 1 Ekim 1949 tarihindeki 125. sayı ile yayına veda eden gazetenin başyazarı, Refik Halit'tir. Sahibi F. Karay olarak belirtilir. Yayın politikasında iktidara ve iktidar adayı olan DP'ye mesafelidir. İktidara muhalifken, muhalefete kuşkucu bakması, demokrasiye vurguyu giderek artırması, dünya gelişmeleri, ülke siyasetinin durumu hakkındaki öngörülerini ile kendine has çizgiyi korumasından kaynaklanmaktadır. CHP milletvekillerinden birinin, “ülkeye özgürlüğü biz verdik” açıklamasını, 14 Ağustos 1948 tarihli yazısında, “Boş Yere Böbürlenmek” başlığı altında değerlendirir. Zira Türkiye'deki değişim, Batı dünyası ile bütünleşmek zorunluluğundan kaynaklanan konjonktürel bir gelişmedir. İkinci Meşrutiyetten bu yana hürriyeti kimin alıp, kimin verdiği işinin halledilemediğini belirten Karay, bu işte “biraz atom bombasına, biraz da uçan kalelere, yani Anglo-Sakson zaferine” borçlu olduğumuzu vurgular²⁹⁰. Başlangıç itibarıyla antikomünist, Amerika yanlısıdır. İsmet İnönü'ye doğrudan dokunmasa da, 1939 sonrası tek parti zihniyetini şiddetle eleştirir. Aksayan yönlerine rağmen demokrasiden yanadır. Bazı maddelerin karneye bağlanması, tek parti zihniyetinin bir ürünüdür. Karaborsa ve ihtiyaç maddelerine ek zamları, devletin kısıtlı imkânlarının boşa harcanmasını, usulsüzlükleri, günlük hayatın aksayan taraflarını, lüks, moda düşkünlüğünü, ithal ürünlere para harcanmasını, mizahın keskin kılıcına havale eder. Logosu, 1922'deki *Aydede*'ye benzer. Sol üstte, aydede şeklinde profilden Refik Halit karikatürü, arka fonda İstanbul silüeti bulunmaktadır. Keskin muhalif kalemi, temiz İstanbul Türkçesi, renkli anlatımı, tasvir gücü ile edebiyatımızın önemli yazarlarından Karay, kalemini birilerine kiraya vermeyen birisidir. Yazılarında *Aydede*, *Kirpi*, *Rehaka*, *Reha*, *Ağababa*, *A.D.* gibi imzalar kullanır. Yazı kadrosunda, kendisi dışında Fikret Adil, Adalet Cimcoz, Ercüment Ekrem Talu, Fazıl Ahmet Aykaç, Recep Bilginer gibi isimler bulunmaktadır. Kadrolu çizeri, Turhan Selçuk'tur. Ayrıca Mim Uykusuz müstearıyla T. Korkmaz, Kâzım Kamoy, Togo gibi imzalar yer alır²⁹¹.

Aydede'ye benzer bir yayın da *Akbaba*'dır. Yusuf Ziya Ortaç'ın sahibi olduğu mizah dergisi, 1922'den itibaren uzun soluklu bir yayın olarak İnönü devrinde de çıkarılmaya devam eder. Yazı kadrosunda, Yusuf Ziya başta olmak üzere, çoğu müstear ad olarak; “Meşhedî Cafer/Görünmeyen Adam”, Âşık Ortaç, Kâse-i Fağfur, Leylâ Çello, Cemaleddin Bildik, Adnan Tahir Tan, Ben, Feriha Birgin, Nihâlettin Dodiyez, Çimdik, İçgüveysi, Abbas Yolcu, Maskara, Server Bedi (Sen Benimsin/*Akbaba*'nın tefrika romanı), Cimcime, Cıvciv, gibi imzalar bulunmaktadır. Meczua, Ocak 1947'den itibaren son sayfasında “Güleryüz” adlı, “Haftalık siyasi halk gazetesi” sayfasını yayımlar. Çarşamba günleri çıkarılan, küçük boy siyasi mizah mecmuasının, çizerleri arasında Şevki, Yaşar Gazi, Abidin Dilmen, Ethem Karatay, Sururi, Nehar, Turhan Selçuk, Bülent Çetiner gibi isimler bulunmaktadır. Sayısı 15 kuruş, yıllık aboneliği 750, altı aylığı 375 kuruştur. 12 sayfa çıkarılır. Kapakta, renkli haftanın vurucu karikatürü yer alır. İkinci sayfasında dünya karikatürlerinden seçmeler bulunmaktadır. Tek parti rejiminde, minik dokundurmaları bile kapatma nedeni olur. Bunlardan birisi, 24

²⁹⁰ Refik Halid Karay, *Aydede 1948 2*, Hazırlayan: Mustafa Apaydın, İnkılâp Kitabevi, 2013, s. 100-101.

²⁹¹ Refik Halid Karay, *a.g.e.*, s. 16-22.

Ağustos 1944 tarihli 22. sayısında yayımlanan “Bir memurun masası” başlıklı hikâyesidir. Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, yazıyı “halkın hükümete karşı olan itimadını sarsacak mahiyette bazı satırlara tesadüf” ettiği için, Bakanlar Kurulu kararı ile geçici olarak kapatılması için Başbakanlığa müracaat etmiştir²⁹². *Akbaba*, çok partili hayata geçişte basının durumunu, “Basın Borsası” başlıklı minik mizahı ile anlatır. Ücret tablosunun içeriği şöyledir: “İftira. 1 kuruş, Her çeşit hakaret. Bini 1 para, Yalan haber. Bedeva, Muhalefet. 100 lira”²⁹³.

Büyük Doğu, İstanbul’da Necip Fazıl tarafından 1943 yılında, haftada bir yayımlanan, fikir dergisidir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun basına, “Allah ve ahlâktan bahsetmek yasaktır!” emrini gönderdiği²⁹⁴ sıralar, İslâm Medeniyetini doğrudan savunan denginin çıkarılması ayrı bir cesaret işidir. Necip Fazıl, *Büyük Doğu* dergisinin ilk sayılarını çıkarır ve etkili olan bir anketi yayımlar. Sorularına kısaca, “Evet!” veya “Hayır!” cevapları istenen anketin ilk sorusu: “Allah’a inanıyor musunuz?” olmuştur. “Hayır” cevabı verenlerin başında, Zekeriya Sertel, karısı Sabiha Sertel, Falih Rıfkı Atay, Sedat Simavi, Hüseyin Cahit Yalçın, Sadri Ertem bulunmaktadır. “Bal gibi inanıyorum!” cevabını, Profesör Salih Murat Uzdilek verir. Necmeddin Sadak, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Reşat Nuri Güntekin kesin cevap vermezler²⁹⁵. Bundan sonra Necip Fazıl’a Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’den; “Akademideki hocalığımızla Büyük Doğu’dan birini seçmenizi ihtar ederim!” yazısı gönderilir. Kısakürek, hocalık kürsüsünden “kovulur”. Dergisinde, “Allah’a itaat etmeyene itaat edilmez!” anlamında bir hadis yayınladığı için, Bakanlar Kurulu kararı (Vekiller Heyeti) ile dergisi kapatılır²⁹⁶, kendisi de akademi hocalığı dolayısıyla, “eksik yaptığı ikinci

²⁹² **BCA**, 030-0-010-000-000-86-571-7.

²⁹³ **Akbaba**, 29 Ocak 1947, Y. 26, S. 149, s. 5.

²⁹⁴ Necip Fazıl Kısakürek, **Bâbü’l-İlâhî**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1976, s. 285.

²⁹⁵ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 282-283.

²⁹⁶ Basın ve Yayın Umum Müdürü Selim Sarper’in imzasıyla Başbakanlığa, 18 Şubat 1944 tarihli yazı ile *Büyük Doğu* hakkında İç Yayın Dairesi Müdürü Server Rifat İskit tarafından düzenlenen üç sayfalık rapor sunulur (**BCA**, 030-0-010-000-000-86-570-4). “Umum Müdürlük Makamına” önce gelen 17 Şubat 1944 tarihli rapora göre; “Büyük Doğu mecmuasının 1 ila 9 uncu sayılarında; dinî propaganda, İslâmî propaganda, sonra da sömürgelerinde, dominyonlarında milyonlarca İslâm bulunan bir devletin politikasına dayanan bir hareket ve çabalama güttüğü evvelce arz edilmişti. Necip Fazıl Kısakürek; defaatle yapılan ihtarlara rağmen, aynı maksat ve aynı yolda yürümekte devam ettiğinden bu kere 10 ilâ 18 inci sayılar üzerinde incelemeler yapılarak keyfiyetin bir kere daha açıklanması cihetine gidildi. Büyük Doğu’nun en karakteristik yazıları; Büyük Doğuya doğru, 1001 çerçeveden, Tanrı kulundan dinlediklerim başlıkları altındadır. Necip Fazıl Kısakürek; Bundan evvelki raporda bildirildiği üzere zaman çerçevesinde gerçekleştirilecek bir oluşa varma veya bir varışı oldurma davasıyla mecmuasına Büyük Doğu adını verdiğini söylemektedir. Bu din mayalı “bir oluşa varma veya bir varışı oldurma” bütün yazılarda bazan gizli bazan apaçık daima ön plandadır. Meselâ; 10 uncu sayıda “Atatürk dirilecek. İşte o gün başımızda bulunacak olan şahsiyet kurtarıcılık ruhiyle ve maddesiyle de Atatürk’ten başkası olmayacaktır” diyerek maksadını Atatürk adıyla maskeliyor. Daha sonraki sayılarda pervasızca bir yazılış buluyoruz.” İskit, “pervasız yazılışlara” örnekler de verir. Bunlardan bazıları: “Meşrutiyetten cumhuriyete ve cumhuriyetten İkinci Dünya Harbine gelinceye kadar süren üç merhale, ufak tefek kemiyet farklarıyla, hesapsız ve kitapsız Batıya hayranlık, dünyayı ve nefsinin müşahade altına almamak hastalığının yekpareleştiği bir bütündür. Ve işte şimdi bu hengâmenin fikrî ve ahlâkî buhran hengâmesinin ta merkezindeyiz. Ahlâkan iflas buhranlarının en korkuncunu geçirmekteyiz. Türk inkılabı bir ahlâk telâkkisi ve bir ahlâk yasası getirmedir. Ahlâkın kaynağı dindir. Bizim ahlâkımız da Müslümanlık ahlâkıdır ve olması lâzımdır. Zaten topyekûn bütün cemiyeti ana çizgilerini İslâm ahlâkının potasında eriyerek almıştır. Dünyanın en tezatsız ahlâkî İslâm ahlâkıdır. Ne olmuştuk İslâm ahlâkî yüzüsu huürmetine olduk. Biricik ve olabilecek ahlâk kaynağımız İslâm ahlâkıdır.’ Dalkavukluk, iltimas, hırsızlık, rüşvet, fuhuş, içki, kumar, hile, yalan, riya, nefret, şüphe, istihza, kargaşalık bugünkü cemiyete maledilirken yine İslâmî ahlâk, din ahlâkî ve din propagandasından kuvvet alınarak söylenmektedir.” Raporda varılan sonuç şudur: “Büyük Doğu, yazıları, şiirleri, fıkraları, hikâyeleri, resimleri, karikatürleri, fotoğrafları ve bütün hacmi ile, gençliğe din maskesi, Allah formülü altında inansızlık aşılama, Türk devrimini bayağılaştırmakta.. Cihan ekârı umumiyesi karşısında büyük Türk cemiyetini bozuk, düzensiz

askerliğini tamamlamaya” davet edilerek “Eğridir dağlarına sürülür.”²⁹⁷ Dergi daha sonra tekrar çıkartılır. 14 Kasım 1947 tarihli 72. sayısı toplatılır. Bunun üzerine Necip Fazıl, mizahi içerikli *Borazan* dergisini yayımlar. Ancak üç sayı çıkartılabilir. *Borazan*, baskıyı hicveden, çoğunluğu Necip Fazıl tarafından kaleme alınmış yazıları içermektedir. Bir buçuk aylık bir kapalı kalıktan sonra *Büyük Doğu* tekrar yayımlanmaya başlanınca *Borazan*’ın yayın hayatı sona erer. Derginin satılacağı günler, gazete bayileri önünde sabahın erken saatlerinden itibaren dergi kuyruğu oluşur. Ev veya yurtlarda birlikte kalan öğrenciler, ortak satın aldıkları *Büyük Doğu*’yu sırayla okumayı beklemeyerek, bölüşerek okurlar. *Büyük Doğu*, defalarca kapatılır, sahibi yine birçok kez hapsedilir²⁹⁸. *Büyük Doğu*’nun İnönü devrindeki son kapatmalarından birisi Ocak 1950’dedir. Bakanlar Kurulu kararı ile altıncı sayısından 13. sayısına kadar sekiz sayının dağıtımını yasaklanır, elde edilenlerin toplatılmasına hükmedilir²⁹⁹. Gerekçe, 15.7.1949 tarihinde yasaklanan *Gençlik Rehberi* adlı kitaptan, yazılar aktarmasıdır.

Yurt ve Dünya, çizgi olarak *Tan* olayında söz edildiği üzere farklı bir dergidir. Sahibi, Pertev Naili Boratav’dır. *Yurt ve Dünya*, *Yeni Ses*, *Adımlar* gibi sol yayınlardan birisidir. Bakanlar Kurulu kararıyla 16 Mayıs 1944’te kapatılır. Kapatmanın geçici olduğu, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü tarafından bildirilmiştir. Fakat aradan bir yıl geçtiği halde tekrar yayımlanması için izin çıkmaz. Umum Müdürlüğe aralıklarla iki defa müracaattan sonuç alınamayınca, sahibi olarak Boratav, Başbakanlığa 4 Eylül 1945’te aradan bir buçuk yıl geçtikten sonra dilekçe verir. Gerekçesi şöyledir: “Yurt ve Dünya dergisinin kapatıldığı tarihten bu yana, geçen on beş aylık müddet zarfında ağır siyasi ithamlarla kapatılmış olan gazetelerin dahi çıkarılmasına izin verildiği halde, Türk demokrasisinin fikir ve sanat yolunda gelişmesine yardım etmek amacıyla çalışan dergimizin gerek efkârı umumiye, gerek kanun karşısında hâlâ cezalı olarak kalması, bizim için çok ağır ve bazı medeni haklarımızı zedeleyen bir durumdur. Yurt ve Dünya dergisinin tekrar çıkarılması hususunda Bakanlar Kurulunca gereken muamelenin yapılarak bu duruma son verilmesine emir ve müsaadelerini saygılarımla dilerim. Yurt ve Dünya dergisi imtiyaz sahibi Pertev Boratav”. Kapatılma sonrası hakkında detay veren uzun dilekçe, “Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü yoluyla yapılacak müracaatın faydasız olacağını anlamış bulunduğumdan yüksek katınıza başvuruyorum” diyerek Başbakanlığa sunulmuştur. Başbakanlık ise, doğrudan geri umum müdürlüğe sevk eder. Basın ve Yayın Umum Müdürlüğünün Boratav’a cevabı, “mecmuanızın tekrar yayınlanması hususunda yapılacak bir muamele bulunmadığını beyan ederim” tarzındadır³⁰⁰. Dergi için, tek partinin, *Tan* baskını ile tahrip edilmeyi beklemekten başka çaresi kalmamıştır.

---

göstermekte.. Sonra da bir takım kelime oyunları ile Türk Milletini, gençliğini rejimine, kendine inanmaktan uzaklaştırmaktadır. Derin saygılarımla arz ederim. İç Yayın Dairesi Müdürü Server İskit”

²⁹⁷ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 285. Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Necip Fazıl ile karşılaştıklarında yayınladığı hadisi kasederek, “Bu hadisi neşretmek, bize itaat edilmez demektir” der. Ahmet Açıkgöz, **a.g.m.**, s. 299.

²⁹⁸ Kapatmalardan birisi Filozof Rıza Tevfik’in Abdülhamit’le ilgili “Sultan Abdülhamid’in Ruhaniyetinden İstimdat” şiirini, Haziran 1947’de yayınlamasıdır. Şiir yüzünden *Büyük Doğu* dört ay süreyle kapatılmış, Yazı İşleri Müdürü olarak Necip Fazıl altı ay hapis cezası almıştır. Ahmet Açıkgöz, **a.g.m.**, s. 301; Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 268-269.

²⁹⁹ **BCA**, 030-0-018-001-002-121-101-13.

³⁰⁰ **BCA**, 030-0-010-000-000-86-572-9.

Dönemin yayıncılık hareketi içinde, dergiler dışında açılan kitabevleri ve yayınevlerinin de önemli rolü bulunmaktadır. Kitap, edebî roman, broşür yayıncılığı zenginleşmiş, birçok matbaacı aynı zamanda kitapçılık yapmaya başlamıştır³⁰¹.

TİRAJ

Basın Yayın Genel Müdürlüğü yetkililerinden Server İskit, 01 Temmuz 1938 tarihi itibarıyla, yeni harflerle basılan gazetelerin tirajının 25 bine ulaştığını, “matbuatımız için öğünülecek bir hadise olarak” nitelendirmektedir. Bir fikir vermesi bakımından 1937 ile 1949 yıllarına ait toplam gazete satış miktarı verilebilir. 1937’de 16.631.000 nüfusu bulunan Türkiye’de toplam gazete satış miktarı 65 bindir. Bu miktar, bin kişiye satılan gazete miktarının 3.9 olduğunu göstermektedir³⁰². 1939’da belli başlı 12 günlük gazetenin yayımlandığı Türkiye’de toplam tiraj, 96 bin civarındadır³⁰³. *Cumhuriyet* gazetesi, 1940’lı yıllar günlük baskı sayısı, 16 bine ulaşarak dönemin en etkili gazetesi olmuştur³⁰⁴. Nüfus, 17 milyondur. Bu miktarın 13 milyonu, köylerde yaşamaktadır. Okul çağına olan iki milyon çocuktan, ancak 785 bini yani üçte biri okuyabilmektedir. Şehirli çocukların yüzde sekseni okullu iken, köyde yaşayan çocukların yüzde yirmisi okuyabilmektedir³⁰⁵. 1937’den on iki yıl sonra, 1949’da nüfus 20.359.000, toplam gazete satış miktarı 150 bindir. Bin kişiye satılan gazete 7.3’tür³⁰⁶. Çünkü dönem itibarıyla gazeteler, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde okunmakta, Anadolu’ya dağıtım cızız kalmaktadır. Çünkü Türkiye’nin toplam nüfusunun yüzde 75’i köylerde yaşamakta, köylülerin de yüzde doksana yakını, okuma-yazma bilmemektedir³⁰⁷.

Menderes, 1946 Meclis konuşmasında; “memleketimizde basın ve gazeteler bir türlü gelişmemiştir. 20 milyon nüfusu olan koskoca bir memlekette bir günde basılan gazetelerin sayısı tahmin olunabilir ki, 150 bini geçmemektedir. Bu gazetelerden İstanbul’dan gayri yerlerde çıkan birçokları da maalesef el ilanları büyüklüğünde gayet ibtidaî şeylerdir. Bu niçin böyledir, çünkü memleketimizde matbuat maddi, manevi baskılar altında bulundurulmuş gelmiştir. Hiç matbuası olmayan vilâyetlerimiz vardır. Birçok yerlerde de pedal makinelerinden ibaret gayet ibtidaî vasıtalarla çalışılmaktadır” tespitini yapar³⁰⁸.

İnönü döneminin sonuca bağlayan belgelerden birisi, İstanbul Gazetecilerinin Başbakan Hasan Saka’ya çektikleri, 24 Temmuz 1948 tarihli telgraftır. Telgrafın, özellikle sansürün kalkmasının yıldönümü olan 24 Temmuz günü çekilmesi anlamlıdır. Gazeteciler, mevcut basın kanununu, gazetecilerden intikam almak için çıkartılmış bir yasa olarak görmekte, kabinede bulunan gazeteci kökenli bakanların, başta başbakan olmak üzere, harekete

³⁰¹ Fındıkoğlu, a.g.m., s. 2. Fındıkoğlu, öne çıkan dönemin kitabevi ve yayın evleri arasında, Nebioğlu Yayımevi, Gençlik Kitabevi, Tasvir Neşriyatı, Tasvir Neşriyatı, Yüksel Yayımevi gibi yayın kuruluşlarını anar. Bunlardan Nebioğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu, Hukuk ve Cemiyet, İngiliz Edebiyatı Tarihi*; Gençlik Kitabevi ise, *İçtimaî Siyaset, İçtimaîyat Dersleri, Ahlâk Tarihi* gibi kitapları yayımlamışlardır.

³⁰² Bülent Özukan, *Basında Tirajlar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c. 1, s. 231.

³⁰³ Süleyman Tüzün, *a.g.e.*, s. 63.

³⁰⁴ Süleyman Tüzün, *a.g.e.*, s. 66.

³⁰⁵ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 296.

³⁰⁶ Bülent Özukan, a.g.m., c. 1, s. 231.

³⁰⁷ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 294.

³⁰⁸ *BCA*, 030-0-001-000-000-11-65-8, s. 4.

geçmelerini istemektedirler. Devrin ruh halini yansıttığı için, telgraf metninin okunması gerekmektedir:

“Hasan Saka Başbakan, İstanbul 24. 7. 48.

Türkiye’de sansürün kalkmasının yıldönümü olan 24 Temmuz gününü Gazeteciler Bayramı olarak kutlanmağa karar veren İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Matbuat Kanununda basın hürriyetini takyit eden ve baltalayan maddelerin halen mevcut olduğunu görmekte müteessirdir. Matbuat Kanununun bugünkü ihtiyaçlara ve bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra her tarafta daha çok yerleşen ve yayılan demokrasi esaslarına uymadığı açık bir hakikattir. Bu kanunun Türk basınına hürriyet vermek için değil halkı basın ve onunla beraber bütün neşriyatı tam bir inzibat altına alacak şekilde hazırlanmış basın hürriyetini tehdit eden birçok hükümlerle kuvvetlendirilmiş basın suçları için âdeta meşhud suçlara benzer bir muhakeme usulü konmuş cevap hakkı bir ceza haline sokulmuştur. Kanuna göre gazeteciler hâlâ daha önceden beratla neticeleneceği aşikâr olan bazı davalarda mevkufen muhakeme edilmekte ve Ceza kanununun kasıt olmadan cürüm olmayacağı hakkındaki en esaslı bir prensibi dahi ihmal edilerek gazetelerde çıkan yazılardan habersiz olan arkadaşlarımız bu yüzden hapis cezasına mahkûm olunmaktadır. Bu bakımdan eldeki kanun gazeteciye karşı duyulan bir kinin ifadesidir dense yeridir. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti bütün meslekdaşlarımıza ait olan bu müşahadelerini ve bu ıstırabını kabinede aza bulunan siz gazeteci arkadaşlarımıza hatırlatmağı bir vazife bilir. Bu bakımdan kanunun Türk basınına Anayasanın bahsettiği hürriyeti temin ve bütün aksaklıkları kaldıracak şekilde düzeltilmesi için lazım gelen teşebbüslere geçmenizi bilhassa rica eder saygılarımızla. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Reis Vekili Mümtaz Faik Fenik”³⁰⁹.

Basın hürriyeti ile ilgili uygulamada yumuşamalar kaydedilse de kanunun getirdiği sorunlar, İnönü döneminden sonra yeni yasa çıkartılarak çözülebilecektir. Yalnız, öncekilere benzemeyen bir yayın türü basında bu dönem uç verir. *Hürriyet* gazetesi ile 1948’da başlayan daha çok tirajlı, renkli ve daha sansasyonel basın anlayışı genişleyerek etkili olur³¹⁰. Simavi, “fıkri” öteleyen çıkışı, yazıyı fotoğraf altı düzeyine indirgemesi, ön-arka sayfa güzelleriyle görselliği, cinsel cazibeye yönlendiren bir magazin anlayışın öncüsü olur³¹¹.

SONUÇ

Dönem siyasi anlayışının, yönetim organları ve yasal çerçeve yönünden tabii bir sonucu olarak tek parti devrinde, basın organlarının genel yayın politikaları, iktidar tarafından çizilmiştir. Cezalandırma, kapatılma korkusu kâğıt temini v.b. konulardaki sınırlandırmalar ile baskı altına alınan basın, serbestçe haber verme, yorum ve eleştirel yaklaşımı ile kamuoyunun serbestçe oluşmasını sağlama, asli görevini yerine getirememiştir. İktidara bağlı olanlar uzunca yaşama fırsatı bulmuşlar, diğerleri kısa sürede yayın hayatına veda etmek veya sık sık yayında kesintiye uğramak zorunda kalmışlardır.

Çok partili hayata geçişin getirdiği, hukuken rahatlama, yayın politikalarını genelde değiştirmemiştir, denilebilir. Uzun süredir siyasi iktidara bağımlı olmayı alışkanlık haline getiren yayın organları, alışkanlıklarını kısa sürede değiştirememişlerdir. Ekonomik yönden

³⁰⁹ BCA, 030-0-001-000-000-101-628-2.

³¹⁰ Nurettin Güz, Tek Partili Yönetimde Basın, *Cumhuriyet IV Kültürel Değerlendirme*, Editör: Hasan Celâl Güzel, *Yeni Türkiye*, 1998, s. 2775.

³¹¹ *Hürriyet*’in belirli bir amaç ile çıkması için, Sedat Simavi’ye Bursa Biraderler’in, bir milyon yedi yüz bin lira çek, bina ve makineleri dâhil bütün tesisatını yeni, son sistem değiştirdikleri iddiası bulunmaktadır. İstenilen, “mukaddesat aleyhine sinsi neşriyat”tır (Bkz. Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s. 260).

kendi kendine yeterli olmayan yayın organlarının siyasi iktidara bağımlı kalması normal görülmelidir.

İnönü dönemi basını, yaklaşık iki yüz yıla ulaşan basın tarihimiz içinde on iki yıllık bir dilimi kapsamaktadır. Kendine has gelişmelerle, farklı sistemlerin kıyasına fırsat verdiği için önemlidir. Yayın çeşidi açısından, merkez ve taşrada artışın, 1945 sonrasına ait olması, demokratikleşme süreci ile ilişkilidir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-01-00-00-17-96-10; **BCA**, 030-01-00-00-42-249-3-1, s. 1-17; **BCA**, 030-0-010-000-000-85-558-16; **BCA**, 030-0-010-000-000-85-561-14; **BCA**, 030-0-010-000-000-85-561-18; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-568-16; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-570-4; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-571-7; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-572-9; **BCA**, 030-0-018-001-002-88-80-20; **BCA**, 030-0-018-001-002-92-85-16; **BCA**, 030-0-018-001-002-106-69-1; **BCA**, 030-0-018-001-002-106-67-6; **BCA**, 030-0-018-001-002-106-67-5; **BCA**, 030-0-018-001-002-106-58-15; **BCA**, 030-0-018-001-002-105-24-10; **BCA**, 030-0-018-001-002-102-56-6; **BCA**, 030-0-018-001-002-95-65-14; **BCA**, 030-0-018-001-002-95-44-11; **BCA**, 030-0-018-001-002-94-16-20; **BCA**, 030-0-018-001-002-92-93-11; **BCA**, 030-0-001-000-000-11-65-8; **BCA**, 030-0-010-000-000-85-560-20; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-568-8; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-569-1; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-570-6; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-570-12; **BCA**, 030-0-010-000-000-86-572-6; **BCA**, 030-0-018-001-002-85-100-13; **BCA**, 030-0-018-001-002-85-102-17; **BCA**, 030-0-018-001-002-86-39-17; **BCA**, 030-0-018-001-002-86-39-18; **BCA**, 030-0-018-001-002-87-55-5; **BCA**, 030-0-018-001-002-87-71-14; **BCA**, 030-0-018-001-002-88-83-15; **BCA**, 030-0-018-001-002-88-98-12; **BCA**, 030-0-018-001-002-90-29-2; **BCA**, 030-0-018-001-002-91-61-2; **BCA**, 030-0-018-001-002-92-80-9; **BCA**, 030-0-018-001-002-92-85-17; **BCA**, 030-0-018-001-002-92-88-7; **BCA**, 030-0-018-001-002-92-94-13; **BCA**, 030-0-018-001-002-93-103-20; **BCA**, 030-0-018-001-002-93-112-15; **BCA**, 030-0-018-001-002-106-55-6; **BCA**, 030-0-018-001-002-104-14-3; **BCA**, 030-0-018-001-002-101-16-14; **BCA**, 030-0-018-001-002-96-99-1; **BCA**, 030-0-018-001-002-96-98-20; **BCA**, 030-0-018-001-002-96-92-12; **BCA**, 030-0-018-001-002-96-82-6; **BCA**, 030-0-018-001-002-95-63-10; **BCA**, 030-0-018-001-002-95-61-20; **BCA**, 030-0-018-001-002-95-57-17; **BCA**, 030-0-018-001-002-94-38-12; **BCA**, 030-0-018-001-002-94-34-10; **BCA**, 030-0-018-001-002-94-20-8; **BCA**, 030-0-018-001-002-94-12-3; **BCA**, 030-0-018-001-002-93-129-20; **BCA**, 030-0-018-001-002-93-122-20; **BCA**, 030-0-018-001-002-85-111-12; **BCA**, 030-0-018-001-002-121-101-13; **BCA**, 030-0-018-001-002-119-48-2.

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Dosya No: 91111-51/9131-56 A-11; **EGMA**, Dosya No: 91111-52/9131-57 C-2.

Açıkgöz, Ahmet, Bir Keşf-i Kadim Olarak Büyük Doğu ve Necip Fazıl, **Sanat ve Aksiyon İçinde Bir Portre Denemesi**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Özer, Kayseri Eğitim ve Kültür Vakfı yayını, Kayseri, 2012, s. 282-321.

Altaylı, Enver, **Kızıl Ordu'dan Alman Ordusuna.. Afgan Direnişinden Tahran Operasyonuna.. Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2013

Arabacı, Caner, "İletişim Araştırmaları ve Arşiv", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli elektronik dergi, Bahar 2010, Sayı: 30, s. 19-50, <http://www.iletisimdergisi.gazi.edu.tr/>, Erişim: 3 Ekim 2014.

Arabacı, Caner, 2008, Basın Birliği, **Medya ve Siyaset**, Editör: Zülfikar Damlapınar, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya, s. 79-145.

Ayın Tarihi, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü yayını, No.68, Temmuz 1939, Ankara.

Bardakçı, İlhan, Bir Basın Serencamı.., **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı II**, Kasım-Aralık 1996, Ankara, S. 12, s. 1622-1625.

Barlas, Mehmet, Özgür olmayan basın değil medya patronları, röportaj, **Yeni Şafak**, 12 Mayıs 2014, s. 11

Baydur, Mithat, Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri, **Cumhuriyet I Genel Değerlendirme ve İdeoloji**, Editör: Hasan Celâl Güzel, Yeni Türkiye, 1998, s. 773-782.

Bozdağ, İsmet, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.

Bozdağ, İsmet, **Dünyada ve Türkiye’de Basın İstibdadı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.

Bozkurt, İbrahim, **Türk Kamuoyunda Amerikan İmgesi 1945-1980**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2008.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940, Editör: Bedirhan Toprak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 2 1941-1960, Editör: Bedirhan Toprak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Dayı, Esin, **Elviye-i Selâse’de (Kars, Ardahan, ve Batum) Milli Teşkilâtlanma**, Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum, 1997.

Erdoğan, Mustafa, **Türkiye Özgürleşebilir mi?**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.

Erer, Tekin, **Basında Kavgalar**, Rek-Tur Kitap Servisi, İstanbul, 1965.

Erkilet, Hüsnu Emir, **Şark Cephesinde Gördüklerim**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943.

Eyice, Semavi, “Koçu, Reşad Ekrem”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, c. 5, s. 41-43.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, “Geçen yılın fikir hayatı”, **Cumhuriyet**, 1 İkcikanun 1945, s. 2.

Gevgilili, Ali, Türkiye Basını, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c. 1, s. 202-228.

Görgüç, Namık, “Yunanistan İtibaları”, **Cumhuriyet**, 20.2.1945-22.2.1945, s. 1, 2.

Güvenir, O. Murat, **2. Dünya Savaşında Türk Basını Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi**, Gazeteciler Cemiyeti yayını, İstanbul, 1991.

İlter, Zeki, **Bir Ömür Boyu Askerlik 1919-1972**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2003

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973) 1. cilt**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, YKY, İstanbul, 2001.

İskender Fahreddin, **Abdülhamit ve Afrodit**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1929.

Kabacalı, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti yayını, İstanbul, 1990.

Karabekir, Kâzım, **Ankara’da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi –CHP Grup Tartışmaları-**, Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, c. 4, Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

Karaca, Emin, **Cumhuriyet Olayı**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

Karay, Refik Halid, **Aydede 1948 2**, Hazırlayan: Mustafa Apaydın, İnkılâp Kitabevi, 2013.

Kocabaş, Süleyman, **İnönü Dönemi Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, İstanbul, 2009.

Louys, Pierre, **Afrodit**, Çeviren: Nasuhi Baydar, Günümüz Türkçesi: Dilşad Şeyda Bildik, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

Luis, Piyer, **Afrodit -Eski Âdetler**, Türkçeye Çeviren: Nasuhi Baydar, Semih Lûtfi Erciyas Suhulet Kitabevi, İstanbul 1940.

Mühlen, Patrik von zur, **Gamalıhaç ile Kıızııldız Arasında İkinci Dünya Harbi’nde Sovyet Doğu Halkları**, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006.

Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.

Nurettin Güz, Tek Partili Yönetimde Basın, **Cumhuriyet IV Kültürel Değerlendirme**, Editör: Hasan Celâl Güzel, Yeni Türkiye, 1998, s. 2768-2776.

Oğuz, Burhan, **Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler**, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007.

Özükan, Bülent, “Basında Tirajlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c. 1, s. 229-232.

Parla, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Cilt 3 Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Şahhüseyinoğlu, H. Nedim, **Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür**, Paragraf Yayınları, Ankara, 2005.

Taşkıran, Cemalettin, **Ürkek bir siyasetin tarih önündeki ağır vebali Oniki Ada hatalı kararlar, acı kayıplar**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2007.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973/1. Kitap: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, 1998.

Tör, Vedat Nedim, **Yıllar Böyle Geçti**, YKY, İstanbul 1999.

Tüzün, Süleyman, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.

Urgan, Mîna, **Bir Dinozorun Anıları**, YKY, İstanbul, 1998.

Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s. 123-124

Uzun, Hakan, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisinin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD) Journal Of Modern Turkish History Studies XII/25 (2012-Güz/Autumn)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2012, s. 101-139.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Türkiye'de Üç Devir Cilt: II İzlenimler Anılar**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1973.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 1922-1971**, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.